



T.C.

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

FELSEFİYİ ANADOLU'DA YENİDEN YURTLANDIRMAK -

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNİN FELSEFİ ANALİZİ-

Duygu BAYRAM

Yüksek Lisans Tezi

ÇORUM 2016

FELSEFEYİ ANADOLU'DA YENİDEN YURTLANDIRMAK

-“DEDE KORKUT HİKÂYESİNİN FELSEFİ ANALİZİ”-

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mevlüt Uyanık

Çorum 2016

KABUL VE ONAY

Duygu...BAYRAK.....tarafından hazırlanan "Felsefe fayı...Anadolu'da Yeniden...Yurtlandırılmak...felsefi. Analizi...C..." başlıklı bu çalışma, ..21.12.2016..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans/ doktora/ sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Necullah GETİN

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Başkan)

İmza

Prof. Dr. Nevlat UYANIK

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Danışman)

İmza

Doç. Dr. Aygün AKYOL

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

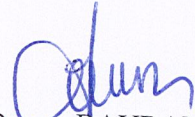
(Unvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet EYKURAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.


Duygu BAYRAM

ÖZET

BAYRAM, Duygu. Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak -Dede Korkut Hikâyelerinin Felsefi Analizi -, Yüksek Lisans, Çorum, 2016

İnsanın temel hedefi ve yaratılış gayesi hakikati kavramaktır. İlk dönemden itibaren karşımıza çıkan ütopya, mit, efsane, destan ve hikâyeler insanın anlam arama ve hakikate ulaşma çabasının bir sonucudur. Çalışmamızda ilk olarak Farabi’nin “*İlimler Sayımı*” adlı eserinin analizi yapılmıştır. Çünkü amacımız Farabi’nin ilimler sınıflamasına dayanıp, onun çizdiği çerçeveden güç alıp hakikatin farklı sunumlarını ortaya koymaktır. Bunu yaparken hedefimiz; bir ayağımız tüm dünyada dolaşırken diğer ayağımızı Anadolu’dan ayırmamaktır. Bu nedenle de Türk Ütopyaları, Türk Mitolojileri, Türk Efsaneleri, Türk Destanları ve Türk Hikâyeleri üzerinde durarak kendi kültürümüze ait değerler ön plana alınmaya çalışılmıştır. Böylece bir alt yapı sağlandıktan sonra Türk edebiyatının en değerli ürünlerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri analiz edilmiştir. Çünkü Dede Korkut Hikâyeleri Türk toplumunun, kültürel yapısını, ahlaki ve değerler sistemini anlamak bakımından eşsiz bir hazinedir. Dede Korkut Hikâyelerinin analizinde özellikle geçmişten geleceğe iletilen mesajlar, kültürel kodlar, temalar, motifler ve karakterler üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda son olarak Dede Korkut Hikâyelerinin mitoloji ile bağlantısına yer verilmiştir. Özellikle Prometheus Mitolojisinin günümüz Türk düşüncesini anlamada ve devlet yapımızın niçin laiklik üzerine kurgulandığının tarihsel temellerini yorumlamada katkıda bulunacağını düşünüyoruz.

Anahtar Sözcükler: Ütopya, Mitoloji, Efsane, Destan, Hikâye,

ABSTRACT

BAYRAM, Duygu. Resettling Philosophy in Anatolia-The Philosophical Analysis of Dede Korkut Stories, Master of Arts, Çorum, 2016

The main goal of human beings and the aim in his creation is grasping the truth. Utopia, myths, legends and stories that we have encountered since primitive times are the result of human beings' struggle to seek meaning and to find the truth. First, in our study, Farabi's "Census of Sciences" has been analyzed, for our goal is to put different presentations of truth forward basing them on Farabi's classification of sciences and on his framework. Our aim in doing this was to put one of our feet in Anatolia while the other one was going around the world. Hence, we have tried to put our own cultural values into the foreground highlighting Turkish utopia, myths, legends, sagas and stories. After laying such groundwork, Dede Korkut Stories, one of the most valuable works of Turkish literature, were analyzed because they are of an unrivaled nature in terms of identifying the cultural structure, morals and values of the Turkish society. In the analysis of the stories, messages sent from the past to the present, cultural codes, motifs and characters were especially emphasized. Finally, in our study, the mythological links in the Dede Korkut Stories have been provided. We are of the opinion that the Prometheus Myth will especially contribute to understanding the modern-day Turkish thought and to interpreting the historical foundations of our secular state.

Key words: Utopia, Mythology, Legend, Saga, Story

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
mad.	: Madde
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayınları
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.m.	: Adı geçen makale

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi

GİRİŞ: FELSEFİYİ ANADOLU'DA YENİDEN YURTLANDIRMAK..... 1

1. Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmada Farabi'nin *İlimlerin Sayımı* Adlı Eserinin Yeri..... 1
2. Farabi'nin İlimler Tasnifi.....2
3. Farabi'nin Siyaset İlmine Bakışı ve İdeal Devlet Tasavvuru 5

I. BÖLÜM: KAVRAMSAL TEMELLENDİRME 8

1. Temel Kavramlar..... 8

- 1.1. Ütopya Kavramı..... 8
- 1.2. Mitoloji Kavramı 10
- 1.3. Efsane Kavramı 11
- 1.4. Destan Kavramı 12
- 1.5. Halk Hikâyesi Kavramı 14

2. Türk Düşünce Geleneğindeki Örnekler 14

- 2.1. Türk Düşünce Geleneğinde Ütopya Örnekleri 15
 - 2.1.1. Kutadgu Bilig..... 15
 - 2.1.2. Farabi-El-Medinetü'l Fazıla (İdeal Devlet) 16
 - 2.1.3. Ziya Paşa-Merhum Ziya Paşa'nın Rüyası 17
 - 2.1.4. Namık Kemal-Rüya 19
 - 2.1.5. İsmail Gaspıralı- Darürrahat Müslümanları..... 21
 - 2.1.6. İsmail Kılıçzade Hakkı-Pek Uyanık Bir Uyku 22

2.1.7. Halide Edip Adıvar-Yeni Turan	23
2.1.8. Ahmet Ağaoğlu-Serbest İnsanlar Ülkesinde.....	24
2.2. Türk Düşünce Geleneğinde Mitoloji Örnekleri	26
2.3. Türk Düşünce Geleneğinde Efsane Örnekleri	27
2.3.1. Sarıkız Efsanesi.....	37
2.3.2. Yedi Uyurlar (Ashab-ı Kehf) Efsanesi.....	38
2.3.3. Ağlayan Kaya Efsanesi.....	38
2.3.4. Balıklı Göl Efsanesi.....	40
2.3.5. Kız Kalesi Efsanesi.....	40
2.3.6. Ferhat ile Şirin Efsanesi.....	41
2.4. Türk Düşünce Geleneğinde Destan Örnekleri	32
2.5. İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları.....	33
2.5.1. Yaratılış Destanı	33
2.5.2. Alp Er Tunga Destanı	34
2.5.3. Şu Destanı	35
2.5.4. Oğuz Kağan Destanı	35
2.5.5. Bozkurt Destanı	36
2.5.6. Ergenekon Destanı.....	37
2.6. İslâmî Türk Destanları	37
2.6.1. Manas Destanı.....	47
2.6.2. Battal Gazi Destanı	39
2.6.3. Danişmend Gazi Destanı	40
2.6.4. Dede Korkut Destanı	41
2.6.5. Köroğlu Destanı.....	43
2.7. Türk Düşünce Geleneğinde Halk Hikâyesi Örnekleri	43

II. BÖLÜM: DEDE KORKUT HİKÂYELERİ	45
1. Dede Korkut'un Tarihi Kimliği ve Kişiliği	47
1.1. Destansı Kişiliği:.....	48
1.2. Kutsal Kişiliği:	48
1.3. Bilge Kişiliği:.....	49
2. Dede Korkut Hikâyeleri ve Yazmaları	49
2.1. Dresden Yazması	50
2.2. Vatikan Yazması.....	51
3. Dede Korkut Hikâyeleri ve Hikâyelerdeki Olay/Anlam İncelemesi	51
3.1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han'ın Hikâyesi.....	51
3.2. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâye	55
3.3. Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi.....	59
3.4. Kazan Beyin Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Hikâye	63
3.5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi.....	66
3.6. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesi	69
3.7. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesi	73
3.8. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâye	74
3.9. Begil Oğlu Emren Hikâyesi.....	78
3.10. Uşun Koca Oğlu Segrek Hikâyesi	80
3.11. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Hikâye	82
3.12. İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Hikâye.....	84
III. BÖLÜM: DEDE KORKUT HİKÂYELERİNİN FELSEFİ ANALİZİ	87
1. Dede Korkut Hikâyelerinin Ana Temaları.....	86
1.1. Din Algısı.....	86
1.2. Ailenin Değeri.....	88

1.3. Hüner Gösterme	89
1.4. Alplık Gösterme.....	90
1.5. Ava Çıkma	90
1.6. Dostluk Duygusu	91
1.7. Düşmanlık Duygusu	91
1.8.Töre Kuralları	91
1.9. Tutsaklık ve Tutsaklıktan Kurtulma	92
2. Dede Korkut Hikâyelerinin Ana Motifleri.....	92
2.1. Ağaç Motifi.....	92
2.2. Uyku ve Rüya Motifi	93
2.3. At Motifi	94
2.4. Alp Motifi	94
2.5. Kadın Motifi	94
2.6. Müzik ve Kopuz Motifi	95
2.7. Olağanüstü Motifler (Cebrail, Azrail, Hızır, Peri, Tepegöz).....	96
3. Dede Korkut Hikâyelerinde Karakter ve Tip Analizi.....	97
3.1. Bilge Kişi Tipi	97
3.2. Yönetici Kişi Tipi	98
3.3. Savaşçı Alp Tipi.....	99
3.4. Yardımcı Kişiler	102
4. Dede Korkut Kitabının İçerik Bakımından Analizi ve Mesaj Yapısı.....	103
4.1. Dede Korkut Kitabının İçerik Bakımından Analizi.....	103
4.2. Dede Korkut Kitabının Mesaj Yapısı	105
5. Dönemin Tanrı Tasavvuru	106
5.1. Şamanizm Unsurları	106
5.2. İslami Unsurlar	109

6. Dede Korkut Hikâyelerini Anadolu Mitolojisi Bağlamında Okumak	110
SONUÇ	115

ÖNSÖZ

İnsan, anlam arayan ve hayatı sorgulayan bir varlıktır ve bu nedenle tedirgindir, meraklıdır. Felsefi düşüncenin temel motivasyonu merak, tedirginlik ve kaygıları paylaşmak olup, sürekli bir sorgulama içinde olma halidir. Tanrı-Evren ve insan ilişkisinin ve/ya irtibatının nasıl olduğunu anlama ve yorumlama çabası içinde yeri gelir sıkıntıya düşer, umutsuzluğa kapılır yeri gelir “sakın vazgeçme, devam et” diyerek Pandora’nın Kutusunda kalan son “umut” la yoluna kelebek gibi devam eder. İşte bu nedendir ki insanoğlu hem kendi varlığı hem de evrenin oluşumuyla ilgili kaygıya düşmüş, sorular sormuş ve hayatın anlamıyla ilgili öyküler yaratmıştır.

İnsanın kendi varlığı, evrenin varlığı/var edeni hakkında yarattığı öyküler insanlık tarihi kadar eskidir. İlkel dönemden itibaren mitler olarak karşımıza çıkan bu öyküler, efsaneler, destanlar, hikâyeler, ütopyalar insanın bir anlam arama ve hakikate ulaşma çabasının sonucudur. Bu nedenle de mitleri, destanları, efsane ya da hikâyeleri değersiz uydurulmuş sözlerden ibaret saymak büyük bir hatadır.

Mitolojiler, destanlar, efsaneler ve hikâyeler “nereden geldik?” sorusuna cevap verirken; ütopyalar “Nereye gidiyoruz? Nereye gitmeliyiz?” sorularına cevap arar. Ütopyalar hem mevcut düzeni eleştiren, hem de bu düzenin tıkanıdığı/aksadığı noktalarda daha iyiye/ideal olana ulaşmayı sağlayan bir itici güce sahiptir.

“Geleceği görmek için geçmişe bakmak gereklidir” düşüncesinden hareketle çalışmamızda geçmişin ifadesi olan mitolojiler, destanlar, efsaneler ve hikâyelerle birlikte geleceğin akla dayalı tasarımlarını içeren ütopyalara da yer verdik. Böylece “Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak” projesi kapsamında bir ayağımız bütün düşünce tarihinin verileri üzerinde dolaşırken, diğer ayağımız da Anadolu topraklarında olacaktır.

Görüldüğü üzere yerli ve milli kalarak kültürel tarihimizin verilerini günümüze taşıyabilecek şekilde yeniden yorumlamak temel amacımızdır. Geçmişimizden/tarihimizden yani Türkistan/Atayurt’tan getirdiklerimiz ile Türkiye/Anayurt kıldığımız Anadolu’nun kültürel kodlarında bulduğumuz verileri mukayeseli ve eleştirel bir tarzda okuyarak kendi yolumuzu gösteren “bir yol haritası oluşturmak” öncelikli hedefimizdir.

Tez çalışmamıza Farabi'nin *İlimler Sayımı* adlı eserinin analizi ile başlamayı uygun bulduk. Farabi'nin ilimler sınıflamasına dayanarak onun çizdiği çerçeveden güç alıp hakikatin farklı sunumlarını ortaya koymayı hedefledik. Bunun gerekçesi ise şudur; *geçmişe dönmek günceli kavramak için gereklidir. Esas amaç yerli/tikel olanı tümel/evrensel veriler ışığında yeniden üretmek, yerli değerlerimizi yerel olmaktan çıkarıp evrensel kılmak daha basit bir ifadeyle tikelde tümeli yakalamaktır.* Bu aslında Türklerin yurtluğu yeniden ihya etmek üzere Anadolu'ya ait yerli (Hitit, Babil, Grek ve İslam düşüncelerinin) gücünü özgürleştirme ve yeniden tümel/evrensel hale getirme çabasıdır. Yabancı/acem/mevali olarak görülen Türkler, bin yıldır İslam merkezli düşünce üretmiş, aşkın olanı içkinleştirmiş, dünyanın en uzun süreli devletlerinden birini kurmuş, Asya'dan itibaren geçtiği her toprağı, en sonunda da Anadolu'yu yeniden yurtlandırmıştır. Bizlere düşen Anadolu'nun birikimini kavramsal açıdan güncelleştirmektir.

Bu bağlamda Türk düşünce tarihinin en güzel eserlerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri hem İslam öncesi dönemi; hem de İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemi yansıması bakımından çok önemlidir. Bu noktadan hareketle tez çalışması olarak Dede Korkut Hikâyelerinin Felsefi Analizini aldık. Bununla amacımız, "Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak" için çıkılan yolda geçmişin farklı sunumları olan mitoloji, destan, efsanelerin incelenmesi, Anadolu kaynaklı eserlerin gün yüzüne çıkarılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmaktır.

Bu tezin temel kurgusu, Türkistan diye nitelendirilen Atayurt'tan getirdiğimiz kültürel kodlar ile Anayurt ve Türkiye diye nitelendirdiğimiz Anadolu'da hazır bulduğumuz kültürel kodların analiz ve sentezinin nasıl yapıldığını anlamak ve açıklamak üzerine kuruludur. "*Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak*" diye projelenecek Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel kodlarını anlamak ve güncellemek önceliğimizdir. Bu açıdan çalışmanın teorik kısmı geniş tutuldu. Hatta başlangıçta Atayurt'tan getirdiğimiz kültürel yapının örneği olarak Dede Korkut Hikâyeleri, Anadolu'da hazır bulduğumuz kültürel yapının önemli metinlerinden biri olan Prometheus mitolojisini mukayeseli inceleyecektik. Okumalara başlayıp, Türk Dili ve Edebiyatı uzmanı arkadaşlarla da görüşünce, bunun yüksek lisans tezi için oldukça ağır bir çalışma olacağını görüp, Dede Korkut üzerine yoğunlaştık. Ama bir bölümde ilk

hedefimize yönelik değerlendirmelerimizi de vererek, sonraki çalışmalarımıza bir giriş yapmak istedik.

Çalışmamız süresince gücümü Değerli Hocalarım Prof. Dr. Mevlüt UYANIK ve Doç. Dr. Aygün AKYOL'dan aldım. Her konuda verdikleri destek için, bana kazandırdıkları çok farklı bakış açısı için, en çok da bu yolda bana güvenip yoldaş olarak kabul ettikleri için çok teşekkür ediyorum. Ayrıca bu süreçte ve tüm hayatım boyunca desteğini gördüğüm güzel aileme, anne ve babam; Leyla ve Hasan Ali Kalayoğlu'na, sabırlarından ve özverilerinden dolayı; kızım Hazal, oğlum Baran'a ve en büyük destekçim, yol arkadaşım Mesut Bayram'a, heyecanıma ortak olup benimle birlikte fikir üreten, destek olan tüm arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

DUYGU BAYRAM

ÇORUM 2016

GİRİŞ: FELSEFEYİ ANADOLU'DA YENİDEN YURTLANDIRMAK

Tez çalışmamıza Farabi'nin *İlimlerin Sayımı* adlı eserini analiz ederek başlamayı uygun görüyoruz. Çünkü *İlimlerin Sayımı*, İslam felsefesinin kurucu metnlerinin başında yer almaktadır ve Sosyal Bilimler alanında çalışma yapan her insanın mutlaka başvurması gereken “ilk başvuru kaynağı” olma niteliği taşımaktadır.

Mevlüt Uyanık'ın ifadesiyle “*Dünya/geçmiş bize öyküler şeklinde sunulmaktadır. Bu öykülerin/anlatıların gerçek dünyaya tekabül edip etmediğini, bunlardan sıyrılarak bilmek de mümkün değildir. Çünkü gerçeklik her zaman var olan bu anlatımlar çerçevesinde oluşturulur. Varlık, bilgi ve değer üzerine eleştirel, rasyonel, tutarlı cevaplar üretebilmek için geçmişe/tarihe dönüp onu anlamak zorundayız. Bunu yapmalıyız çünkü geçmişe dönmek, güncel olanı kavramak için gereklidir*”.¹ Bu nedenle de bugünü tam olarak anlayabilmek ve geleceğe dönük tasarımlarda bulunabilmek için geçmişe bakmanın önemini bilerek Farabi ve özellikle *İlimlerin Sayımı* adlı eserinin analizine geçiyoruz.

1. Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmada Farabi'nin *İlimlerin Sayımı* Adlı Eserinin Yeri

Farabi, Aristoteles'in “*Muallim-i Evvel*” (*İlk Öğretmen*) olarak nitelendirilmesinden sonra “*Muallim-i Sâni*” (İkinci Öğretmen) unvanını alan önemli bir düşünürdür. Farabi'nin özellikle *İhsâu'l-Ulum/İlimlerin Sayımı* adlı eseri Felsefeye Giriş metni olarak kabul edilir. Bu nedenle de İslam Felsefesi alanında çalışma yapacak birisi için ilk basamağın bu eser olması gerektiği kanaatindeyiz. Biz de tez çalışmamıza Farabi'nin bu eseri ile başlamayı uygun bulduk.

Farabi'nin adların ortaya çıkışını anlattığı *Kitâbul-Hurûf* (*Harfler Kitabı*), mantığın ilkelerini ve dil-mantık ilişkisini anlattığı *Al-Tavti'a fi'l-Mantık* (*Mantığa Başlangıç*), siyaset ile ilgili görüşlerini anlattığı *Kitâb-ü tahsil-il saâde* (*Mutluluğu Kazanma Kitabı*), Erdemli Şehrin niteliklerini anlattığı ütopya alanındaki eseri *El-Medinetü'l Fazıla* (*Erdemli Şehir*) gibi birçok eseri vardır. Bunların arasında *İlimlerin*

¹ Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis Yayınları, Ankara, 2012, s.181

Sayımı çok önemli bir yer tutar. Farabi bu eserini hangi gaye ile yazdığını şu şekilde anlatmaktadır:

“Her hangi bir ilim öğrenmek isteyen, bu kitaba bakmak suretiyle, çeşitli ilimlerin mevzularını, kendisine neler öğretebilip, kendisini nelerden müstağni kılabileceğini anlayacağını, hangi ilmin daha faydalı olacağına karar verebileceğini, bir ilmi öğrenmek istediği takdirde, bu işe sorgulamadan girişmeyip, bilerek girişeceğini anlatır. Sonra, daha da ileri giderek, bilgiç geçinenlerin yalancılıklarını veya neyi, ne dereceye kadar bildiklerini bu kitap sayesinde anlamının kabil olacağını söyler.”²

O halde, kabul etmek lâzımdır ki, bu eser, esas bakımından, amelî gaye ile yazılmış, bir nevi ilimler ansiklopedisidir ve gayesi yukarıda anlatıldığı üzere, bir ilimler nazariyesi ve tasnifi değildir. Ancak şunu ilâve etmek lâzımdır ki, Arapça olarak yazılmış olup, bu güne kadar kalan en eski ansiklopedidir.³

Farabi, *İlimlerin Sayımı* adlı eserinde dilin yapısı ve felsefesi ile başlar ve bir nevi “düşüncenin grameri” ni ortaya koyar. Bilgi, (b)ilimlerin tasnif şekilleri ve bunun Farabi'nin medeniyet tasavvurundaki yeri incelendiğinde birey, toplum ve devlet ilişkilerinin nasıl kurgulandığı ve nasıl idame ettirileceği hususu netleşebilir. Özellikle Medeni ilimler bağlamında hukuk, siyaset ve ahlak ilişkisini ele alıp, bunun ilahiyat ile irtibatını kurması bu medeniyet tasavvurunun metafiziksel temellerini ortaya koyar. Farabi'nin bu bağlamda daha anlaşılır olması, günümüz toplumsal ve siyasal tartışmalarına olası çözüm önerileri üretilmesine de katkı sağlayacaktır.⁴

Farabi'nin bıraktığı eserlerden özellikle *İlimlerin Sayımı (İhsa'ül-ulüm)* adlı eseri İslam Felsefesinin teşekkülünde çok önemlidir. Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak projesi bağlamında İslam kültürünün bu temel eserini analiz edelim.

2. Farabi'nin İlimler Tasnifi

Farabi çeşitli eserlerinde ilimleri farklı açılarda sınıflandırmıştır. Örneğin *İlimlerin Sayımı (İhsa'ül-ulüm)* adlı eserinde bir okul müfredatı gibi Felsefeye girişi amaçlarken, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsil'üs –Saada)* adlı eserinde ilimlerin insanı

² Farabi, *İlimlerin Sayımı/İhsâ'ul-Ulûm*, çev. : Ahmet Ateş, MEB. Yay., İstanbul 1990, s. 47

³ Farabi, *İhsâ'ul-Ulûm* s.48

⁴ Uyanık Mevlüt, Akyol Aygün, “*Farabi'nin Medeniyet Tasavvuru ve Kurucu Metni Olarak İhsâ'u'l-Ulum*”, *Medeniyet Düşünürü Farabi Uluslararası Sempozyum*, Eskişehir, 2015.

asıl gaye olan mutluluğa nasıl götüreceğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu nedenle “İlimlerin Sayımı” adlı eserin girişinde ilim tahsil etmek isteyen öğrenciye, ikinci eserde ise söz konusu mutluluğa aday olan kitlelere seslenmektedir.⁵

Farabi, insanın ilimler hakkında bilgi sahibi olmadan önce ilimler tasnifinin/sayımının gerekli olduğunu vurgular. Farabi’ ye göre bu, sadece ilim öğrenmek isteyenlerin okuyacağı bir kaynak değildir; aynı zamanda ilim ehlerinden görünmek isteyenlerde ilimlerin sayımını okuyup kendileri ilim sahibi olmadıkları halde âlim zannedilmek için okuyabileceği bir metindir. Bu nedenle kişinin hem âlim olabilmesi, hem de âlim olmayıp kendini âlim zannedenleri ayırt edebilmesi için öncelikle ilimlerle ilgili ıstılahları ve birbirleriyle olan ilişkilerini öğrenmek zorundadır. *İlimlerin Sayımı*’nı okuyup anlayan bir öğrenci, öğrenmek istediği ilme yönelik bilinçli bir yol haritasına sahip olabilecek; ilimler arasında mukayese yapabilecek, hangisinin zor hangisinin kolay olduğunu kavrayacak; bu ilimleri bilen ve bilmeyenleri kolayca ayırt edebilecektir.⁶

Farabi Aristo’ya sadık bir ilimler sınıflaması yapar. Önce ilimleri teorik ve pratik diye ikiye ayırır. Birinciler Mantık, Tabiat İlimleri ve Metafiziktir. İkinciler ise Ahlak ve Siyasettir. Fakat Aristo’dan farklı olarak üçüncü bir zümre birinciyi tamamlar: Bunlar da Matematik ve Müziktir. Farabi sınıflaması Aristo gibi “yaratma” ilimlerine ayrı bir yer vermez. “Şiir” (Poetika) ve “hitabe” (Rhetorika) ona göre mantık ilimlerinin son iki dalıdır. Aristo’da Organon altı kitaptı. Farabi sınıflamasında başa Porphyrios’un İsağogia’sını (Almedhal), sona şiir ve hitabeyi koymak üzere bunu dokuz kitaba çıkardı. Bu suretle Aristo’nun ilimler sınıflamasını da değiştirmiş oldu.⁷

Filozof eserinde, ilimleri ilk önce beş büyük kısma böler: Bu ilimler Dil ilmi, Mantık ilmi, Talimi ilimler, İlahiyat ve Medeni ilimlerdir. Ardından daha temel bir ayırım yapar. Bu bağlamda Nazari ilimleri, Talimi ilimler, Tabii ilimler ve İlahiyat olarak inceler. Ameli ve Felsefi ilimleri ise Ahlak ve Siyaset ilmi olarak sınıflandırır.⁸

Farabi’nin ilimlerin sayımını dil ilmiyle başlatmaktadır. Kavramların, nesnelere zihinsel tasavvuru olduğunu düşündüğümüz zaman özne ve nesne ile olan irtibatın

⁵ Şenol Korkut, *İslam Felsefesi Tarihi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, c.1,s.127-128

⁶ Farabi, *İhsâ’ul-Ulûm*, s.56

⁷ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Selçuk Yayınları,1967,s.54-55

⁸ Farabi, *İhsâ’ul-Ulûm*, s.48

kurulmasının ilk aşaması temellendirilmiş oluyor. Açıklıkla söyleyebiliriz ki dil ilmi Farabi'nin ilimler algısının bel kemiğidir. Medeniyet tasavvurunun temel bağlantı noktasını da dil ilmi oluşturmaktadır. Farabi'nin ilimler sınıflamasına dil ilimi ile başlaması önemlidir. Çünkü her türlü ilim dile dayanır ve her türlü düşünce kendini dil ile ifade eder. Bu bağlamda tezimizde ele aldığımız Ütopya, Mitoloji, Destan ve Efsaneler hakikate dair tasarımların, düşüncelerin ve yaşanmışlıkların dille ifade edilmesidir. Bu nedenle Farabi'nin ilimlerin tasnifinde ilk sırada ele aldığı dil ilminin bizim çalışmamız için de önemi büyüktür.

Farabi dil ilminin ve devamında da yazının nasıl ortaya çıktığını şu şekilde ifade eder;

“Uzun zamanın geçmesiyle bir kısım olaylar meydana gelir ve bu olaylar onları hutbelere ve hutbelerin parçalarına muhtaç eder. Bu hutbeler yavaş yavaş gelişerek onlar içinde kıyas sanatlarından hitabet sanatı ortaya çıkar. Hitabet sanatının gelişimiyle birlikte veya gelişiminden sonra anlamların misalleri ve hayallerinin onları anlatmak için veya onların yerine kullanımı başlar. Böylece şiirsel anlamlar ortaya çıkar. Bu da yavaş yavaş gelişerek şiir sanatı ortaya çıkar, zira insan fitratında her şeydeki tertip ve düzeni araştırma arzusu vardır. Kuşkusuz lafızların vezinleri, konuşma zamanına göre bir dizim, güzel telif ve düzene sahiptir. Yine uzun zaman içinde şiir sanatı meydana gelir onlar arasında sonraki, öncekinin oluşturduğu hutbe ve şiirleri ve bunlarda bulunan haberleri ve adabı ezberler. Ezberlemeyi nesilden nesle sürdürürler. Ta ki, ezberlemek istedikleri şeyler onlara çok ve zor gelir. Bu durum onları, ezberlemeyi kendilerine kolaylaştıracakları bir şey hakkında düşünmeye muhtaç eder. Bu sayede yazı keşfedilir. Yazı ilk başta karışık olur. Sonra uzun zaman içinde yavaş yavaş ıslah edilir; tıpkı eskiden ellerinden geldiğince lafızları anlamlara benzetmek suretiyle lafızlara yaptıkları gibi yazıyla lafızlar taklit edilir ve o, lafızlara benzetilir ve mümkün olduğu kadar lafızlara yaklaştırılır. Ardından ezberlemekte zorlandıkları, uzun zaman sürecinde unutulmasından emin olamadıkları, kendilerinden sonrakilere bırakmak istedikleri ve başka bir beldede veya evde kendilerinden uzakta bulunan kimseye öğretmek ve anlatmak

istedikleri şeyleri kitaplara yazarlar. Sonra bunun ardından yavaş yavaş dil bilimi sanata ortaya çıkar.”⁹

Farabi yukarıda bahsedildiği üzere ilimleri önce dil ve mantık, ardından üçüncü ve dördüncü grup bilimler olarak matematik, fizik ve metafiziği ele almıştır. Beşinci sırada ahlak ve siyaset diye tasnif eder. Görüldüğü üzere, üçüncü ve dördüncü grup ilimler Aristoteles’in nazari ilimler grubunu beşinci grup ilimler de Aristoteles’in pratik ilimler sınıflamasına uygundur. Farabi’nin beşinci sırada ele aldığı ahlak ve siyaset ilmi, çalışmamızın nirengi noktasını oluşturmaktadır ve bu nedenle bu ilimlerin ele alınması ayrıca önemlidir.¹⁰

3. Farabi’nin Siyaset İlimine Bakışı ve İdeal Devlet Tasavvuru

Farabi’nin *İhsâ’ul-Ulûm* adlı eserini tanıttıktan ve ilimler sınıflamasını açıkladıktan sonra çalışmamızın özellikle ütopya ile ilgili bölümüyle bağlantılı olduğu için siyaset ilmine olan bakışını ele almak gerektiğini düşünüyoruz. Bu bağlamda Farabi’nin erdemli toplumu anlattığı eseri *İdeal Devlet, El-Medinetü’l Fazıla’* nın çalışmamızla ilgili olan bölümleri analiz edilecektir.

İslam filozoflarının birçoğu siyaset alanında görüş bildirmiş ve eserler bırakmıştır. Fakat toplum yönetimini en sistemli ve en geniş anlamda ele alan ve bir devlet tasavvuru ortaya koyan ilk filozof Farabi’dir. O, devlet tasavvurunu *erdemli toplum* kavramı bağlamında ele almış, bunun dışında tuttuğu devletleri, yönetim şekillerini de tek tek incelemiştir.¹¹

Farabi eserinde öncelikle insanların toplum haline gelmesinin ve bir arada yaşamasının nedeni üzerinde durmaktadır. Farabi, toplum halinde yaşamının nedeninin ve gerekliliğini şu şekilde ifade eder:

“Her insan kendini devam ettirmek ve en üstün mükemmelliğini elde etmek için birçok şeye muhtaç olan bir yaratılıştaki varlığa gelmiştir. Onun bu şeylerin hepsini tek başına sağlaması mümkün değildir. Tersine bunun için o, her biri kendisinin özel bir ihtiyacını karşılayacak birçok insana muhtaçtır. Her insan

⁹ Farabi, *Kitabu’l-Huruf (Harfler Kitabı)*, Litera yayıncılık, İstanbul, 2008, s.80

¹⁰ Uyanık, Akyol, *a.g.m.*, s.15

¹¹ Hasan Hüseyin Bircan, *İslam Felsefesine Giriş*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2010, s.137

bir başka insanla ilgili olarak aynı durumdadır. Bundan dolayı insan sahip olduğu tabii yaratılışının kendisine verilmesinin gayesi olan mükemmelliğine ancak birbiriyle yardımlaşan birçok insanın bir araya gelmesiyle ulaşabilir. Bu insanlardan her biri sözü edilen insanın özel bir ihtiyacını karşılar. Toplumun bütününe bu katkısı sonucunda herkesin varlığını devam ettirmek ve mükemmelliğe erişmek için muhtaç olduğu şeyler sağlanmış olur. İnsanların büyük sayıda varlığa gelmesinin bazıları mükemmel, bazıları eksik, kusurlu olan insani toplumlar kurarak dünyanın oturulabilir kısmında bir araya gelmelerinin nedeni budur.”¹²

Farabi'nin siyasal sistemi *erdemli toplum/erdemli şehir* kavramı üzerine kurgulanmıştır. Farabi, erdemli şehri ve erdemli toplumu; *“insanları hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçladıkları bir şehir mükemmel bir şehir, insanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum erdemli toplumdur.”*¹³ diyerek açıklamaktadır.

Farabi'nin erdemli toplumunun en önemli unsuru yöneticidir. Bu nedenle de düşünür, yöneticinin niteliği ve yönetme yetisi üzerinde titizlikle durmaktadır. Siyaset/medeni ilmi şehirde veya şehirlerde, ümmette veya ümmetlerde ortaklaşa uygulanmak üzere, gerçekleştirilen iş bölümünün melekelerinin ve eylemlerinin yerleştirilmesi ve bunların yok olmamak üzere korumaya çalışan yönetimin nasıl sağlanacağıyla ilgilenir. Bu, *meslek* olarak da ifade edilir. Farabi'ye göre, bu meslek “sultanlık” mesleğidir, siyaset de bu mesleğin işidir. Bu meslek, *insanları en yüksek mutluluğa ulaştıran* melekeleri ve gelenekleri yerleştiren ve onları koruyan yönetimi yani erdemli yönetimi gerçekleştirmeyi amaçlar. Farabi'ye göre erdemli şehri kuracak, bu noktada bireysel ve toplumsal hayatı ıslah edecek, hastalıklarını tedavi edecek kişi devlet adamıdır. Bu önemli bir ayrıntıdır ve filozofun ahlak ve siyaset felsefesinin temelini teşkil eder.¹⁴

Farabi'ye göre siyaset ilminin konusu, eylemlerin, davranışların, ahlakın, huyların ve iradi melekelerin hepsinin araştırılmasıdır. Bütün bunların tek bir insanda bulunmayacağı, bunların ancak bir toplulukta paylaşılmasıyla mümkün olacağı da kabul

¹² Farabi, *İdeal Devlet, El-Medinetü'l Fazıla*, Çev.: Ahmet Arslan, Divan Kitap, İstanbul, 2013 (5.Baskı), s.97

¹³ Farabi, *El-Medinetü'l Fazıla*, s.98

¹⁴ Uyanık, Akyol, *a.g.m*, s.19

edilmiştir. İnsanlar toplumsal faaliyetlerini başarı ile yürütebilmek için çeşitli gereksinimlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu sebeple de günlük işlerinde herkesin belli işleri en iyi şekilde yaptığı yardımlaşmanın olduğu görülmektedir. Bu nedenle insanlar bir arada yaşama ve birbirlerine yardım etmeye ihtiyaç duyarlar. İnsanlar bu yardımlaşmayı düzgün bir şekilde yaparlarsa mutluluğu elde etmeleri de bir o kadar kolaylaşır. Farabi'nin düşüncesinde mutluluğun elde edilmesi hem dünyada hem de dünyadan sonraki yaşamda önemlidir. Bu nedenle de siyaset ilmi insanlar arasında ahlaklı ve adaletli bir toplumsal yapıyı nasıl gerçekleştireceklerini konu edinir.¹⁵

Farabi'nin Siyaset ilmi alanındaki görüşleri ve *Medinetü'l-Fazıla* kitabındaki “erdemli toplum” anlayışı ütopya kavramını ele aldığımız bu çalışmamızda önemli bir dayanak olmuştur. Farabi'nin erdemli toplum arayışları “ütopya” kavramına ışık tutmuştur. Çünkü devlet tasarımları, mevcut/reel durum ve ortaya çıkan aksaklıkların analizi üzerinde durur, özellikle nasıl giderileceğine dair düşünceleri Platon'un “ideal devlet” tasarımlarından sonraki düşünce tarihinin en kıymetli çalışmalarıdır.

Yukarıda bahsedildiği üzere Farabi'nin *İlimlerin Sayımı* adlı eseri ilim öğrenmek isteyen herkesin olduğu kadar hakikatin farklı ifade biçimlerini ortaya koymak isteyen ve “Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak” projesi ile ilgilenenlerin başvuracağı temel bir kaynaktır. Tezimizde ele aldığımız kavramlar ütopya, mitoloji, efsane, destan ve hikâyeler fikirlerin ve hakikatlerin farklı biçimlerde ifade edilmesidir. Bu nedenle özellikle Anadolu kaynaklı ifade biçimlerini ele alırken dil ilminden, mantık ilminden yararlanıyoruz. Farabi'nin ilimlerin tasnifini okuduğumuzda bu ilimlerin ne denli önemli olduğunu daha iyi anlıyoruz.

¹⁵Uyanık, Akyol, *a.g.e*, s.289

I. BÖLÜM: KAVRAMSAL TEMELLENDİRME

İnsanoğlu yaratılmışlar içinde irade ve akıl sahibi tek varlıktır ve bu nedenle de her dönemde akli tasarımlarda bulunmuştur. İnsanoğlunun ürettiği bu fikirler ve tasarımlar kimi zaman mit, kimi zaman ütopya, destan ya da efsane olarak karşımıza çıkar. Mitler, destanlar, efsaneler ve ütopyalar aynı hakikate ve yaşanmışlıklara dair farklı anlatılar/tasarımlar olarak kabul edilir.

Yaşar Kemal Orta Direk adlı eserinin ön sözünde

“İnsanoğlu zorda kaldıkça çözümler üretmiş ve karşılaştığı zor durumlardan da böylece kurtulmuştur. Şüphesiz insan soyu doğadaki en yaratıcı unsurdur. Doğanın katı gerçekleri çok ağır bastığında da, kurtuluş umudu kalmadığında da yaratıcılığını genişletmiş, renklendirmiş kendisine bir düş, bir mit, bir efsane dünyası kurmuştur. Eğer insanın bir mit, bir düş dünyası yaratma niteliği olmamış olsaydı, belki de yaşaması mümkün olmazdı, yaşamasını sürdürebilse bile belki de insanoğlu bu insanoğlu olmazdı. Bu düşünceden yararlanarak insanı şöyle tanımlayabiliriz: İnsan mit yaratan bir mahlûktur.”¹⁶

...sözlerine yer verir Bu sözleriyle Yaşar Kemal, insanoğlunun var olma sürecini anlayabilmek için mit adı verilen ve daha sonraki dönemlerde gelişerek/değişerek efsane, destan, hikâye adını alan öykülerin ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.

Buradan hareketle çalışmamızın temelini teşkil eden ütopya, mitoloji, destan ve hikâye kavramlarının hem Felsefi düşünceye katkısının anlaşılması için hem de bu kavramların hakikate ulaşma noktasındaki rolünün belirlenebilmesi için ilk olarak kavramsal temellendirmeye yer verilmesi uygun görülmüştür.

1. Temel Kavramlar

1.1. Ütopya Kavramı

Ütopyalar insanın toplumsal hayat içerisinde mevcut düzeni eleştirip geleceğe ait önerilerini aktardığı tasarımlardır. Ütopyanın tarihi çok eskilere dayanır ve bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ütopyalar sadece durum değerlendirmesi olmayıp daha iyiye ulaşmak için çizilen yol haritalarını içerir. Bu nedenle ütopyanın toplumsal hayat için önemi büyüktür.

¹⁶ Yaşar Kemal, *Ortadirek*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1972, s.5-6

Türk Dil Kurumu'nun yayımlamış olduğu Türkçe Sözlükte “Ütopya”, “Gerçekleştirilmesi imkânsız tasarı veya düşünce” anlamına gelmektedir.¹⁷ Ahmet Cevizci'ye göre bu kavram “ İdeal ya da yetkin toplum. İdeal bir toplum düzeni ya da yönetim biçimi ortaya koyan tasarım.”¹⁸

İngilizce sözlüklerde, Thomas More'un 1516 yılındaki ideal toplumdan söz edilen eserinden alınmış bir kavram olan “Ütopya”, Yunanca “olmayan” (ou) ve “yer” (topos) kelimelerinin birleşimidir ve bu yüzden “hiçbir yer” anlamında kullanılır. Thomas More'un Yunan dilindeki köklerde değişiklik yaparak kaleme aldığı ve eserine adını verdiği “utopos” terimi, bu türde yazılan eserlerin ilk örneklerinden birisi olma niteliğini taşımaktadır. Thomas More, ütopya kavramını, “iyi ama olmayan yer” anlamında kullanmıştır. Afşar Timuçin'e göre ütopya; “gerçekle ilgisi olmayan siyasal ve toplumsal düzen tasarımı, ülküsel yaşam düzeni ve gerçekleşmesi imkânsız görünen tasarım ya da tasarımlardır.”¹⁹

“Ütopya” kavramı ilk olarak 1516 yılında Thomas More tarafından kaleme alınan “Ütopya” adlı eserde kullanılmıştır. More, Platon'un *Devlet* adlı eserinden etkilenmiştir. *Devlet*'te ütopya kavramı geçerse de Platon'un ütopya kavramına katkısının olduğu, More'un ütopya düşüncesinde ortaya koyduğu fikirlerinin Platon'un *Devlet* adlı eserinden izler taşımasından anlaşılır. Platon'un kaleme aldığı bu eser, ütopya tarzının ilk örneklerinden birisi olarak kabul edilir.²⁰

Tarihte görüldüğü gibi ütopyalar sadece eleştirmekle kalmazlar, aynı zamanda fantastik ve masalımsı öykülerle toplumları aydınlatırlar ve böylece insanların özgürleşmesine önayak olurlar. Ütopyaların bu özelliği sosyolog Frederik Lodewijk Polak tarafından da isabetli bir şekilde saptanmıştır. O'na göre “Ütopyalar sanıldığı gibi sadece insanoğlunun dinmeyen masalımsı özlemlerini dile getirmekten daha fazlasını da yaparlar; hiçbir zaman gerçekleşmemeye mahkûm olmak onu daha fazlasına

¹⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>

¹⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay. , İstanbul, 2003, s. 406.

¹⁹ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, BDS Yay. ,1994, s. 244.

²⁰ Bilal Turgut, *Klasik ve Çağdaş Ütopyalarda Siyaset ve Ahlak İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012,s.4

zorlamaktadır... O, dur durak bilmeksizin insanoğluna varlığını ve içinde yaşadığı toplumunu sorgulamayı dayatır.”²¹

Ütopyalar sadece sosyal analizin bir aracı olmamakta, aynı zamanda da düşüncelerin farklılaşmasında ve halkın bilinçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bunu yaparken de birbirinden farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Bazen eleştiriyi, abartarak ve nesneyi ucube şeklinde göstererek yaparken, bazen da doğrudan toplumsal sorunların yarasına dokunarak yaparlar; ya da bazen sadece sorular ortaya atarak, toplumsalın vicdanına hitap ederler.²²

1.2. Mitoloji Kavramı

Mitoloji “mit bilimi” anlamına gelir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde Mitoloji, “*Mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim*”²³ şeklinde tanımlanmaktadır. Bilge Seyidoğlu’na göre mitin asıl manası; “*Gerçek hikâye ve bunun da ötesinde sahip olunan çok değerli şeyler, kutsal, değerli ve manalı olandır.*”²⁴

Mircea Eliade’ya göre mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Bu anlamda mit, her zaman bir yaratılışın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl *var olmaya* başladığını anlatır. Mit ancak *gerçekten* olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler doğaüstü varlıklardır. Özellikle başlangıçtaki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını gözler önüne serer.²⁵

Mitolojiler ulusların toplumsal hafızasıdır. Eğer bir toplumun mitolojisi yoksa toplumsal hafızası, hatta ulusal bilinci de yok demektir. Mitoloji medeniyet hafızasının müzesidir. Bu müze toplumların halk belleğinde saklıdır ve o bellekte sergilenmiştir. Fakat mitoloji belli bir kavme ait masalları, efsaneleri, anlatıları, algıları, inanışları sergileyen bir bilim dalı değildir, milli mitolojinin artık modası geçmiştir. Mitoloji dünyadaki tüm efsane, masal, inanışları ele alarak inceleyen, araştıran, derleyen ve

²¹ Firdevs Canbaz Yumuşak, *Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği*, Bilig, Bahar 2012 / sayı 61,s 50

²²Sadık Usta, *Türk Ütopyaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.42

²³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>

²⁴ Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2002, s.15

²⁵ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul, Ocak 2001(2.Baskı), s.17

çözümleyen bir bilim olarak kabul edilmektedir.²⁶ Artık milli mitolojiler yerine tüm dünyadaki anlatıları içeren evrensel mitolojilerden söz etmek mümkündür.

Bunun yanında mitolojiye karşı takınılan tavır mitolojinin sadece hikâye ve efsane türünden olgular olamayacağı doğrultusundadır. Mitolojilerin dini kabule yani inanca dayalı sözlü anlatılar olması yanında bir toplumun beraberce yaptığı kutlama ya da törenlerinde mitolojiye dâhil edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu bakımdan mitoloji, geçmişin, kutsalın ve kültürün aktarımıdır.²⁷

Karen Armstrong, günümüzde mitlere karşı bir yabancılaşmanın olduğundan söz eder. Çağcılık öncesi dünyada mitoloji olmazsa olmazdı. O dönemde mitler yalnızca insanların yaşamlarından bir anlam çıkarmalarına yardım etmekle kalmamış, insan aklının onlar olmaksızın ulaşamayacağı alanları açığa çıkarmışlardı. Psikolojinin ilk biçimiydi mitler. Yeraltı dünyasına inen dolambaçlı yollarda çıkışı bulan ve canavarlarla çarpışan tanrıların ya da kahramanların başlarından geçen öyküleri ruhun gizemli işleyişine ışık tutmuş, insanlara içlerinde kopan fırtınalarla nasıl baş edeceklerini göstermişti. Freud ve Jung ruhun çağdaş araştırmasına girdiklerinde içgörülerini açıklamak üzere içgüdüsel olarak klasik mitolojiye başvurmuş ve eski mitlere yeni yorumlar getirmişlerdi.²⁸ Görüldüğü gibi mitler toplumsal hayatın ifadesi olmakla kalmamış psikoloji alanında da insan davranışlarına ışık tutmuştur.

1.3.Efsane Kavramı

Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “*eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylence*”²⁹ olarak tanımlanan efsane terimi, dilimize Farsçadan girmiştir.

Türk Halk Edebiyatı alanında yaptığı araştırma ve çalışmalarla tanınan Pertev Naili Boratav efsaneyi kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türü olarak ifade eder. O’na göre efsanenin ayırıcı niteliği inanış konusu olmasıdır. Yani efsanede anlatılan şeyler doğru ve gerçekten olmuş diye kabul edilir. Efsane bu niteliği ile masaldan ayrılır. Başka bir ayırıcı niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır

²⁶ Hayrettin İvgin, *Derin Mitoloji*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2013, s.5

²⁷ İsmail Taş, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya,2002,s.7

²⁸ Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2006, s.17

²⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>

kalıplara yer vermeden ifade edilen kısa bir anlatı türü oluşudur. Uzun bir destanın parçası karmaşık ve uzun bir anlatıdan kopup, kendine özgü üslup niteliklerini, sanatsal dil süslemelerinden uzaklaşıp sadece olağanüstü ifadelerle yaşananları anlatma göreviyle sınırlanınca efsane olur.³⁰

Boratav efsaneleri dörde ayırır. Birinci tür efsaneler “*Yaradılış Efsaneleri*” dir. Yaradılış efsaneleri evrenin ve dünyanın, yerin, göğün, yıldızların nasıl yaratıldıklarını, dünyanın sonu diye anılan çağ geldiğinde de bütün varlıkların nasıl yok olacaklarını anlatan efsanelerdir. İkinci tür efsaneler “*tarihlik efsaneler*” dir ve bu efsaneler yazılı edebiyatta “*menkıbe*” adıyla belirtilen anlatıların tümünü kapsar. Burada anlatılan efsaneler sadece bir ülkenin ya da ulusun geçmişini etkileyen olay ve kişileri değil, bir toplumun benimsediği adları bile bilinmeyen kişilerin başlarından geçen olaylara da yer verir. Diğer bir efsane türü ise “*olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler ile ilgili efsaneler*” dir. Son olarak dini inanış ve yaşantıların ağır bastığı efsaneler dördüncü tür olan “*dinlik efsaneleri*” ni oluşturur.³¹

1.4. Destan Kavramı

Destanlar sözlü halk anlatılarının bir örneğidir. Bu anlatılar belli belirsiz tarih olaylarına ve efsane motiflerine dayanılarak topluluğun hayal gücüyle yaratılmışlardır. Hepsi sözlü olan bu anlatıların bir kısmı sonradan yazıya da geçmiştir. “*Destan, milletlerin hayatında büyük yankılar bırakmış tarih olaylarının çağdan çağa değişmiş, ülküleşmiş ve sayısız hayal unsurları katılarak tanınmaz hale gelmiş uzun manzum hikâyesidir.*”³²

Destanlar, ilim ve aklın toplum düzenine hâkim olmadığı, milletlerin hayatta kalma mücadelesi ile sıkıntılar yaşadığı, büyük kayıplar ve büyük kazanışlar yaşadığı, sözlü tarih dönemlerinin ürünüdür. Destanları besleyen menkıbeler her devirde meydana gelmiştir, fakat bunların milletçe benimsenmeleri daha çok eski dönemlerde olmuştur. Bunun nedeni o çağlarda insanların, yaşanan olayları ve anlatılanları ilim ve akıl süzgecinden geçirmeden, sorgulamadan olduğu gibi kabul etmeleri idi. O dönemde yaşanan ölümler, aşklar ve sergilenen yiğitlikler onların duygularını coşturur; üzüntü,

³⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s.106

³¹ Boratav, *a.g.e.* s.112

³² Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Cilt 1, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul, 1978, s.26

sevgi, kin, umut, kıskançlık, korku özlem gibi duygular hayal kurmalarına vesile olurdu. Başlarına gelen savaş, göç, işgal, deprem, fırtına gibi toplumsal ve fiziksel olaylar ise insanlara kaderin bir oyunu ve tanrıların cilvesi sayılırdı. Bazı dönemlerde şimşek, rüzgâr, yankı, şafak, uyku ve daha birçok şey insanlar tarafından tanrı olarak algılanırdı. Tabiiatta yaşanan her şeye bir hayranlık duyulur aynı zamanda da çözülemeyen olaylar karşısında korku duyulurdu. İşte bu korku ve hayranlık önce mitosları, sonra masal ve destanları meydana getirmiştir.³³

Destan, bir milletin tarihinin masallaştırılmış şeklidir. Tarih geçmişe ait olayları aynen yaşattığı halde, destan bu olayları zaman ve mekân kavramları dışında milli şuur ve gururun beslenmesine yarayacak şekilde içine alır. Bu nedendir ki milli destanların milli ruhun doğuşu, gelişmesi üzerinde oynadığı yüceltici rol tarihinkinden daha önemlidir. Hemen hemen bütün milletlerin kendilerine göre bir destana sahip olma yolunda gösterdikleri şiddetli istek bu yönden çok yerindedir. Destanlar, insanın meydana getirdiği ilk sanat eserleri arasında yer alır. Fakat destanlar sadece bireye özgü değildir. Destanlarda yaşanan olayları ve bu olayların kahramanlarını ve bu kahramanların maceralarını milletin ortak hayali yaratır. Bu hayallerin yaptığı eklemelerle birlikte 200 beyitle başlayan bir destanın uzun yıllar sonra karşımıza 2000 beyitlik bir destan olarak çıkması mümkündür. Bu durum destanların halk arasında gördüğü ilgiyle bağlantılıdır. Halk sevdiği kahramana hayalinde yaşattığı pek çok özellikleri de yakıştırır.³⁴

Destanlar da mitler ve diğer birçok anlatı türünde olduğu gibi toplumsal, kültürel ve tarihi özelliklerinin yanında psikolojik özellikleri de barındırır. Hem kahramanların psikolojik özellikleri hem de destanı yaratan, dinleyen, aktaran bireylerin psikolojik özellikleri ortaya çıkan ürünü doğrudan etkileyen önemli bir unsurdur.

Destan, tarihten beslenen, ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı verimidir. Fakat bununla beraber, destan, tarih demek değildir. Destanlar, gerek tarih, gerek fikir ve sanat bakımından büyük değer taşırlar; tarihi aydınlatır, fikir ve sanat hayatına kaynak olurlar. Destanlar, milletlerin ilk çağlarını bize birtakım mitolojik menkıbeler halinde anlatırlar. Bunlar gerçek olmasalar, hatta gerçeğe uymasalar bile, milletlerin kendi milli mazileri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber vermek bakımından

³³ Kabaklı, a.g.e. s.27

³⁴ Demirel, a.g.e. s.26

önemli ve etkilidirler. Kısacası “*destanlar, halk gözüyle görülen, halk ruhuyla duyulan ve halk hayalinde masallaştırılan tarihlerdir.*”³⁵

1.5.Halk Hikâyesi Kavramı

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*Gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düzyazı türü, öykü*”³⁶ olarak tanımlanan hikâye, XVI. Yüzyıldan itibaren eski ozanların anlatma geleneğinin ürünü olan destanın yerini almaya başlamış ve o gelenekten pek çok şeyler de hikâyeciliğe miras kalmıştır. Halk hikâyeleri yeni ve farklı bir alana girerler; hem biçim ve üsluplarıyla hem de konuları ve toplum içindeki görevleriyle destanlardan ayrılırlar.³⁷

Halk hikâyelerinin ortaya çıkışı destanlara benzer. Yaşanılan bir aşk, mücadele ya da insanları etkileyen bir olay belli bir çevrede abartılarak dilden dile aktarılmaya başlar. O durumla ilgili türküler yakılır halkın çoğalttığı ve duygu ile derinleştirdiği bu türküleri olaylar âşıkların anlattığı şeyler arasına girer. Bu anlatılar dillerde bulunduğu ve yazılı olmadığı için birçok değişime uğrar, usta âşıklara düştükçe gelişir ve zenginleşir. Hikâyeler zamanla halkın istek ve arzularına göre yeni renklere ve biçimlere girmiştir.

38

2. Türk Düşünce Geleneğindeki Örnekler

Halikarnas Balıkcısının (Cevat Şakir Kabaağaçlı) “*Batı irfanı denilince yabancı bir irfan sanıldı, oysa batı kültürünün beşiği Anadolu’dur. Batı çocuklarına okutulanların çoğu Anadolu’nun eski efsaneleridir. Biz burada o kültürü yaratmış olan insanların çocuklarıyız. Batının çiçeklerini alıp artık kurumuş olan eski ağacımızın dallarına pamuk ipliğiyle bağlamaya ne hacet vardı? O çiçekleri açan gövde ve kökler bizim topraklarımızdaydı.*”³⁹ Sözlerinden günümüzde tüm dünyada okutulan/anlatılan birçok mitoloji, destan ya da efsanelerin kaynağının aslında Anadolu olduğunu anlıyoruz. Bu nedenle Anadolu kaynaklı ve Türk Düşüncesine ait ütopyaların, mitoloji, destan ve hikâyelerin gün yüzüne çıkarılması gerektiğine inanıyoruz.

³⁵ Banarlı, a.g.e. s.2

³⁶ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, , bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>

³⁷ Boratav, a.g.e. s.58

³⁸ Kabaklı, a.g.e. s.96

³⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2013 (14.Basım), s.16

2.1. Türk Düşünce Geleneğinde Ütopya Örnekleri

2.1.1. Kutadgu Bilig

Türk- İslam Tarihinin ölümsüz isimlerinden Yusuf Has Hacıp'in 11. yüzyıla damgasını vuran eseri *Kutadgu Bilig*, “*saadet bilgisi, devlet olma bilgisi, devlet idaresi bilgisi manalarına gelir*” ve eser Doğu Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Ulug Buğra Kara Han Ebu Ali Hasan bin Arslan'a takdim edilmiş. Türk edebiyatının bu kült eseri kimilerine göre ideal devleti anlatan bir ütopya, kimilerine göre insanlara hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğun formülünü sunan bir nasihatname, kimilerine göre ise görgü kurallarını anlatan bir kılavuz olarak kabul ediliyor. Kutadgu Bilig Türk düşüncesinin ilk ütopyası, ilk felsefi eseri ve tasavvuf edebiyatının nüvesini taşıyan ilk birikimi olma özelliğini taşıyor.⁴⁰

Ütopyaların, mevcut düzenin aksayan yönlerini tespit edip ideal olana ulaşma yolunda öneriler sunan akli tasarımlar olduğunu biliyoruz. Bu nedenle Yusuf Has Hacıp'in eserinde hem mutluluğa ulaşma yolunda hem de ideal bir devlet yönetimin nasıl olması gerektiği ile ilgili önerilerde bulunması nedeniyle onun hem bir siyasetname hem de bir ütopya olarak ele alınabileceğini düşünüyoruz.

Kutadgu Bilig, Türklerin Müslüman olmaları sonrası kaleme alınan ilk eserlerden olmasından dolayı kültürel arka planımızı kavramamız noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Yazıldığı dönem itibariyle Türklerin İslam öncesi geleneksel ahlaki yapısını yansıttığı gibi, İslam sonrası dönemde yeni kabul edilen kültürün benimsenmesini ve içselleştirilmesi sürecini de gözler önüne sermektedir.⁴¹

Eserin en önemli yanı, kendi dönemindeki ahlak ve siyaset kurgusunu kapsamlı bir şekilde bizlere sunmasıdır. Ahlaklı ve adaletli bir toplumsal yapının geliştirilmesinin siyasi hâkimiyetin niteliğine bağlanması dikkat çekicidir. Bu nedenle öncelikli olarak sağlıklı temeller üzerine kurulmuş bir siyaset anlayışı üzerinde durulur. Bu sağlandıktan sonra, insanların ahlaki tutum ve davranışları, siyasetin organizasyonu, toplumun huzuru ve mutluluğu için yapılması gerekenler, dinin toplumsal hayattaki yeri ve önemi

⁴⁰ *Bizim Ütopyamız Kutadgu Bilig*, <http://www.yenisafak.com/kitap/bizim-utopyamiz-kutadgu-bilig-6239>, 06.09.2006

⁴¹ Aygün Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013, s.7

gibi pek çok mesele ahlaklı ve adaletli bir siyasi yapının diğer unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²

Kutadgu Bilig'in *Mukaddime* kısmında ahlakın ve siyasi hâkimiyetin üzerine kurgulandığı temel unsurlar, *töre, kut, akıl ve gönül/kanaat* olarak söz edilmiştir. Kitapta bu kavramlarla ilgili olarak “*Bunlardan biri adalet olup doğruluk üzerinedir; ikincisi devlet olup mutluluk ve ikbal demektir. Üçüncüsü akıl olup ululuk ifade eder; dördüncüsüyse kanaat ve afiyettir*” ifadelerine yer verilmiştir.⁴³

2.1.2. Farabi-El-Medinetü'l Fazıla (İdeal Devlet)

Çalışmamızın giriş bölümünde geniş bir şekilde ele aldığımız Farabi bir Türk-İslam filozofudur. Farabi, Yunan siyaset felsefesi ile İslamiyet'i uzlaştırmaya çalışmış olan ilk filozoftur; bu nedenle toplum yönetimi ve ütopya kavramından bahsedip de Farabi'den ve onun ütopyası El-Medinetü'l Fazıla'dan bahsetmemek olmazdı. Ütopya olarak kabul edilen bu eser Farabi'nin son eseridir ve 910-912 tarihleri arasında yazmıştır. Bağdat'ta yazmaya başladığı eserini Şam'da tamamlamıştır.

Farabi'ye göre;

*“En üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğe ilkin ancak şehirlerde ulaşılabilir, şehirden daha eksik olan bir toplulukta ulaşamaz. Ancak gerçek anlamda iyi, seçme ve irade ile elde edilebilir bir özelliğe sahip olduğundan, kötülüklerde ancak, seçme ve iradenin ürünleri olduklarından, bir şehrin kötü bir takım amaçların elde edilmesi için insanların birbirine yardım ettikleri bir varlık olarak kurulması mümkündür. Bundan dolayı mutluluğun her şehirde elde edilmemesi mümkündür. O halde insanları kendileriyle hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçladıkları bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir; insanları mutluluğu elde etmek için birbirine yardım eden bir toplum, erdemli mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım ettikleri bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir.”*⁴⁴

⁴² Akyol, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, s.11

⁴³ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Günümüz Türkçesine Aktaran: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008 (Manzum Mukaddime)

⁴⁴ Farabi, *El-Medinetü'l Fazıla*, s.98

Farabi'ye eserinde erdemli, mükemmel şehire zıt olan şehirlerden de bahsetmiştir. Ona göre bu şehirleri şu şekilde sıralayabiliriz. Bunlar bozuk (fasık) şehir, cahil şehir, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olan (dalla) şehir, karakteri değişmiş (mubaddala) şehir, Bu şehirlerin hükümdarları, erdemli şehirlerin hükümdarlarının zıddı, onların yönetimleri erdemli yönetimlerin zıddıdır. Farabi'ye göre erdemli şehrin yöneticisi de herhangi bir insan olamaz. Yönetici olacak insan; kendisinin üzerinde başka bir insanın hükmünün bulunmadığı hâkim kişidir. Ona göre bu insan imamdır, erdemli şehrin birinci başkanıdır, erdemli milletin hükümdarıdır, oturulan dünyanın tümünün hükümdarıdır.⁴⁵

El-Medinetü'l Fazıla adlı eser Türk-İslam dünyasında önemli bir yer tutar. Bu eser Farabi'nin felsefi görüşleri ile birey-toplum-devlet ilişkilerini çözümlenmeye çalıştığı ütopyik bir eserdir.

2.1.3. Ziya Paşa-Merhum Ziya Paşanın Rüya'sı

Modern Türk romanlarının oluşma sürecini de başlatan ütopyik eserlerin başında kuşkusuz Ziya Paşa'nın *Rüya'sı* gelir. O'nun *Rüya'sı*, Osmanlı döneminin ilk ütopyasıdır. Bununla Türk yazar ve okuru gelecek tasarısına da adım atmış olmaktadır. Ziya Paşa ilerleyen yaşlarında, hem kültür ve yazın alanındaki birikimiyle hem de Genç Osmanlılar içindeki siyasi etkisiyle öne çıkan önemli şahsiyetlerden biridir. Sonradan, 1910 yılında Edibi Muhterem Ziya Paşa'nın Rüyası adıyla yayımlanacak olan bu ütopyik eseri, hem düşünsel hem de siyasi açıdan Türk aydınlanmasını ve modernleşmesini başlatan temel eserlerin başında gelir.⁴⁶

Tanzimat Edebiyatı'nda yazı ve şiirleri ile tanınan Ziya Paşa, İstanbul'da doğmuştur. Beyazıt Rüştüyesi'nde okuduktan sonra Sedaret Kalemi'nde bulunmuştur. 30 yaş onun hayatında Doğu'dan Batı'ya doğru dönüş yılıdır. Bir Doğu aydını olan Ziya Paşa, 1854 yılında Büyük Reşit Paşa'nın desteğini alarak saraya alınmıştır. Ziya Paşa Tanzimat dönemine benzer bir karakter sergiler; o da dönemi gibi çelişkiler ve belirsizlikler yaşayan bir karakterdir. Arada kalmış Doğu ya da Batıyı tercih etmemiş ve bunları uyuşturmaya da çalışmamıştır. Ziya Paşa hem muhafazakâr hem de yenilikçi bir

⁴⁵ Farabi, *El-Medinetü'l Fazıla*, s.104

⁴⁶ Usta, *a.g.e.*, s.68

şahsiyet olarak yaşamıştır. O'nun bu durumu eserlerine, fikirlerine, karakterine ve davranışlarına kadar yansımıştır.⁴⁷

Rüya edebiyatımızdaki “*Habname*” tarzında yazılmış bir eserdir. Habname “*Herhangi bir olayı, düşünceyi veya kişiyi sanki rüyada görmüş gibi anlatılarak yazan eserlere denmektedir.*”⁴⁸ Ziya Paşa'nın ütopyası da aynen bu şekilde yazılmıştır.

*“Rüya Londra’da bir parkta uyurken düşünde gördüğü Sultan Aziz ile memleket işlerine dair uzun bir sohbet şeklinde yazılmıştır. Bu hayali sözleşmede Ziya Paşa, memleketin bütün dertlerini Sultan’a anlatmış ve bunlardan kurtulmak için tek çıkar yol olarak Ali Paşa’yi azlederek Kıbrıs’a sürmüş ama ne yazık ki bu güzel rüya park bekçisinin onu uyandırması ile sona ermiştir.”*⁴⁹

Ziya Paşa'nın Ütopyası dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kendisiyle ilgili bilgiler veriyor; uğradığı haksızlıkları anlatıyor ve onun şahsında reform sürecinin nasıl kesintiye uğradığını ve böylece ülkenin nasıl bir harabeye dönüştürüldüğünü anlatıyor. İkinci bölümde, ülkenin içinde bulunduğu durumu ortaya koyarak, halkın katlanmak zorunda kaldığı zulüm ve işkenceyi, devlet bütçesinin tarumar edilmesini, borçlar batağında kıvranan ülkenin esnafının, memurunun ve ahlaklı yurttaşlarının asıl sefalet ve iflasa sürüklendiklerini anlatıyor. Üçüncü bölümde Ziya Paşa, Osmanlı'nın içinde bulunduğu çıkmaz sokaktan kurtuluşunun mümkün olduğunu; despotik rejimin hüküm sürmesi nedeniyle kimsenin konuşmaya cesaret edemediğini, ama bunun kırılması gerektiğini: bu durumun sonuçta padişaha da zarar verdiğini ve bunun için de halkın aydınlatılması gerektiğini belirtmektedir. En sonunda da Ziya Paşa, her şeyin sorumlusu olarak gördüğü Sadrazam Ali Paşa ile şürekâsının alaşağı edilmesiyle ve onun yerine gelecek olan adil bir yönetimle ülkenin yeniden bayındır hale getirileceğini, dirlik ve düzenin kurulacağını anlatmaktadır.⁵⁰

Ziya Paşa makalesini “... Arkamdan usul ile birisi dürttü. İngiliz lisanı üzere (six o'clock) yani saat altı dedi. Gözümü açtım, meğer Hampton Court bekçilerinden birisi sarayın kapanma vakti geldiğini ihtar ediyor. Meğer ben kanepenin üstünde uyumuş

⁴⁷ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Cilt 2, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul, 1978, s.584

⁴⁸ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Habname>

⁴⁹ Kabaklı, *a.g.e.* s.586

⁵⁰ Usta, *a.g.e.* s.77

kalmışım. Gördüğüm şeyler bütün rüya imiş. Cenâb-ı Hak hayra tebdil eyleye. Âmin.” sözleriyle bitirmiştir.⁵¹

2.1.4. Namık Kemal - Rüya

Namık Kemal, Türkiye'nin modern tarihinde siyaset, dil, kültür ve sanat açısından derin izler bırakmış ender şahsiyetlerden biridir. Ölümünün ardından yüz elli yıl geçmiş olmasına rağmen onun ortaya attığı “Hürriyet” ve “Vatan” kavramları bugün hala genç kuşakların bilinçlerinde dalgalanmaya devam etmektedir. Aydınlanmanın ve özellikle de Büyük Fransız Devrimi'nin eserleri olan yeni felsefenin, yeni siyaset tarzının ve yeni edebiyatının Türk kültürüne aktarılması en çok onun sayesinde gerçekleşmiştir. Çağdaş şiirin ve hikâyenin yanı sıra, romanın laikleşmesi ve biçimsel açıdan gelişmesini de önemli oranda ona borçludur. Bu nedenle de o ülkemizde, Ziya Paşa ile birlikte, siyasi rüyaların bir başka ifade ile ütopya yazınının da babasıdır.⁵²

Edebiyatımızın en şöhretli “*vatan şairi*” olan Namık Kemal 21 Aralık 1840 Tekirdağ'ında doğmuştur. Babası tarafından soyu büyük komutanlara ve ünlü bilginlere dayanmaktadır. Annesini küçük yaşta kaybetmesi ve ayrı kalması onu yedi sekiz yaşlarından itibaren oldukça serbest bir hayata götürmüştür. İlerideki büyük mücadelesinde ve erken gelişmesinde bu baskısız yetişmenin etkileri olduğu düşünülebilir. Namık Kemal, milletini kurtarmak ve yükseltmek gibi bir görev için dünyaya gelmiş olduğunu hisseder. Bu yolda bütün kabiliyet ve kudretlerini kullanır ve bu hissini ölümüne kadar sürdürür.⁵³

Toplumun ve insanın geleceğine önem veren Namık Kemal, Rüya'sını yazdığında Osmanlı Devleti derin bir kriz içine yuvarlanmıştı. Bu kriz sadece askeri ve ekonomik alanla sınırlı değildi, aynı zamanda siyasi ve ideolojik alanda da etkisini göstermekteydi. Ulemanın başını çektiği gerici çevreler, devletin yıkılışını, ülkenin parçalanmasını ve toplumun yozlaşarak bozulmasını geriye dönerek durdurmayı amaçlıyordu. Onlara göre Osmanlı'nın ilk dönemleri “Asr-ı Saadet” dönemi idi ve bu nedenle yeniden şeriatın ve Kur'an'ın geçerli olduğu eski döneme gidilmeliydi. Ancak devlet, bürokrasi ve siyaset alanlarında köklü bir dönüşüm yapılmadan ne askeri ve

⁵¹ Ziya Paşa, “*Rüya*”, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, Haz.: Mehmet Kaplan; İnci Enginün; Birol Emil, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 128

⁵² Usta, *a.g.e.* s.77

⁵³ Kabaklı, *a.g.e.* s.554

ekonomik bir rahatlık sağlanabilirdi ne de toplumsal ve siyasi barış korunabilirdi. Sorun iddia edildiği gibi Avrupa sanayisinin ve teknolojisinin alınmasıyla çözülecek kadar basit değildi. Ayrıca Aydınlanma Felsefesi, Osmanlı aydınları üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Ülkenin içinde bulunduğu bu duruma çare arayan Yeni Osmanlılar imparatorluğun yıkılışını durdurmaya ve böylece ülkeye, Osmanlı'nın çok kültürlü ve çok milletli yapısını koruyan bir siyasi yön vermeyi amaçlıyorlardı. Namık Kemal eserini böyle bir ortam içerisinde yazmıştır.⁵⁴

“Bin iki yüz seksen dokuz senesi saferinin on dördüncü gecesi/ 24 Nisan 1872 görülmüş bir rüyadır.”⁵⁵

Sözleriyle başlayan *Rüya*; geçmiş dönemi kapatan, gelecek çağı başlatan düşsel bir tasarıdır. Rüya, güneşin doğuşunu haber veren bir şafak kızıllığıdır. Bu şafak kızıllığı uyandırır, aydınlatır ve insanoğlunu iyimserlikle kuşatır. Rüya'yı yazarken Namık Kemal'in kullandığı yöntem alışılmış bir yöntem değildir. Rüya, genel hatlarıyla üç bölümden oluşur. Giriş Bölümü bir karamsarlık havasıyla başlar; onu bir uyanış ve silkiniş takip eder; ardından da güneşin doğuşunu andıran bir mutluluk ve umut dönemi zuhur eder.⁵⁶ Namık Kemal'in ütopyası şu sözlerle son bulur;

“Uykudan o hayâlât-ı rûh-perver içinde uyandım o derece sevdâzede-i inbisat olmuşum ki tekerrür-i menâm ile iâde-i rüyâ kabil olurmuş gibi yine gözlerimi kapayarak pîşgâh-ı nazraya çekilen perde-i zalâm arasında gördüğüm âlem-i kemâlâtın bir daha temâşâsına saatlerce çalıştım. Tabii muvaffak olamadım. Fakat hâlâ ömrümün en büyük sermâye-i safâsı bu temâşânın tasavvurât-ı rûh-perveridir.

*Ne yâr-ı can imişsin ah ey ümmîd-i istikbâl
Cihânı sensin âzâd eyleyen bin ye's ü mihnetten
Senindir devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz et
Hudâ ikbalini her türlü âfetten...”⁵⁷*

⁵⁴ Usta, *a.g.e.* s.82

⁵⁵ Namık Kemal, “*Rüya*”, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, Haz.: Mehmet Kaplan; İnci Enginün; Birol Emil, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 251

⁵⁶ Usta, *a.g.e.* s.83

⁵⁷ Kaplan, Enginün, Emil, *a.g.e.* s.266

2.1.5. İsmail Gaspıralı- Darürrahat Müslümanları

İsmail Gaspıralı, Osmanlı aydınıyla derin bir ilişkiye giren aydınların başında gelmektedir. Nasıl ki Namık Kemal, modern Türk tarihinde kendisinden sonraki kuşakların bilincinde derin izler bırakmışsa, Gaspıralı da aynı şekilde Kırım, Azerbaycan ve Kazan'da yaşayan genç devrimci kuşakların siyasi bilincini önemli ölçüde biçimlendirmiştir. O, sonradan Türkiye'ye yerleşmiş ve Türk aydınlarının siyasi ve düşünsel gelişiminde önemli rol oynayacak olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin Hüseyinzade gibi 19.yüzyılın aydınlarının önderi konumundaydı.⁵⁸

Bütün Türkleri batı metotlarıyla eğitmek ve batı hayat tarzına dâhil ederek, yabancı kelimelerden mümkün olduğunca arındırılmış genel bir Türk ilim ve edebiyat dilini geliştirerek, kadınları genel hayata karıştırarak bütün Türklük' ün gelişmesi ve olgunlaşması çarelerini düşünen İsmail Gaspıralı'nın dimağ ve kaleminde, dıştan gelen akislerin de etkisiyle Müslüman Türklerin hayatında çok derin etkisi kesin olan din meselesi önemli bir konu teşkil eder. İsmail Gaspıralı'nın İslam'a bakışı milli hayata fayda derecesi noktasındadır. İslam; Batı medeniyetinin bazı şartlarla kabulünü engellemez. İslam kadınların hürriyet ve eşitliğini, hayatta erkeklerle el ele çalışmalarını teşvik eder ve “*vakt-ı saadet*” e dönüş iddiasıyla ortaya çıkan bu “*Yeni İslamlık-Neo İslamisme*” fikrini millettaşları arasında yaymaya çalışır. Bu yoldaki çalışmanın en güzel örneği “Darürrahat Müslümanları” isimli güzel hikâyesidir.⁵⁹

Gaspıralı'nın Darürrahat Müslümanları adlı Ütopyası, 1887 yılında Tercüman gazetesinde “*Darürrahat Yahut Acaip Diyar-ı İslam*” başlıklı gezi notları şeklinde yayımlanmıştır. Eser sonradan 1906'da kitap olarak da birkaç baskı yapmıştır. Ütopya'ya “*Cümle dostlarıma veda ziyareti edip ve aşınayı nazikâne matmazel Margarita'ya vedaname yazıp yola hazırlandım*” diye başlayan Molla Abbas, Paris'ten yola çıkarak trenle Güney İspanya'ya uzanır. Yolda gördüğü düzenli kentler, muntazam yollar, bakımlı ve verimli bağ ve bahçeler onu büyüler. Doğasına hayran kaldığı Fransa ve İspanya, Avrupa'nın olağanüstü gelişmiş, modern ve düzenli iki uygar ülkesidir.⁶⁰

⁵⁸ Usta, *a.g.e.* s.93

⁵⁹ Yusuf Akçura, *Türkçülük*, Türk Kültür Yayı, İstanbul, 1978, s.100

⁶⁰ Usta, *a.g.e.* s.97

İsmail Gaspıralı eserinde başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Müslüman ülkelerin içinde buldukları cehaleti ve geriliği gözler önüne sermiştir. Bu durumdan kurtulmak için Darürrahat Diyarı olarak anlattığı ülkesindeki yaşam tarzını ve eğitim sistemini örnek göstermiştir. Gaspıralı, bu eserinden başka ütopya tarzında bir eser daha yazmıştır. Kadınlar Ülkesi adlı bu eserinde kadın konusuna verdiği önemi dile getirmiştir. Bu eser 1890 Ağustosundan itibaren Tercüman gazetesinde 21 bölüm halinde yayımlanmıştır.⁶¹

2.1.6. İsmail Kılıçzade Hakkı-Pek Uyanık Bir Uyku

Önemli bir fikir ve siyaset adamı olan İsmail Kılıçzade Hakkı Niş'te doğdu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ailesiyle Manastır'a göç etmek zorunda kalmış ve burada babasını kaybetti. Manastır'da geçirdiği on üç yıl onun kişiliği üzerinde derin etkiler bıraktı. Balkan Savaşı'nda yaşanan yenilgi İsmail Hakkı Kılıçzade'yi içinde bulunulan durumla ilgili çözüm üretmeye yönelterek bu amaçla "*Pek Uyanık Bir Uyku*" başlıklı bir yazı yazdı ve bu makalesi "*İçtihad*" mecmuasında yayımlandı. Askerlik, siyaset, eğitim, kadın, ekonomi, din, dil, hukuk, özel teşebbüs, kılık kıyafet gibi konularda önerilerini sunulduğu makalesinde II. Meşrutiyet dönemindeki aydınların yazdıklarından farklı bir "*ütopya*" ortaya koydu. Bu mecmuada aynı zamanda Balkan yenilgisine ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünün nedeni olarak gördüğü dervişlik ve batıl inanışları şiddetle eleştirmiştir.⁶²

İsmail Kılıçzade Hakkı tarafından yazılan ve o gün açısından gerçekleşmesi neredeyse imkânsız olarak tasarlanan gelecek projesi bugün için bakıldığında bir modernleşme programından başka bir şey değildir. Eser bir rüya, daha doğrusu Cemil Nuri Efendi'nin gördüğü bir rüya olarak anlatılmaktadır. Ama bu yeni toplum, boş bir vaat değil; Türk insanının bizzat yaşayacağı bir gerçekliktir. Eser gelecekte, hem toplumsal hem de yönetim katında uygulanacak 18 kuraldan bahsetmektedir. Bu kurallar toplumun ve devletin dönüşümünü sağlayacaktır. Bu bir rüyadır ama bir gündüz düşüdür.⁶³

Eserin sonunda yazar imza olarak da "Müştakınız" terimini kullanmaktadır. Böylece hem hitap edilen kişinin "özlendiğini" ifade etmekte hem de 18 madde halinde

⁶¹ Usta, *a.g.e.* s.98

⁶² Kılıçzade Hakkı, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c25/c250283.pdf> s.415

⁶³ Usta, *a.g.e.* s.122

kaleme alınan gelecek tasarısının özlendiğine, arzulandığına dair bir kelime oyununa başvurmaktadır. Eserin sonunda ifade edilen “*Timsal Emel*” de, yani “*arzu edilenin timsali*” şeklindeki ifade de kendi içinde ütöpik bir anlam kazanmaktadır. Nitekim “Tul-i emel” ifadesi kullanılarak nazire yapılmakta ve böylece haddinden çok fazla şeylere, yani insan ömrünün yetmeyeceği hülyalara, kuruntulara; tükenmez arzulara kavuşma isteği ortaya konmaktadır. Burada İsmail Kılıçzade Hakkı’nın Thomas More’dan etkilendiği düşünülmektedir. Çünkü More’un ünlü eseri “Ütopya” da “yok ülke” “hayali ülke” “düş ülke” anlamına gelmektedir.⁶⁴

2.1.7. Halide Edip Adıvar-Yeni Turan

Roman, hikâye, hatıra türlerindeki eserleriyle tanınan Halide Edip Adıvar İstanbul’da doğdu, varlıklı bir aileden geliyordu. Annesini küçük yaşta kaybetmiş, yakın akrabalar ve dadılar elinde büyümüştür. Üsküdar Amerikan Kız Koleji’ni 1901 yılında bitirmiş, daha sonra edebiyat, felsefe ve matematik dersleri almıştır. 1918-1919 yıllarında İlk Türk kadın profesörümüz olarak İstanbul Darülfünun’ da Batı Edebiyatı okuttu. Değerli bir yazar olmaktan başka adeta milli bir şahsiyet olma ölçüsüne de ulaşmış olan Halide Edip’in çok yanlı bir kişiliği vardır. Çoğu eserlerini Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazan Halide Edip, aynı zamanda iyi bir öğretmen ve her sıkıntıya katlanabilen yaman bir mücadele insanıdır. Milliyetçiliği gibi ferdi hürriyetini de her şeye üstün tutmuş hiçbir kuvvete boyun eğmemiştir. Kadınlık ve insanlık vakarı ile tanınmış tok sözlü medeni bir insanıdır.⁶⁵

Halide Edip Adıvar "*Ey sevgili ülke, Yeni Turan! Söyle, sana yol nerede?*"⁶⁶ Satırlarıyla başladığı “Yeni Turan” romanını yazma gerekçesini aşağıdaki kendi cümlelerle ifade eder;

“Bugün yazmaya kendimi mecbur gördüğüm vaka 1347 senesinde oldu. Öleceğim tahakkuk ettiği dakikadan beri –vicdanımda büyük bir mevki tutan– bu hadiseyi mezara beraber götürmek tehlikesinden, hemen ölümden çok korkuyorum. Eğer bu, büyüklüklerini nihayet tanıdığım ruhların azap ve işkencesine, münhasıran itikadât-ı siyasiyem uğruna hem biraz sebebiyet vermiş

⁶⁴ Usta, a.g.e. s.131.

⁶⁵ Kabaklı, a.g.e. s.346

⁶⁶ Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan Ülkesi*, 1. basım: Tanin Matbaası, 1329 (1913) Can Yayınları’nda 1. Basım: 2014, İstanbul, s.11

hem de tahfifi elimdeyken lakayt kalmış olmak günahından ibaret olaydı, “bunu memleketimin selameti için yaptım” itikat-ı samimiyle insanların günahları ve gönülleri için açık olan Allah’ın huzur-ı gufranına kendimle beraber götürürdüm. Fakat bir de bütün âlem için izah edilmemiş karanlık bir vakayı Türk tarihine tenvir etmek vazifesi var ki bunu eğer ben ölürsem artık yapabilecek dünyada kimse kalmadığı için yazmaya kendimi mecbur görüyorum. Eğer bugün hâlâ memleketi bir fırka dürbünüyle göreydim şüphesiz yine bu vakayı mezara götürürdüm. Fakat ölüm yaklaştıkça nokta-i nazarımın merkezi, bütün memleketi kucaklayan ve bütün siyasiyyâtın fevkinde bilen ve seven büyük bir ruh oldu. Oradan benim fırkama yahut muhaliflere mensup herhangi bir vatandaşın yaptığı büyüklükleri Türk tarihi –istikbalin ve çocukların kendine karşı şefkat ve vefalarını zenginleştirmek için– mutlak kaydetmeli itikadında buldum. Hepsini yazmaya muvaffak olursam hiç siyasiyyâtla münasebeti olmayan bir müverrihe göndereceğim ki ne fırkasına muhalif ne de fırkası için bir reklam diye hakikati tağyire kalkışmasın. Allah yardımcım olsun!”⁶⁷

Halide Edip Adıvar’ın “Yeni Turan” adlı romanı, 7 Eylül 1912 tarihinde “Tanin” adlı gazetede yayımlanmıştır. Bu eserde II. Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan siyasi ve sosyal olaylar ele alınmıştır. Bu dönemde hâkim olan hürriyet ve özgürlük sevinci, o dönemde yaşamış tüm sanatçıları etkilediği gibi Halide Edip Adıvar’ı da etkilemiştir. “Yeni Turan” romanında da bu etkileri belirgin bir şekilde görmekteyiz. O dönemdeki siyasi ve sosyal olaylarının topluma olan etkilerini anlatan eser, siyasetin hayata hayatın siyasete olan etkisini gözler önüne sermektedir⁶⁸

2.1.8. Ahmet Ağaoğlu-Serbest İnsanlar Ülkesinde

Ahmet Ağaoğlu Karabağ’da doğmuştur. İlk ve ortaokulu Şuşa’da, liseyi Tiflis’te okumuştur. Arapça ve Farsça dersleri almış, 1889’da Paris’e giderek Sorbonne Üniversitesi’nin Tarih ve Filoloji Bölümü’nü okumuştur. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ileri gelenleriyle tanıştı. Eğitimini tamamladıktan sonra 1894 yılında Azerbaycan’a döndü. Tiflis, Şuşa ve Bakü’de öğretmenlik yaptı. Bu arada bir taraftan

⁶⁷ Adıvar, a.g.e. s.11

⁶⁸ Veysel Şahin, “Halide Edip Adıvar’ın ‘Yeni Turan’ Romanını Yeniden Anlam(landırma)”, Erdem Dergisi, 2013, Sayı 64, s.2

da “*Millî Uyanış Hareketi*” ne katılarak Türk ve Müslümanların haklarını Rus makamlarına karşı savunmak amacıyla kurulan gazetelerde yazılar yazmıştır.

“Sağlam hukuk formasyonu ve kusursuz Fransızcası yanında polemikçi bir gazeteci olan Ağaoğlu, Türk fikir ve siyaset hayatında bilhassa 1912’den sonra etkili olmuş bir yazardır. Ağaoğlu’nun faaliyet ve yazılarının ekseriyetini önceleri Türk milliyetçiliği ve Türk kültürü teşkil ederken, sonraları fikir hürriyeti ve bilhassa Avrupa medeniyetini tam anlamıyla benimseme konuları ağırlık kazanmıştır”.⁶⁹

“*Serbest İnsanlar Ülkesinde*”, Ahmet Ağaoğlu tarafından 1930’lu yıllarda ütopya tarzında yazılmış bir eserdir. Ahmet Ağaoğlu eserinde o dönemde sık sık dile getirilen “*imtiyazsız ve sınıfsız toplum*” idealini dile getirmiştir. Eserin edebi kurgusu basit, üslubu ise yalındır. Ancak yazar eserini çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bir toplumu aydınlatmak için kaleme almıştır.⁷⁰

Ahmet Ağaoğlu eserine şu sözlerle başlar:

“Ben bir esir idim, hür olmak istedim. Zincirlerimi kırdım, kalenin duvarını deldim ve açığa çıkarak derin bir nefes aldım. Şimdi önümde geniş bir çöl vardı. Nereye gideceğimi, nasıl davranacağımı bilmiyordum. Tereddütle birkaç adım attım. Kendimi iki yolun ayrımında buldum ve buraya dikilen bir direk üzerinde şu yazıyı okudum:

Sol tarafa giden yol hürriyet yoludur.

Sağ taraf giden yol kölelik yoludur.

Sol tarafı aldım, sabaha kadar yürüdüm. Şafak sökerken kendimi bir kalenin önünde buldum. Kalenin kapısı üzerine altın hat ile yazılan şu levhayı okudum:

*Serbest İnsanlar Ülkesi...”*⁷¹

Ağaoğlu eserine nasıl bir şekil vermesi gerektiği hususunda tereddüt yaşar ve sonra onu hikâye şeklinde yazmaya karar verir. Eserinde, öncelikle esaretten kurtulmuş

⁶⁹ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010516.pdf>, s.464

⁷⁰ Usta, a.g.e. s.149

⁷¹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1930, s.3

bir Türk ferdi hür ve serbest bir ülkeye götürür ve bu Türk Ferdi “Pir” denilen rehberlerle görüşür. Onların bu Cumhuriyette hür ve serbest vatandaşların nasıl olmaları gerektiği hakkındaki fikirlerini öğrenir ve Serbest Ülke’ de gördüğü irfan ve medeniyet müesseselerini tasvir ederek gösterir. Eser, Ahmet Ağaoğlu tarafından öncelikle Hürriyet gazetesinde yayımlandı. Halkın gösterdiği rağbet ve aldığı birçok teşvik mektupları ile onu kitap halinde arz etmeye karar vermiştir.⁷²

2.2. Türk Düşünce Geleneğinde Mitoloji Örnekleri

Orta Asya Türklüğü içinde zengin bir mitoloji meydana gelmiştir. Bunda kâinatın yaratılışına, Türk topluluklarının kuruluşuna, zaferlere, felaketlere, göçlere ait çeşitli efsaneler ve menkıbeler bulunmaktadır. Bunlar arasında belli başlıları Türk kozmogonisini temsil eden Kara Han Efsanesi, Türk Milletinin doğuşunu ifade eden Bozkurt ve Ergenekon menkıbesi, büyük Türk İmparatorluğunun kuruluşunu anlatan Oğuz menkıbesi ve batıya doğru akınları anlatan Göç menkıbeleridir. Eski Türklerin, Eski Yunanlılarda olduğu gibi, çeşitli tabii, insani, maddi ve manevi varlıkları temsil eden muhtelif ilahları da vardır. Gök Tanrı bunların başında gelmektedir. Büyük kahramanlarla birlikte kamlar ve şamanlar da Tanrılarla insanlar arasında bağlantı kuran yarı tanrılar grubundadır.⁷³

Bu efsaneler ve menkıbeler âlemi Orta Asya Türklerinin ruhunda yüzyıllarca yaşamıştır. Asıl dinleri milli ananeden ibaret olan ve yayılmalar dolayısıyla karşılaştıkları çeşitli dinleri benimsemekte mahzur görmeyen Türkler Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık gibi dinleri kabul etmişlerse de geniş kitle olarak kendilerine has olan bu milli maneviyatlarını büsbütün kaybetmemişlerdir. Bütün dinler arasında en geniş ve en derin olarak benimsedikleri Müslümanlıktan sonra yeni bir İslami Türk Mitolojisi kurulmuş; bunda Gök Tanrı’nın yerine Allah, diğer ilahların yerine peygamberler, milli kahramanların yerine dini kahramanlar, şamanların yerine de evliyalar kaim olmuştur. Esas itibariyle eski Paganist anlayışlara tamamıyla aykırı olan

⁷² Ağaoğlu, *a.g.e.* s.2

⁷³ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1964, s.2

bütün bu İslami kavramlarda bile eski Türk mitolojisinin tesiri ve kuvvetli izleri daima bulunmuştur.⁷⁴

Bahaeddin Ögel'e göre;

*“Türk Mitolojisi, Türk Milliyet Şuuru’ nun bir aynası gibidir. Aynı zamanda Mitoloji bir milletin fikir ve düşünce tarihidir. Bir milletin meydana gelmesi için binlerce yıl ister. Felaketlerini, acılarını hep beraber duymuş olanlar birleşebilirler. Birlik ise, zaferlerin sarhoşluğu ile coşan gönüllerde olur. Mitoloji de bu zafer ve acıların bir Hatıra Defteri gibidir. Kişiler yok olur, var olan millettir. İşte gönüllere iyice sinmiş ve toplumları güden bu inanca milliyet şuuru denir. Çünkü tek kişinin düşüncesi mitoloji değil felsefedir. Türk Mitolojisi, Türk ailesi, Türk cemiyet düzeni ile Türk ahlak ve adetlerinin bir aynası gibidir. Türk Mitolojisi, diğer dünya mitolojilerinde olduğu gibi, ölü fikir ve düşüncelerden meydana gelmemiştir. Türk mitolojisi bir hayat yoludur. Cemiyeti düzenleyen ve güden, canlı düşüncelerin bir toplamıdır”.*⁷⁵

2.3. Türk Düşünce Geleneğinde Efsane Örnekleri

Anadolu efsaneler yönünden çok zengin bir coğrafyadır, hangi Anadolu toprağına adım atarsanız atın mutlaka bir efsane ile karşılaşılır. Çalışmamızda bu zenginlik içinde dilden dile aktararak günümüze kadar gelmiş birkaç tane Anadolu efsanesine yer vermeyi uygun gördük.

2.3.1. Sarıkız Efsanesi

Ayvacak yöresinde yaşayan Cılbak Baba, karısı ölünce küçük yaştaki kızını da yanına alıp Edremit'in Güre Köyü'ne gelir. Burada çobanlığa devam eder. Kızını da yanından hiç ayırmaz. Meşgul olsun diye ona da birkaç kaz alır. Baba yaşlanınca kız da büyüyünce ikisinde de ermişlik olayları başlar. Gün gelir baba iyice yaşlanır, kızını köyün imamı olan ailesine emanet edip hacca gider. Bu arada köyün gençleri kızın etrafında dolaşmaya başlar, kız evlenmeyi kabul etmeyince de ona iftira atarlar. Hacdan dönüp bu iftiraları duyan baba, köylüler tarafından dışlanınca kimsenin yüzüne bakamaz ve onu öldürmeye karar verir. Sabahleyin dağa gitmek üzere kızıyla birlikte yola

⁷⁴ Kocatürk, a.g.e. s.2

⁷⁵ Ögel, a.g.e. s.9

çıktıklarında köyün çocukları kıza bozuk yumurta atarlar. Yumurta sarıları içinde kalan kıza çocuklar “sarıkız” adını takarlar. Bu yolculuğun sonunda baba ile kızı Kaz Dağı’ndaki bugün “*Sarıkız Tepesi*” olarak bilinen tepeye çıkarlar. Burada baba abdest almak için kızından su ister. Kızı suyu verir fakat baba suyun tuzlu olduğunu görünce şüpheye düşer ve kızına niçin tuzlu su verdiğini sorar. Kızın cevabı “*Acele ettiğim için suyu denizden alıverdim*” olur. Babası kızının ermiş olduğunu anlar ve verdiği karar için pişman olur. Kızına dönerek çok pişman olduğunu söyleyerek af diler ve onu orada bırakıp yalnızlığa terk eder. Baba gidince dağın üzerini korkunç siyah bulutlar kaplar Gök gürlemesi ve şimşeklerin çakmasıyla birlikte müthiş bir yağmur yağmaya başlar, seller akar. Günler sonra çobanlar iki ayrı tepenin üzerinde baba ile Sarıkız’ın cesetleriyle karşılaşır. Çobanlar onları buldukları yere gömerek taşlardan türbe yaparlar. Bu tepelerden birisi Cılbak Baba Türbesi diğeri ise Sarıkız Türbesi’dir.⁷⁶

2.3.2. Yedi Uyurlar Efsanesi (Ashab-ı Kehf)

Söylentiye göre Roma Çağı’nda Decius diye zalim bir imparator varmış. O zamanlarda insanlar çok tanrılı dinlere inanır putlara taparlarmış. İmparator putperest olmayan inananlara büyük baskılar, işkenceler yapıyormuş. Bu zalim imparatorun kaçan inançlı yedi genç bir köpek ile birlikte mağaraya saklanmışlar. Bunu haber alan imparatorun taraftarları bir gece onlar uykudayken gelip mağaranın ağzını kayalarla kapatmışlar. Gençler bu mağarada kimine göre 200 kimine göre 300 yıl uykuda kalmışlardır. Nihayet bir gün orada sürüsünü otlatan bir çoban mağaranın ağzını kapatan taşlardan birini oynatınca mağaraya ışık girer ve gençler uykularından uyanırlar. “*Yedi Uyurlar*” içlerinden birini ekmek almak için çarşıya gönderirler. Ancak fırın sahibi, delikanlının verdiği paranın yüzyıllar öncesine ait olduğunu ve geçerli olmadığını söyler. Genç tekrar mağaraya döner ve başından geçenleri arkadaşlarına anlatır. Sonra tekrar hep birlikte uykuya dalarlar. Yedi Uyurlar Efsanesinden Kuran-ı Kerim’in 18. Suresi olan Kehf suresinde de bahsedilmektedir.⁷⁷

⁷⁶ Ali Kılıçkaya, *Mitoloji, Din ve Efsaneler Işığında Anadolu*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2014, s.131

⁷⁷ Kılıçkaya, *a.g.e.* s.113

2.3.3. Ağlayan Kaya Efsanesi

Anadolu’da söylenen birçok efsaneden birisi de “*Ağlayan Kaya Efsanesi*” dir. Saim Sakaoglu’nun Anadolu efsanelerini derlediği kitabında bu efsaneyi şu şekilde anlatır;

“Manisa’nın güneyindeki dağa Sipil Dağı adını verirler. Bu dağın eteğinde herkesin dikkatini çekecek bir yapıya sahip olan bir kaya vardır; adına Ağlayan Kaya derler. Vaktiyle bu yörede, birbirinden güzel üç kızı olan bir ana varmış. Ana ile kızları burada huzur dolu bir hayat sürerlermiş. Bir gün üç kardeş dolaşmak, hava almak için kırlara giderler. Bu kızlar ora senin, bura benim diyerek koşuşup dururlar. Bir ara otururlar bir ağacın altına. Bir yılan gelir, üçü nü de sokuverir kızların. Üçü de orada ölüverir. Kızlarının ancak ölüsüyle karşılaşabilen ananın kalbini büyük bir acı kaplar. Dayanamaz bu acılara bu bağırtı yanık ana. Gözyaşları ırmak olur, başlar çağlayıp akmaya. Allah, bu annenin bu kadar acı çekmesine razı olmaz, onu taş haline getirir. Bugün, Manisalıların “Ağlayan Kaya” dedikleri taş parçası, aslında bu üç güzel kızın anasıdır. Bu kayanın yılın belirli günlerinde ağladığı söylenir; güya o günler, annenin taşlaşmadan evvel ağladığı günlermiş”.⁷⁸

2.3.4. Balıklı Göl Efsanesi

Anadolu’nun farklı yerlerinde farklı şekillerde anlatılan birçok Balıklı Göl Efsanesi vardır. Bunlardan özellikle çok bilinen iki tanesine yer vermek istiyoruz. Bunlardan ilki Erzurum’a bağlı Ilıca bucağına 8 km. mesafede şirin bir Doğu Anadolu köyünde geçmektedir. Saim Sakaoglu’nun anlatımıyla bugün, düzgün yollarla il ve bucak merkezlerine bağlı olan köyün güneyinde bulunan küçük bir göl, çevre sakinlerinin, etrafında dinlendiği bir mesire yeri vardır. Bu gölün teşekkülü şu güzel efsaneye bağlanır:

“Gölün olduğu yer, vaktiyle, mezarlık ile köy arasında, genç bir karı kocanın huzur içinde yaşadığı bir ev, bir hayvan damı ve merkepten meydana gelen küçük bir yuvanın kurulduğu düzlükmüş. Bir gün gelin, kocası işte iken kapının önüne çıkar; efendisinin gelip gelmediğine bakmak ister. O, kapının önünde

⁷⁸ Saim Sakaoglu, *101 Anadolu Efsanesi*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1976, s.52

dururken oradan geçmekte olan bir Ermeni delikanlısı gelinin güzelliğine hayran kalır, içinden gelini öpmeyi geçirir Der ki: “Gelin kardeş, Allah’ını seversen getir yüzünü bir öpeyim.” Gelin de, delikanlı Allah’ın adını andı, diye yüzünün öpülmesine müsaade eder: Kocasını gelince olanları ona anlatır: “Allah’ın adını andı, ben de öpmesine müsaade ettim.” “Ya, sen Allah’ı o kadar çok seviyorsun, öyle mi?” Koçasını dışarıya çıkar, kapının önüne büyük bir ateş yakar. Biraz sonra karısını yanına çağırır. Ona der ki: “Karı, Allah’ını seversen kendini şu ateşe at.” Gelin gözünü kırpmadan kendisini ateşe atar. O daha kendisini ateşe atar atmaz orası bir göl olur, gelin de bir balık. Köylülerin anlattığına göre bu balıklar mukaddesmiş, avlanıp yenilmezmiş. Köyün Rus işgali esnasında, komutan, bu balıklardan askerlerine yedirir. Fakat bütün asker bir-iki gün içinde telef olup gider. Bir söylentiye göre de, bu balıkların bir kısmı yeşil sarıklı birer asker olup harbe gitmişler, orada yaralanıp gelenlerin, bugün göldeki yaralı balıklar olduğu hususunda halk arasında yaygın bir kanaat vardır.⁷⁹

Anadolu’da bunun dışında anlatılan bir diğer Balıklı Göl Efsanesi de Şanlıurfa’da geçmektedir. Bu efsane kısaca şöyledir; İbrahim Peygamberin yaşadığı dönemde, devrin zalim hükümdarı Nemrut ve halkının taptığı putlara karşı gelen ve tek tanrı fikrini savunmaya başlayan İbrahim, Nemrut tarafından bugünkü Urfa Kalesi’nin bulunduğu tepeden ateşe atılır. Bu sırada Allah tarafından ateşe "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selamet ol" emri verilir. Bu emri alan ateş suya, odunlar balığa dönüşür. İbrahim bir gül bahçesinin içerisine sağ salım düşer. İbrahim'in düştüğü yer bugün “Halil-ür Rahman Gölü” olarak bilinir. Nemrut'un kızı Zeliha da İbrahim'e inandığı için kendisini onun peşinden ateşe atar. Zeliha'nın düştüğü yerde de “Aynzeliha Gölü” oluşmuştur.⁸⁰

2.3.5. Kız Kalesi Efsanesi

Anadolu’da pek çok Kız Kalesi vardır. Bunların hepsinin hikâyesi vardır ve bu hikâyeler halk arasında uzun yıllardır anlatılmaktadır. Bu kalelerden birisi de İçel iline

⁷⁹ Sakaoğlu, a.g.e. s.234

⁸⁰ Balıklı Göl Efsanesi, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bal%C4%B1kl%C4%B1g%C3%B6l/>

bağlı Silifke sahillerinde, kıyıdan birkaç yüz metre uzaktadır. Saim Sakaoğlu'nun aktarımıyla bu kalenin şöyle bir hikâyesi vardır:

“Vaktiyle, bugünkü İçel ilimizin bulunduğu bölgede hâkim olan bir bey varmış. Bu beyin bir kızı olur. Baba da, devrin âdetine uyarak kızını bir kâhine götürür ve onun geleceği hakkında bilgi edinmek ister. Kâhin, kızın 19 yaşına girince bir yılın tarafından sokulmak suretiyle öleceğini söyler. Buna çok üzülen baba derin derin düşünmeye başlar. Ne yapsa da kızını bu kötü gelecekte kurtarsa? Beyin aklına güzel bir fikir gelir. Denizin ortasına bir kale yaptıracak, kızını da oraya yerleştirecektir. Yılan sudan geçemeyeceğine göre de kızını kurtulacaktır. Hemen bu fikrin gerçekleşmesi için planlar hazırlar ve bugünkü Kız Kalesi'nin bulunduğu yerde binanın yapılmasına başlanır. Aradan günler, aylar, yıllar geçer; sonunda beyin istediği kale ortaya çıkar. Artık kızını daima orada oturtmakta, karşı tarafa hiç geçirtmemektedir. Beyin kızı 19 yaşını tamamlar; onun şerefine Kale'de eğlenceler tertip edilir. Bu eğlencelere davet edilen bir köylü kadın da hediye olmak üzere, bağındaki nefis üzümlerden bir sepet dolusu getirir. Fakat kader bu ya, kadın üzümleri doldururken, dalgınlığından istifade ederek sepetin içine gizlenen yılanı görmez. Üzümleri çok seven beyin kızı da bu sepeti doğrudan odasına çıkarttırır. Gece geç vakit herkes gittikten sonra yiyecektir. Misafirler gittikten, eğlenceler bittikten sonra odasına çıkan genç kız çok sevdiği üzümlerden yemeye başlar. Fakat tam bu sırada sepetin içinden çıkan yılan, kızcağızı sokar ve ölümüne sebep olur.”⁸¹ İşte bu efsane de diğer efsaneler gibi yıllardır dilden dile nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.

2.3.6. Ferhat ile Şirin Efsanesi

Anadolu'da çok bilinen çok anlatılan bir diğer efsane ise Ferhat ile Şirin efsanesidir. Rivayete göre Amasya Beyi'nin güzeller güzeli bir kızı vardır. Bu kızın adı Şirin'dir. Güzelliği dillere destan olunca, nice ağalar nice beyler talip olur bey kızına. Ağalarla beylerin yanında garip Ferhat da âşık olur Şirin'e. Âşık olur olmasına da kızın

⁸¹ Sakaoğlu, a.g.e. s.152

babası o kadar talibi varken garip Ferhat'a hiç verir mi güze kızını. Vermez fakat Ferhat ta öyle çabuk vazgeçecek sıradan bir âşık değildir. Amasya Beyinin kızını Ferhat'a vermeyeceği bellidir ama yine de bir şart sunar ona. Ferhat'ı huzuruna çağırır ve ona der ki: *“Ferhat! Kızımı istediğini bilirim; onu sana vereceğim, ama bir şartım var. Eğer onu yerine getirirsen Şirin senin, sen Şirin'in.”* Ferhat Şirin'i o kadar çok seviyor ki şartı bile duymadan kabul eder hemen. Şirin'in babası *“eğer Kazankaya Mevkii'ndeki suyu kırk gün içinde şehrimize getirebilirsen Şirin senin, bilmiş ol!”* diyerek teklifini sunar Ferhat'a. Kazankaya uzak bir yerdir fakat Ferhat'ın başka çaresi yoktur. Kabul eder ve başlar çalışmaya Şirin'e kavuşmak için tüm gücünü ortaya koyar ve işin sonuna yaklaşır. Artık çok az kalmıştır su Amasya'ya gelecektir. Fakat bırakmazlar ki sevdalılarının kavuşmasına izin vermezler. Araya bir cadı sokarlar. Cadı kadın Şirin'in yanına giderek, Ferhat'ın suyu getiremediğini söyler; ayrıca da kendini kayalardan aşağıya atarak öldüğünü ekler. Şirin çok üzülür ve bu acıya dayanamaz. Artık Şirin'e de yaşamak haramdır, o da kıyar canına. Cadı bu kez Ferhat'a gider, ona da beyin kızını başkasına verdiğini söyler. Dağlar Ferhat'ın başına yıkılır. Bu durumda sonra su getirmesinin bir anlamı yoktur, O da canına kıyar. Rivayete göre, Ferhat Dağı'nın tepesinde Üç mezar bulunur. Yaz aylarında, burada iki gül fidanı yetişir. Bu güllerin biri kırmızı, diğeri beyaz açar. Ama kavuşacakları sırada ortadaki zardan bir diken çıkıp bu kavuşmaya engel olur.⁸²

2.4. Türk Düşünce Geleneğinde Destan Örnekleri

Türk Edebiyatının başladığı dönemlere gittiğimizde karşımıza ilk olarak destanlar çıkar. Destanlar bir milletlerin çok eski dönemlerde yaşadıkları büyük olayların halk dilinde edebi bir şekil alması ile oluşur. Yazılı döneme geçmeden önce milletlerin yaptığı büyük savaşlar, bu savaşların kahramanları bütün millet tarafından tanınırdı. Sonra bu bilgiler nesilden nesile, dilden dile aktarılarak daha da genişler. Şiir ve hayal unsurları ile zenginleşir. Uzun yıllar sonunda artık destan haline gelir ve milletin malı olur. Bu şekilde oluşan destanlar, yazının icat ve kabulünden sonra yazılır ve değişmez bir hal alır.⁸³

Yazının olmadığı dönemlerde ilk Türk şairleri tarafından sazlarla söylenen sözlü edebiyat ürünlerinin en zenginleri ve en başta geleni destan şiirleridir. Türk milletinin,

⁸² Sakaoğlu, a.g.e. s.218

⁸³ Hüseyin Nihal ATŞIZ, *İslamiyetten Önceki Türk Destanı*, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1997,31-32

İlyada ve Odysseia, Şehname ya da Kalevela destanları gibi yazılmış ya da derlenmiş, bütün destanı yoktur. Hâlbuki Türk tarihinde destan sahibi olmak için gereken şartlar ziyadesiyle vardır. Bir milletin destan sahibi olmak için, halk hayalinin efsaneler yaratmaya elverişli, iptidai devirleri yaşamış bulunması; tarihinde büyük savaşlar, göçler, istilalar; değişik ülkelerde devlet, hâkimiyet ve vatan kuruluşlarının olması gerekir. Bunlar gibi destan şartları, Türk tarihinde fazlasıyla görülmüştür.⁸⁴ Ancak böyle zamanlarda, hayatları türlü sarsıntılar ve zaferlerle dolan milletler arasında bu hadiseleri yapan ve çeviren milli kahramanlar yetişir. Destan şairleri bu kahramanların etrafında biriken maceraları söyler.

Büyük milletlerin tarihinde bu çeşitten vakalar ve kahramanlar sıkça görülür. Bazen kendinden önce yetişmiş nice destan kahramanını gölgede bırakarak, bir milletin destanı tarihini kendi hayatı ve maceraları etrafında toplayan çok büyük kahramanlar da olur. Zamanla asıl sahipleri unutulmuş nice milli faziletler onun şahsında toplanır. Türk tarihine çevrilecek her bakış, bütün böyle şartların bu tarihte adeta biriktiğini görür. Denilebilir ki Türkler; destan devri yaşamaktan ve yeni destanlar söylemekten eski destanları derleyip toplamaya, bilhassa özlemeye vakit bulamamışlardır. Bu sebeple Türk milletinin bütün bir destanı yok, fakat birçok destanı vardır.⁸⁵

Türk destanları, Türk tarihini hikâye eden söyleyişlerle meydana gelmiştir. Bu destanlar, çok kere tarihin bilinmeyen taraflarını aydınlatıcı ve az bilgilere ışık tutucu bir doğruluk içindedir. Bu destanlar:

A - İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları

B - İslamiyet'ten Sonraki Türk Destanları

Olarak iki bölümde toplanır. Bu sınıflandırma, Türk tarihinin çok büyük iki devresine uygun bir bölünüştür.

2.5. İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları

2.5.1. Yaratılış Destanı

Yaratılış destanı XIX. asırda Prof. W. Radloff tarafından, Şamani Altay Türkleri arasında derlenmiştir. Henüz diğer Asya ve dünya mitolojisiyle mukayeseli ciddi bir tetkiki yapılmamış olan bu yaratılış destanında Türk mitolojisi, Türk düşünüş ve inanışı

⁸⁴ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, s.10

⁸⁵ Banarlı, *a.g.e.* s.11

bakımından mühim çizgiler vardır. Bunlar arasında Kişi'nin, kendisini yaratandan daha yükseklerde uçmaya kalkması ve hayatında durmaksızın değişiklik arayan ruhta olması, derin bir insanlık görüşünün ifadesidir. Fakat bundan daha mühim bir çizgi, Tanrı'ya bile yaratma ilhamının bir kadın hayali tarafından verildiğini düşünen fikri ve estetik görüşüdür. Yalnız bu görüş, üzerinde hassasiyetle durmağa değer bir manaya sahiptir. Yunan mitolojisinde kadının ve kadın tanrıların gerek doğuşları gerek çevrelerinde yarattıkları aşk, ihtiras ve sanat hayatlarıyla nasıl âlemler dolduran bir vazife gördükleri çok iyi bilinir. Yaratılış Efsanesinde eski Türklerin Tanrı Kayra Han tasavvurundaki tek tanrı inancı; bütün varlıkları ve diğer tanrıları, tek ve büyük bir kudretin yarattığı inancı, bilhassa Türk iman hayatının sonraki asırları bakımından ayrıca mühimdir. Yaratılış Efsanesinde Şaman dini inanışlarından, mühim çizgiler vardır. Totem dininden sonra Türk vicdanında yerleşip genişleyen ilk mühim inanış budur.⁸⁶

2.5.2. Alp Er Tunga Destanı

Alp Er Tunga, M.Ö. VII. yüzyıldaki Türk - İran savaşlarındaki kahramanlıkları ile tanınmış Türk tarihinin ilk destan kahramanı olarak kabul edilir. Alp Er Tunga; İran orduları ile defalarca karşılaşmış ve mağlup etmiş, en sonda ise İran hükümdarı Keyhüsrev'e yenilmiş ve öldürülmüştür.⁸⁷

N. Gültepe'nin ifadesiyle Milattan önceki Türk-İran savaşlarını anlatan bu destanın hacimli ve zengin parçaları Firdevsi'nin Şehname adlı eserinde bulunmaktadır. Alp Er Tunga'nın, o zamanki bir düşman destanında bu ölçüde yer alışı, onun İranlıların hayatında derin izler bırakmış olduğunu gösterir. 11. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan Divan-ü Lügat-it Türk'te, büyük Saka hükümdarının yeri geldikçe anıldığı görülür. Alp Er Tunga'nın ölümü konusunda söylenmiş bir sagu da Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu ağıtın Alp Er Tunga Destanının son bölümü olduğu kabul edilmektedir.⁸⁸

⁸⁶ Banarlı, *a.g.e.* s.13

⁸⁷ Banarlı, *a.g.e.* s.13

⁸⁸ Gültepe, *a.g.e.* s.97

2.5.3. Şu Destanı

N. Gültepe'ye göre "Destana kahraman olarak adını veren Şu, MÖ. 4. Yüzyılda yaşamış bir Türk hükümdarıdır. Onun yaşamı ve yaşadıkları etrafında söylenen ve Makedonyalı Büyük İskender'in Türk illerine yürüyüşü ile birleştirilen bu destan, Türkler arasında 11. yüzyıla kadar yaşamış ve bu yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kayda geçirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud, Türkmen maddesinde, sözcüğü açıkladıktan sonra: Bunlara Türkmen denilmesinde bir hikâye vardır, şöyledir... diyerek destanın konusunu düzyazı olarak kendi anlatımı ile Divan-ü Lügat-it-Türk adlı eserine aktarmıştır." ⁸⁹

2.5.4. Oğuz Kağan Destanı

Oğuz Kağan Destanı'nın diğer ismi "Oğuz-name" dir. Oğuz-name'nin içeriği göz önüne alındığında o tam olarak bir Türk tarihi, Türk dili, Türk edebiyatı, Türk kültürü, Türk sosyolojisi, Türk siyasî tarihi, Türk hukuk tarihi kitabıdır. Oğuz Kağan Destanı, Türklerin köklerini anlatması açısından en önemli kaynaklardan biridir. ⁹⁰

Necati Demir'in ifadesiyle;

"Oğuz Kağan Destanı, güneşin doğduğu yerden güneşin battığı yere kadar bütün dünyanın Oğuz Kağan tarafından fethinin kitabıdır. Oğuz Kağan ata yurdu olan Issık Göl çevresinden ordusu ile birlikte hareket ederek bütün dünya üzerine seferler düzenler. Bütün Asya'yı, Avrupa'yı ve Afrika'nın kuzeyini Oğuz ülkesi haline getirir. Bu arada Anadolu'ya da sefer düzenler. Diyarbakır'dan Anadolu topraklarına girer. Daha sonra Batak Şehir adıyla da bilinen ve üç yüz altı kapısı bulunan Antakya'ya gelir. Oğuz Han bu şehri alır. Burada bir altın taht yapar, yani bu şehri geçici başkent ilan eder. Yanında olan doksan bin askerin hepsini, kadın ve çocuklarıyla birlikte götürüp bu şehre yerleştirir. Anadolu'nun tamamını buradan hareket ederek fetheder." ⁹¹

Oğuz Kağan Destanı hem Türk tarihini ve kültürünü bize tanıtmaları bakımından hem de başta çalışmamızın esasını teşkil eden Dede Korkut Hikâyeleri olmak üzere diğer birçok destana kaynaklık etmesi bakımından çok önemlidir. Bugün bile Türk

⁸⁹ Gültepe, a.g.e. s.372

⁹⁰ Oğuz Kağan Destanı, Hazırlayan: Necati Demir, Ötüken, İstanbul, 2016, s.13-16

⁹¹ Oğuz Kağan Destanı, s.13-16

geleneği, kültürü, töresi dediğimiz alışkanlıkların çoğunun izlerini biz Oğuz Kağan Destanında görmekteyiz.

2.5.5. Bozkurt Destanı

Bozkurt Destanı önemli iki Göktürk destanından birisidir. Bu destan Göktürklerin yaşadıklarının bir ifadesidir.

Farklı söylenişleri bulunmakla birlikte Gültepe'nin ifadesiyle Bozkurt Destanı şu şekildedir:

“Hunların bir boyu olan ve adına Aşine denilen Türk boyu Hazar Denizi'nin batı taraflarında yerleşmişti. Türklerin ilk atası olarak biliniyordu. Rahat ve huzur içinde oturlurken bir gün ansızın düşmanların baskınına uğradılar. Baskının sonunda küçücük bir ocuk dışında kimse sağ kalmadı. Düşmanlar sağ kalan çocuğu fark ettiler fakat cılız ve küçük bir ocuk olduğu için kimse ona aldırmadı. Yine de her ihtimali düşünüp, çocuğu ldrmektense kolunu bacağını kesip orada öylece bırakmayı uygun gördüler. Kolunu bacağını kesip, yan l hale getirdikleri çocuğu alıp bataklıkta bir sazlığa atarak bırakıp gittiler. O sırada, bir dişi Bozkurt göründü; geldi, çocuğu emzirdi. Yaralarını yalayıp iyi etti. O günden sonra da, avlanıp getirdiği yiyeceklerle çocuğu besleyip büyüttü. Zamanla bozkurdun beslediği ocuk grbzleşti. Günlerden sonra bir gün, baskın yapıp Aşine soyunu yok eden düşman başbuğu, kolunu bacağını keserek sazlığa attıkları çocuğun yaşadığını öğrendi ve çocuğu öldürtmek istedi. Düşman başbuğunun gönderdiği asker geldiğinde, kolu bacağı kesik gencin yanında bir dişi Bozkurt gördü. Dişi Bozkurt tehlikeyi sezmişti, dişleriyle genci yakaladığı gibi denizin öte yanına geçirdi; orada da durmayıp Altay Dağları'na doğru götürdü. Orada, her tarağı yüksek dağlarla çevrili bir yaylada bir mağaraya yerleştirdi, onunla evlendi; on oğlan doğurdu! Mağaranın bulunduğu yayla yeşillikti; serin gr suları, meyve ağaçları, av hayvanları vardı. Oğlanlar orada büyüdüler, orada evlendiler. Her birinden bir boy türedi. Bunlardan birinin adı da Aşine boyu idi. Aşine, kardeşlerinin içinde en akıllı, en gözü pek, en yiğit olanı idi. Bu yüzden Türk Hakanı o oldu. Soyunu unutmadı. adırının

*önüne her zaman, tepesinde bir kurt başı bulunan bir tuğ dikti. Aradan çok yıllar geçti.”*⁹²

Günümüzde hala Türk düşüncesinde “kurt” önemli bir motif olarak kabul edilmektedir.

2.5.6. Ergenekon Destanı

Ergenekon Destanı adı Türklerin yüzyıllarca avlanarak, maden işleyerek çoğalıp yaşadıkları, etrafı yüksek dağlarla çevrili, kutsal bir yer olan “*Ergenekon*” dan gelmektedir. Moğol tarihçisi Reşidüddin tarafından 13. yüzyılda Fars diliyle yazıya geçirilmiştir. Yazarın bu anlatıları halk arasında söylenip uzun yıllar kişiden kişiye aktarılan anlatılardan derlemiş olduğu ya da Türk - Moğol halk ozanlarından dinlemiş olduğu düşünülmektedir.⁹³

Ergenekon Destanı'nın en önemli niteliği ve diğer destanlardan ayrılan yanı, kolektif bir kahraman eksenine oturtulmuş olmasıdır. Destanda adı geçen Kayan, bir şahıs değil, ünlü Kayınanlı kabilesidir. Tukuz ise Göktürklerin tarihinde önemli yeri olan Dokuz Oğuzların adıdır. Ergenekon Destanı'nda bir diğer önemli unsur, tarihsel olaylarla örtüşmesidir. Gerek destanda ana tema olarak önemli bir yer tutan demircilik, gerekse Ergenekon adının yakıştırıldığı coğrafi mekân, Hun birliğinin dağıldıktan sonra, Göktürklerin Altay Dağları çevresine çekilip demircilik yaparak yaşadıkları yerlerle paralellik göstermektedir.⁹⁴

2.6. İslâmî Türk Destanları

İslamiyet'in kabulü duygu, düşünce ve geleneklerde bir değişiklik meydana getirmemiş fakat destanlarda geçen konularda farklılık olmuş, konular İslamileştirmiştir. İslâmiyet'in kabulünden sonra Manas Destanı, Battal Gazi Destanı, Danişmendnâme, Dede Korkut Hikâyeleri ve Köroğlu Destanı gibi destanlar İslami Destan olarak nitelendirilen destanlardır.

2.6.1. Manas Destanı

“Ey oğul! Atalar ne demiş; Geçmişini inkâr etme, beddua alırsın; Ona saygı göster, akıl bulursun, yedi atanı bilmezsen köksüz kalırsın. Dinle evladım! Söz

⁹² Gültepe, *a.g.e.* s.389

⁹³ Gültepe, *a.g.e.* s.380

⁹⁴ Gültepe, *a.g.e.* s.380

uludur. Söz canlının uğurudur, kötü söz ölmüş sözdür. Eski zamanlardan beri ecdatlarımız ulu Manas Destanı'nı söyleyegelmiştir. Manas'ı ilk defa kimin söylediğini kimse bilmez. Belki de ilkin, Manas'ın yanında bulunan, onun kahramanlığını gören, can dostu, bir ozan söylemiştir. Ya da Manas'ın macerası, Altay ve Alay arasındaki dağ ve ovalardaki taşlara yazılmıştır. Yahut da dağılan, kederli halkı bir araya toplamak, düşenleri ayağa kaldırmak, şerefini, heybetini, kuvvetini eski haline getirmek için Manas'ı bir bayrak olsun diye ulu önderler söylemiştir. Belki bunu söylediği için, dilleri kesilmiştir ya da sürülmüştür... Nasıl olursa olsun, Manas'ın ölmez macerası, kutsallığı, atadan oğula, ağızdan ağıza, yürekte yüreğe geçip asırdan aşıra unutulmadan yaşamaktadır. Kim söylemişse söylemiş, destanda Kırgız halkının hayatı, kaderi, acıları, kahramanlığı, mücadelesi ve hayali vardır.”⁹⁵

Manas Destanı hakkında bilgilere 1849 yılında Kazak Kırgızların Uluyüz bölümünde idare amiri bulunan Fanel adlı bir Rus memuru tarafından hükümete sunulan raporda ulaşıyoruz. Fanel'in raporunda anlatıldığına göre, çok eski zamanda Manas ve oğlu Semetey adlı kahraman savaşçılar yaşamışlardır. Fanel'den yedi yıl sonra, Orta Yüz Kazak prenslerinden Çokan Valihanov 1856 yılında Kırgızlar arasında yaptığı seyahat sırasında Manas Destanı'nı keşfetmiş ve bunu 1861 yılında Rus Coğrafya Derneği'nin dergisinde yayımladığı makalede haber vermiştir.⁹⁶

Çokan Valihanov makalesinde Manas Destanı'nı şöyle ifade ediyor:

“Sarp kayalarda yaşayan Kırgızlarda tek bir destan vardır. Bu destan Kırgızların bütün mitolojisini, masallarını, her türlü geleneklerini bir kahraman çevresine toplamış Kırgız Ansiklopedisidir. Kırgızlar için eski Yunanlıların İlyada'sı gibi bir şeydir. Kırgızların hayat tarzları, görenekleri, ahlak ve dini, tıp bilgileri, başka uluslarla olan ilişkileri bu destanda ifadesini bulmuştur.”⁹⁷

Manas Destanı en eski Türk destanlarından. Bu destan, Türk kültüründen, mitolojisinden izler barındırmasının yanında dünyanın en büyük destanı olma özelliği

⁹⁵ Keneş Yusupov, *Manas Destanı*, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen, Alimcan İneyet, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, s.1

⁹⁶ Abdulkadir İnan, *Manas Destanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, s.10 (Önsöz)

⁹⁷ İnan, *a.g.e.* s.10

de taşımaktadır. Manas, milli özellikleri itibariyle çok renkli, kendisine has deyişlerle yoğrulmuş kendine özgü bir destandır.⁹⁸

2.6.2. Battal Gazi Destanı

Battal Gazi Destanı, “*el-Battal*” yani “*kahraman*” unvanıyla tanınan ve savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarıyla ün salan bir Müslüman Arap emirinin yaşadıklarının anlatıldığı destandır. Destan VIII. yüzyılda Emevî Bizans savaşları dönemini anlatır. Bu destanın yazma nüshaları “Menâkıb-ı Gazavât-ı Seyyid Battal Gazî”, “Hikâyet-i Seyyid Battal Gazî” gibi isimler taşımaktadır. Kesin olmamakla birlikte hikâyelerin XI. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde yazıya geçirildiği düşünülmektedir.⁹⁹

Ahmet Yaşar Ocak’ın ifadesiyle

“Battalnâme, tarihî bir şahsiyet olduğunda şüphe bulunmayan Battal Gazi’nin menkıbevî hayatını, Anadolu’ya yerleşen Müslüman Türklerin gözüyle aksettirir. Bu menkıbelere göre Battal Gazi, Hz. Ali soyundan Hüseyin Gazi’nin oğludur. Fevkalâde güçlü ve zekidir. Daha çocukken dinî ilimleri çok kısa bir zamanda öğrenmiştir. Cenk usullerini aynı derecede iyi bilir. Abdülvehhâb Gazi tarafından kendisine ulaştırılan Hz. Peygamber’in tükürüğü sayesinde bütün dilleri konuşur. Keşiş kılığında manastırlara girip İncil’den vaazlar verir. Rahiplerle tartışarak onları mağlûp ve ihtidaya mecbur eder. Hızır’la yoldaştır; sıkışık zamanlarında ondan yardım görür. Aynı şekilde perilerle de dosttur. Devler ve cadılarla savaşır; okuduğu dualarla büyülerini bozarak onları yener. Ateşte yanmaz. Vahşi hayvanlar emrine amadedir. Tabiat kuvvetlerine hâkimdir. Göz açıp kapayınca kadar uzun mesafeler aşar. Kullandığı silâhlar Dahhâk, Rüstem ve Hamza gibi eski ünlü cengâverlerin silâhları, bindiği atlar onların atlarının soyundan gelen atlardır. Bunlarla kâfirlere karşı savaşır. Onları İslâm’a davet eder, davetini kabul etmeyenleri öldürür.”¹⁰⁰

Battalnâme, günümüzde Anadolu’nun birçok bölgesinde özellikle de Doğu Anadolu’da halka arasında hala anlatılmaktadır. Ayrıca bazı köylerde zaman zaman

⁹⁸ Tuncer Gülensoy, *Manas Destanı*, Akçağ Yayınları, Ankara,2002,s 9

⁹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Battalnâme*, İslam Ansiklopedisi, cilt: 05; sayfa: 208

¹⁰⁰ Ocak, *Battalnâme*, İslam Ansiklopedisi, cilt: 05; s. 208

Battalnâme'ye ait nüshalara rastlanması, eserin Müslüman Türk kültür hayatıyla ne ölçüde bütünleştiğini göstermektedir. Cumhuriyet devrinde bile yazarların yazdığı romanlarda bu destandan izlere rastlanmaktadır.¹⁰¹

2.6.3. Danişmend Gazi Destanı

Dânişmend Gazi Destanı Anadolu'nun bir bölümünün Müslüman Türkler tarafından ele geçirilmesinin hikâyesini anlatan destandır. Bu destan da Malatya'dan başlayıp İstanbul'a kadar uzayan bölgenin kuzeyinde kalan bölümün Dânişmend Gazi ve arkadaşları tarafından fethi anlatılır ve İslâmî-Türk destanlarının ilk örneği olarak kabul edilir. Dânişmend Gazi Destanı, hem tarihî özellikleriyle hem de XIV. yüzyıl ve daha önceki yüzyıllarda Anadolu'nun hem coğrafi yapısı hem de o dönemdeki Türklerin yaşayışlarının incelenmesi açısından önemli bir kaynaktır. Danişmend Gazi Destanı'nın geçtiği bölge Dede Korkut Hikâyelerinin geçtiği bölgeye yakın olması ve o dönemdeki hayatın anlaşılması için karşılaştırmaya imkân vermesi açısından önemlidir¹⁰²

“Oğuz Türkleri 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya girmiş, uzun süre bu coğrafyayı vatan yapma mücadeleleri vermişlerdir. Bizans Devleti'nin direnci Malazgirt Savaşı'nda büyük ölçüde kırıldığı için çok kısa bir zaman içerisinde İstanbul Boğazı'na yaklaşmışlardır. Ancak genel anlamda durum böyle iken Anadolu içlerinde kalan çok sayıdaki Bizans topluluğu bu coğrafyayı Türklere teslim etmemek için uzun yıllar direnmişlerdir. Ayrıca Anadolu'nun pek çok yöresine Türkler girmekte zorlanmışlardır. Bizanslar ile Türkler arasında bu mücadeleler devam ederken pek çok insan maddî ve manevî anlamda insanüstü faaliyetlerde bulunmuş; Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran, Mevlâna Celâleddin Rumî gibi bazı şahsiyetlerin faaliyetleri efsaneleşmiştir. Bu alışılmışın üzerindeki mücadelelerde Dânişmend Gazi'nin olağanüstü gayretleri ise destanlaşmıştır. Dânişmend Gazi ve çevresinde gelişen olaylar daha sonra yazıya geçirilmiş, böylece Dânişmend Gazi Destanı gibi çok önemli bir destan günümüze ulaşmıştır. Dânişmend Gazi Destanı, Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra Anadolu'da başlayan Türk-Bizans mücadelelerini anlatmaktadır.

¹⁰¹ Ocak, *Battalnâme*, s.208

¹⁰² Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem, *Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 1/1 Summer 2006 (Türk Çalışmaları Diller İçin Uluslararası Dergisi, Edebiyat Türk ya da Türk Dili ve Tarihi Cilt 1/1 Yaz 2006)

Malatya'dan başlayıp Türkiye'nin kuzey kısmının nasıl Türk vatani yapıldığını anlatmaktadır. Yani mekân bugünkü Türkiye'nin Malatya, Kayseri ve Ankara'dan İstanbul Boğazı'na çekilecek bir çizginin kuzeyidir."¹⁰³

2.6.4. Dede Korkut Destanı

Tez çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden ve ikinci bölümünde geniş bir şekilde ele alınacak olan Dede Korkut Destanı/ Hikâyeleri günümüze kadar gelmemiş olan on iki kahramanlık hikâyesinden oluşmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili detaylı bilgiler tezimizin ikinci bölümünde verilecektir. Burada sadece Necati Gültepe'nin ifadesiyle Dede Korkut Hikâyelerinin neden "Milli Destan" olarak kabul edilmesi gerektiği üzerinde durulacaktır.

N. Gültepe'ye göre Dede Korkut bir milli destan olarak kabul edilmelidir çünkü destan, bir ferdin, bir sanatkârın değil, bir milletin müşterek dehasının mahsulüdür. Dede Korkut da bu şekilde Türk Milletinin müşterek dehasının ve zevkinin eseridir. Milli destanın içeriği milletin hayatıdır. Dede Korkut da Türklüğün milli hayatını aksettirmekte, Türk kültürünün zenginliklerini, renkli Türk folklorunun sayısız değerlerini, Türk Milletinin yüksek insani vasıflarını, duygularını, faziletlerini ve meziyetlerini dile getirmektedir. Bunun yanında milli destan büyük bir kahramanlık hikâyesidir. Onda kahramanlık ruhu insanın yüksek bir niteliği olarak ele alınır. Dede Korkut'ta da Türklerin alp insan tipinin davranışlarının en yükseğini görürüz¹⁰⁴

Dede Korkut'un milli destan olmasının bir diğer nedeni de milli destanlar gibi yüksek bir coşkunluk ifadesi taşıması ve milli destanlarda olduğu gibi tabiat unsurunun ön planda olmasıdır. Bu tabiat durgun ve sakin değil, tıpkı kahramanları gibi canlı, yaşayan, aktif; hayata, vakalara, hikâyeye adeta iştirak eden bir tabiattır. Dede Korkut'taki tabiat o kadar canlı ve coşkundur ki mesela suyun en makbulü olarak kanlı su tabiri tekrarlanıp durur, insanları sürükleyip boğan taşkın su büyük bir şevkle anlatılır.¹⁰⁵

Milli destanlar tarihle ilgilidir, şüphesiz destan tarih değildir. Fakat tarihe büsbütün kayıtsız da değildir. Destan tarihten doğar. Öyle ki destan tarihi hadiselerin

¹⁰³ Demir, Erdem, *a.g.m.* s101

¹⁰⁴ Gültepe, *a.g.e.* s.351

¹⁰⁵ Gültepe, *a.g.e.* s.351

millet hayatında bıraktığı intibaların şiirleşmiş, sanat eseri haline gelmiş şeklidir denilebilir. Dede Korkut'ta da Türk tarihinin derinliklerinde yatan birçok vakalar silsilesinin derin izleri görülür. Bunun yanında milli destanlar bir coğrafyaya sahiptir. Dede Korkut'ta da tarihe dayanma vasfının tabii bir neticesi olarak böyle bir coğrafya vardır. Bu coğrafya görünüşte ve ön planda Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasıdır. Fakat bunun arkasında ya doğrudan doğruya veya çok defa bu sahaya adapte edilmiş olarak Orta Asya'nın, Türkistan coğrafyasının unsurları yatar. Böylece eser destan olarak, zamansız ve mekânsız olan masal ve efsaneden ayrılmış olur.¹⁰⁶

Gültepe'ye göre;

“Dede Korkut tek bir nedenden dolayı destan olarak değerlendirilemez o da destanların uzun manzum eserler olmasıdır. Dede korkut kitabındaki anlatılar yarı manzum, yarı mensurdur. Yani biraz halk hikâyelerine benzer. Fakat gerek manzum kısımların çokluğu, gerek nesrinin normal nesir olmayıp çok defa seçili, düzenli, manzumeden yeni çevrilmiş hissini veren bir nesir olması onu halk hikâyelerinden çok farklı kılmakta ve destan menşeyinden fazla uzaklaştırmamaktadır. Hacim bakımından ise Dede Korkut, bir mukaddime ile her biri ayrı bir bütün olan, fakat hepsi bir arada da aynı bir bütünlük teşkil eden 12 destan parçasından ibarettir. Bunlardan hiç biri bir destan uzunluğunda olmadığı gibi, hepsi bir tek destan durumunda da değildir. Bu bakımdan Dede Korkut halk hikâyesi olmaya yöneldiği sırada tespit edilen büyük bir destan parçası manzarası arz etmektedir.”¹⁰⁷

Dede Korkut Kitabı bu saydığımız vasıfları ile milli destan olarak Türk Milletinin en büyük kültür varlıklarından biri halinde karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Destanı, Oğuzların Asya'daki eski yurdunda ilk çekirdek olarak teşekkül etmiş, sonra batıya yerleşmelerine kadar geliştirilmiştir. Nihayet biraz geç kalınarak, yazılı devre bir hayli ilerledikten, destan devri bittikten, destanlar halk hikâyesine dönmeye başladıktan sonra, 15. asrın sonu ile 16. asrın başlarında meçhul bir sanatkâr tarafından kâğıda geçirilmiştir. Onun için Dede Korkut Kitabı batı Türklerinin esasını teşkil eden Oğuzların hayatını içine alır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Gültepe, a.g.e. s.352

¹⁰⁷ Gültepe, a.g.e. s.352

¹⁰⁸ Gültepe, a.g.e. s.354

2.6.5. Köroğlu Destanı

Köroğlu destanı bazı kökleri Orta Asya ve Kafkaslara bağlanan fakat esasları Anadolu'da yaratılmış bir destandır. Zamanı konusunda kesin bir şey söyleyememekle birlikte 16. Yüzyılda yaşanan Celali vakalarının Köroğlu destanına kaynak olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹

Köroğlu anlatıları destan adıyla anılmakla birlikte XX. yüzyılda Anadolu'dan derlenen örnekleri daha çok halk hikâyesi geleneğine yakındır. Anadolu'da âşıklar tarafından 24 kol halinde anlatılan hikâyesinin özeti şu şekildedir:

“Bolu beyi, güvendiği seyislerinden biri olan Yusuf'a : "Çok hünerli ve değerli bir at bul ." emrini verir. Seyis Yusuf, uzun süre Bolu beyinin isteğine uygun bir at arar. Büyüdüklerinde istenen niteliklere sahip olacağına inandığı iki tay bulur ve bunları satın alır. Bolu beyi bu zayıf tayları görünce çok kızar ve seyis Yusufun gözlerine mil çekilmesini emreder. Gözleri kör edilen ve işinden kovulan Yusuf, sıksa taylarla birlikte evine döner. Oğlu Ruşen Ali'ye verdiği talimatlarla tayları büyütür. Babası kör olduğu için Köroğlu takma adıyla anılan Ruşen Ali, babasının isteğine göre atları yetiştirir. Taylardan biri olağanüstü bir at haline gelir ve Kırat adı verilir. Kırat da destan kahramanı Köroğlu kadar ünlenir. Seyis Yusuf, Bolu beyinden intikam almak için gözlerini açacak ve onu güçlü kılacak üç sihirli köpüğü içmek üzere oğlu ile birlikte pınara gider. Ancak, Köroğlu babasına getirmesi gereken bu köpükleri kendisi içer, yiğitlik, şairlik ve sonsuz güç kazanır. Babası kaderine rıza gösterir ancak oğluna mutlaka intikamını almasını söyler. Köroğlu Çamlıbel'e yerleşir, çevresine yiğitler toplar ve babasının intikamını alır. Hayatını yoksul ve çaresizlere yardım ederek geçirir. Halk inancına göre silâh icat edilince mertlik bozuldu demiş kırklara karışmıştır.”¹¹⁰

2.7. Türk Düşünce Geleneğinde Halk Hikâyesi Örnekleri

Türk halk hikâyelerinin tasnifi zor olmakla birlikte birçok düşünür hikâyeleri ortaya çıktığı kaynağa ve konularına göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmanın yaygın olarak kabul edilen hali şu şekildedir:

¹⁰⁹ Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, cilt 1, s.38

¹¹⁰ Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, cilt 1, s.38-48

Türk halk hikâyelerinin dört önemli kaynaktan doğduğu söylenebilir:

1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçek olaylardan doğmuş kısa hikâyeler (Salman Bey hikâyesi, İlbeyoğlu hikâyesi vb.).

2. Yaşayan veya yaşadığı rivayet edilen âşıkların hal tercümelerinden doğan hikâyeler (Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Emrah ile Selvihan vb.).

3. Dinî-millî hadiselerle bunlara dayalı kahramanlık olaylarını konu edinen halk hikâyeleri (Battal Gazi, Köroğlu, Ebû Müslim cenkleri, Kesik Baş hikâyesi, Güvercin hikâyesi vb.).

4. Klasik hikâyeler (Tûtînâme, Binbir Gece Masalları, Ferhad ile Şîrin, Leylâ ve Mecnun gibi mensur veya manzum hikâyeler).

Türk halk hikâyelerinin tamamını kapsayan bir tasnif henüz yapılmamıştır. Gerek yabancı gerekse Türk ilim adamları ve araştırmacıların yaptığı tasniflerde halk hikâyeleri genellikle konuları bakımından ele alınmış, bunların yapıları üzerinde durulmamıştır; halk hikâyeleri içinde önemli bir yere sahip olan dinî halk hikâyeleri ise hemen hemen tasnif dışı bırakılmıştır. Türk halk hikâyelerini konularına göre şöyle tasnif etmek mümkündür:

1. Kahramanlık hikâyeleri. Köroğlu hikâyesi ve kolları, Celâlî Bey ve Mehmed Bey, Kirman Şah, Eşref Bey vb.

2. Dinî-hamâsî hikâyeler. Hz. Ali cenkleri, Hamzanâme, Battal Gazi, Ebû Müslim cenkleri vb.

3. Dinî, içtimaî, ahlâkî hikâyeler. Kesik Baş, Geyik hikâyesi, Güvercin hikâyesi, Deve hikâyesi, Ejderha hikâyesi, Baykuş hikâyesi, Hatun hikâyesi vb.

4. Aşk hikâyeleri. Kerem ile Aslı, Ferhad ile Şîrin, Âşık Garip, Tâhir ile Zühre, Emrah ile Selvihan vb. Destandan halk hikâyeciliğine geçiş dönemi ürünlerinden olan Dede Korkut Hikâyelerini bu tasnifin dışında tutup kendi içinde bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.¹¹¹

¹¹¹ Fikret Türkmen, *Hikâye*, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 17, s.489

II. BÖLÜM: DEDE KORKUT HİKÂYESERİNİN ANALİZİ

Tez çalışmamızın ikinci bölümünde Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak amacıyla Türk Milletinin tarihini, kültürünü, dilini, sosyal hayatını, dinî ve ahlaki yapısını en güzel şekilde anlattığını düşündüğümüz Dede Korkut Hikâyelerinin detaylı bir analizine yer verildi. Bu bölümde Dede Korkut Hikâyelerinin analizinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Tarafından iki cilt halinde “*ıpkıbasım*” olarak hazırlanmış ve 2014 yılında basılmış olan “*Dede Korkut Kitabı Han’ım Hey*” kitabından birincil kaynak olarak yararlanılmıştır.

Türk Milletinin tarihi ve kültürü insanlık tarihi kadar eskidir. Bu kadar eski bir kültürde birçok destan vardır. Bu destanlar içerisinde en önemlisi şüphesiz Dede Korkut Destanı’dır.

Türk dilbilimci ve Türkolog Muharrem Ergin’in “Dede Korkut Kitabı” adlı eserinin önsözünde bahsettiği üzere Türk edebiyatı tarihinin en büyük âlimi Prof. Fuat Köprülü’nün, derslerinde söylediği bir söz vardır:

*“Bütün Türk edebiyatım terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar. Dede Korkut Kitabı’nın değerini ifade etmek için bundan daha güzel bir söz bulmak mümkün değildir. Gerçekten Dede Korkut Kitabı Türk edebiyatının en büyük abidelerinin Türk dilinin en güzel eserlerinin başında gelir.”*¹¹²

Çünkü Dede Korkut Kitabı Türk Milletinin aynasıdır, hayatıdır ve tarihidir. Kısaca Dede Korkut Kitabı Türk Milletinin kendisidir. Dede Korkut Kitabı hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Bütün bu çalışmalara rağmen her yönüyle eser tam olarak aydınlatılamamıştır.

Dede Korkut Kitabı’nın bilinen ilk yazması Dresden Krallık Kütüphanesi’nde, Fleischer Külliyyatı 86 numaradadır. İkincisi Berlin Krallık Kütüphanesi’nde 203 numarada kayıtlıdır. Üçüncüsü ise Vatikan Kütüphanesi’nde Türkçe yazmalar arasında 102 numarada başka bir risale ile bir arada bulunmaktadır. Eserin XV. yy sonu ile XVI. yy başlarında yazıya geçirildiği çeşitli araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Teşekkül tarihi ise, hala tartışmalı bir konu olup IX. yy veya daha öncelerine ait olduğu tartışılmaktadır. Eser Arap harfleriyle Türkçe olarak yazıya geçirilmiş olup, çeşitli

¹¹² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul,1981,Kitabın Önsözü

öğütlerin verildiği bir mukaddime ve on iki hikâyeden müteşekkildir. Eserin tamamını ilk defa basıma hazırlayıp konu üzerinde Türkiye'deki çalışmalarına ışık tutan Kilisli Muallim Rifat'tır.¹¹³

Dede Korkut Hikâyeleri, Türklerin tarihin erken devirlerinde mitoloji ve mitolojik destan devrini geçtiği, teşkilatlı devlet kurma anlayışını gelenek haline getirdiği kabul edilen Oğuz Boyunun destanıdır. Yani Oğuz Türkleri, Dede Korkut Hikâyelerinin yazıya geçirildiği dönemde ileri kültür seviyesinde bir topluluktu. Onların hayatına yön veren şey, artık dış dünyayı duygularla kaplı algılama şekli yani mitoloji değil; tarihi tecrübe ve kültürler arası ilişkilerdir. Bununla birlikte Dede Korkut Hikâyeleri tamamen mitolojinin dünyasındadır. Bunun sebebi hikâyeleri oluşturan kelimeler ve hikâyelerdeki davranış şekilleridir.¹¹⁴

Muharrem Ergin'e göre;

“Hikâyelere ayrı ayrı geniş anlamı ile destan demek mümkün değildir. Çünkü hikâyeler küçüktür. Fakat hikâyelerin esas karakteri destanidir, epiktir. Bu bakımdan onları birer destan parçası saymak ve bunun için onlara dar anlamda destan parçası demek mümkündür. Fakat bu hususta kullanılacak en uygun tabir “destani hikâye” dir. Dede Korkut hikâyeleri için masal sözünü kullanmak ise hiç doğru değildir. Çünkü hiçbir aslı esası olmayan, kahramanları adsız ve baştanbaşa uydurma, zamansız, mekânsız hikâyeler için kullanılan ve “leğende” karşılığı olan masal kelimesinin Dede Korkut Hikâyelerine uyacak hiçbir tarafı yoktur. Dede korkut hikâyeleri tam bir destan karakterinde olan, bir tarihi vakaya dayanan ve destan tarzında teşekkül etmiş bulunan kahramanlık menkıbeleridir.”¹¹⁵

¹¹³ Ekici, a.g.e. s.5

¹¹⁴ Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat A.Ş, İstanbul, 2003,s.139

¹¹⁵ Ergin, a.g.e. s.30

1. Dede Korkut'un Tarihi Kimliği ve Kişiliği

Dede Korkut'un hayatıyla ilgili bilgiler genel olarak rivayetlere dayanmaktadır. Genellikle kaynaklarda Dede Korkut adıyla tanınan ve destanlara da adını veren Oğuz bilgesi, destanları bir araya getiren kitabın önsözünde ve Yazıcıoğlu Oğuznamesi'nde Korkut Ata adı ile geçmektedir. Bamsı Beyrek Boyunda da bir kere olmak üzere Deli Karçar'ın ağzından Dede Sultan adı ile kaydedilmiştir.¹¹⁶

Dede Korkut deyimindeki Dede sözcüğünün Korkut kadar eski olmadığı ve bunun efsanevi Korkut'un yaşlılığını nitelemek için asıl ada sonradan yapılmış bir ek olduğu düşünülmektedir. XII ve XIII. yüzyıl tefsirlerini inceleyen A. K. Borovkov, korkmak ve korkut fiil kökünden türemiş "Kurkganlar" yani Allah'tan korkanlar (müttekiler) anlamına "*Korkudgan veya Korkudguci*" sözlerinin de Arapçada Nezir yani Elçi- Öğütçü Tanrı Elçisi anlamına geldiğini göstermiştir. Bundan dolayı Korkut adının Elçi, Öğütçü, Tanrı Elçisi anlamı ile ilgili olabileceği kabul edilmektedir. Tarihsel kaynaklarda ve çeşitli Oğuz rivayetlerinde Korkut adı, bazen dedesiz ve atasız olarak sadece Korkut, bazen de Korkut Ata olarak geçmektedir. Dede Korkut İslamlıktan önceki dönemin veziri olmakla birlikte Hz. Peygamber zamanına da yetişmiş gösterilmekte olduğundan Göktürk zamanındaki Oğuz-Yabguların katında bulunan bir Türk hâkimi sayılabilir.¹¹⁷

Dede Korkut bilgelik, ululuk, yol göstericilik gibi birçok sıfatı kendinde toplamıştır. Kabile teşkilatını koruyan odur. Güç durumlarda hanlar ona danışırlar, hanlara ve kabileye öğütler veren, yol gösteren, içinden çıkılmaz gibi görünen güçlükleri çözen odur. Halk tarafından sözleri dinlenir dedikleri saygı ile yapılır bunun yanında kerametler sahibi bir kimse olarak kabul edilir.¹¹⁸

Oğuzname' de hanların katında adı geçen birkaç akıllı ve hâkim vezirden biri de Dede Korkut'tur. Yazılı kaynaklarda birkaç hanın çağdaşı ve İslamlıktan önceki zamanların veziri olarak geçmekte ise de Peygamberimiz zamanına da yetişmiş gösterilmektedir. Türklerin hikmet ve musiki piri sayılmaktadır, bir halk hâkimi ve şamandır. Sonraları Kırgızlarda "baksı" adıyla tanınan bu gibi kimseler ilim ve hikmet

¹¹⁶ Muhammet Yıldırım, *Dede Korkut Destanlarının Kültürel Açından İncelenmesi ve Eğitimde Kullanılabilirliği*, Yüksek Lisans Tez Çalışması, Çanakkale, 2011, s.13

¹¹⁷ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,2000, s.118

¹¹⁸ Gökyay, a.g.e. s.127

sahibi, aynı zamanda hekim olmuşlardır. Sözde ve şiirde üstündür, büyü yapmakta, kerametler göstermekte, gaipden, geçmişten ve gelecekte haberler vermektedir. Hakem olduğu zaman adaleti, kamlık ve baksılıkta mahareti ile gerek zamanında, gerekse sonradan Türklerin gönüllerinde sonsuz bir nüfuz sahibi olmuştur.¹¹⁹

Kaynaklar incelendiğinde Dede Korkut'un hakkındaki bilgilerin çok yönlü olduğu görülmektedir. Kimi kaynaklarda bilgeliği kimi kaynaklarda kutsal kişiliği kimi kaynaklarda da destansı kişiliği ön plana çıkmaktadır.

1.1. Destansı Kişiliği:

Dede Korkut'un rolü boy boylamak ve soy soylamaktır. Dede Korkut, boy boylamada öyküleri anlatmakta; soy soylamada ise öykülerdeki manzum kısımları kopuz eşliğinde belli bir melodi ile okumaktadır. Ayrıca müşkül durumlarda Dede Korkut, sorunların çözümüne yardımcı olmakta ve ilgililere yol göstermektedir. Kazak ve Kırgızların geleneksel görüşlerinde ise Korkut Ata, ilk Kırgız şamandır ve kopuz çalmayı ve türkü söylemeyi ilk o öğretmiştir. Dede Korkut, Oğuz'un yaşantısında zaman zaman topluma ruh ve canlılık veren bir kaynak şeklindedir.¹²⁰

1.2. Kutsal Kişiliği:

Öldükten sonra ise mezarının bir ziyaret yerine dönüşmesi ve hastaların tedavi için geldiği bir ümit yeri olması da onun koruyucu ruh olduğunun kanıtıdır. Dede Korkut'un yaşantısında görülen olaylardan anlaşıldığı gibi, “*Velayet Issı, yani Ermiş Kişidir*” İlahi güce sahip, doğaüstü yaşantılar gösteren bir erdir. Türkistan ve Yenisey bölgelerinde Şaman, İslam ülkelerine yakın illerde bir İslam evliyası kişiliğine yükseltilmiş olarak Dede Korkut, uzun asırlar bu kişiliği ile Türk topluluklarının benliğinde yaşamıştır. Korkut Ata, Kazak halkı arasında bir Müslüman Kazak ermişi olarak tanınır. 295 yıl gibi uzun bir ömür yaşamış gibi gösterilmesi de onu Oğuzlar ve Türkmenler arasında yaşayan kutsî değerinden gelmektedir. Hz. Peygamber'den önce yaşamış Korkut Ata'yı, Hz. Peygamber'in ulûhiyetinden nasiplendirmek için onu 295 yıl yaşamış göstererek, ömrünü uzatmışlardır.¹²¹

¹¹⁹ Gökyay, *a.g.e.* s.127

¹²⁰ Yıldırım, *a.g.t.* s.13

¹²¹ Yıldırım, *a.g.t.* s.14

1.3. Bilge Kişiliği:

Halk kültüründe yaşatılarak varlığı devam ettirilen kişiliğe sahip olan bilgilerden birisi de Dede Korkut'tur. Dede Korkut, bütün Oğuz boy ve beylerine görüşlerini kabul ettirecek kadar devlet düzeninde söz sahibidir ve han tayin edecek kadar güçlü bir kişiliği vardır. Dede Korkut, devrinin çok güçlü bir kelime bilgisi; göçebe Türklerin yüceltip kutsallaştırdığı bozkır hayatının geleneklerini ve törelerini çok iyi bilen, kabile teşkilatını koruyan bir Oğuz büyüğüdür. Dede Korkut aynı zamanda tabip olarak hastaları tedavi eder ve Oğuz ilinin baş bilgidir. Olmuşları ve olacakları haber verir ve bu anlamda etnik toplumsal belleğin koruyucusudur. Korkut Ata, destan ve şecere geleneğinde de güzel sözler söyleyip yol gösteren bir bilgiç ve danışmanlık yapan bir aksakaldır.¹²²

Dede Korkut, yetkili bir devlet adamı, Türkler arasında soyu soppu belli, bilge, keramet ehli, toplumun bütün sorunlarını çözümlleyen ve hiçbir işte onsuz edilmeyen bir Türk büyüğüdür. Azerbaycan Türkleri arasında kabul edilen bir inanış vardır bu da dünyadaki var olan her şeyin adını Dede Korkut'un koyduğudur. Yiğitlere de "er" adını veren Korkut Ata'nın bu özelliği, onu bir demiurg (kutsal bilgi kaynağı) ve kültürel kahraman makamına yerleştirir.¹²³

Dede Korkut'un kişiliği Türk Kültürü bakımından önemlidir. Hikâyelerde sürekli değişen beyler ve onların aileleri, çocukları, arkadaşları yanında o hep aynı kişidir, ama farklı özellikleri ile ortaya çıkarak kendisini gösterir. Dede Korkut iyiliğin, doğruluğun temsilcisi olarak her hikâyenin sonunda gelir ve ibret dersini verir, kötülüğün anlamsızlığını ifade eder.¹²⁴

2. Dede Korkut Hikâyeleri ve Yazmaları

Dede Korkut Hikâyeleri bir giriş ile on iki hikâyeden meydana gelmiştir. Hikâyeler bağımsız bir şekildedir, ancak aynı zamanda bir bütünlük de oluşturmaktadır. Bütünlüğünden dolayı epope yani destan da denilemez, çünkü bütün hikâyeler tek bir kahramanın eylemleri üzerinde genişlemiş değildir. Bununla beraber kahramanlık unsurları, göçebe hayattan yansımalar, kahramanların coşkusu ve yiğitçe davranışları destan karakteri taşıdığı için bir büyük destanın parçaları izlenimini vermektedir.

¹²² Yıldırım, *a.g.t.* s.14

¹²³ Yıldırım, *a.g.t.* s.14

¹²⁴ *Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey*, TOBB, 2014, Cilt 1, s.43

Hikâyeler için Dresden yazmasında “boy” ve Vatikan yazmasında “hikâye” nitelemesi yapılmıştır. Bu bakımdan Dede Korkut Hikâyeleri için “destanî hikâye” tabiri uygun kabul edilmektedir.¹²⁵

Kitabın girişi Dede Korkut’un kişiliğini tanıtan bir bölümdür. Besmele ile başlar ve bundan sonraki kısımda Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde Bayat boyundan bir erin ortaya çıktığından ve bu erin Oğuzların sorunlarını çözen, gaipten türlü haberler söylediği, Allah’ın onun kalbine ilham kabiliyeti verdiği ifade edilir. Ahir zamanda hanlığın tekrar Kayı’ya geçip kıyamete kadar da orada kalacağını ekler, bu dediği ise Osman neslidir. İkinci kısım Dede Korkut’un özlü sözlerine ayrılır. Kitapta giriş kısmından sonra hikâyeler başlamakta olup dünya kütüphanelerinde hikâyeleri içeren iki yazma nüsha vardır.¹²⁶

2.1. Dresden Yazması

“Kitab-ı Dedem Korkut alâ Lisân-ı Tâ’ife-i Oğuzân” adıyla yazılmış bir nüsha olup 1815’te Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) tarafından Almanya’nın Dresden Kraliyet Kütüphanesi’nde Fleischer külliyyatı içinde bulunmuştur. Nesih bir yazı ile çoğu harekesiz yazılan eserin her sayfası on üç satırdan oluşur. Hikâyelerin başlıkları ile manzum ve mensur parçalar bir bütün halinde yazılmıştır. Dresden yazma nüshasında aşağıdaki hikâyeler yer almıştır:

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han’ın Hikâyesi
2. Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Hikâye
3. Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi
4. Kazan Beyin Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Hikâye
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi
6. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesi
7. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesi
8. Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Hikâye
9. Begil Oğlu Emren Hikâyesi
10. Uşun Koca Oğlu Segrek Hikâyesi
11. Salur Kazan’ın Tutsak Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Hikâye
12. İç Oğuz’a Dış Oğuz’un Asi Olup Beyrek’in Öldüğü Hikâye

¹²⁵ *Dede Korkut Kitabı* s.69

¹²⁶ *Dede Korkut Kitabı* s.70

2.2. Vatikan Yazması

Dede Korkut Hikâyelerinin ikinci yazması İtalyan Türkolog Ettore Rossi (1894-1955) tarafından Vatikan Kütüphanesi'nde "*Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Beg ve Gayrı*" adıyla bulunmuş ve Dede Korkut adıyla bir makalede bilim âlemine tanıtıldıktan sonra Dede Korkut, Vatikan 1952 adlı incelemesi ile birlikte onun tarafından yayınlanmıştır. Bu yazmada altı hikâyeye yer almaktadır.

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han'ın Hikâyesi
2. Bamsı Beyrek Hikâyesi
3. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâye
4. Kazan Beyin Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Hikâye
5. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesi
6. Dış Oğuz İç Oğuz'a Asi Olup Beyrek'in Vefatı Hikâyesi

Hikâyeleri Türkiye'de ilk defa Kilisli Muallim Rıfat 1916/1332 yayınlamıştır. Muallim Rıfat yayınladığı hikâyeleri doğrudan Dresden yazma nüshasına bakarak hazırlamamış, Diez'in Dresden yazmasından kendi el yazısı ile çıkardığı nüshanın fotoğraflarını temel alarak yayınlamıştır.¹²⁷

3. Dede Korkut Hikâyeleri ve Hikâyelerdeki Olay/Anlam İncelemesi

3.1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han'ın Hikâyesi

Hanlar hanı Han Bayındır, yılda bir kere toy edip Oğuz beylerini konuklardı. Gene toy edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. "*Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin yemezse kalsın gitsin!*" demişti. "*Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun; oğlu kızı olmayanı Yüce Allah lanetlemiştir, biz de lanetleriz. Belli bilsin!*" demişti.¹²⁸

Oğuz beyleri bir bir gelip toplanmaya başlar, ama Dirse han diye anılan bir beyin oğlu ya da kızı yoktu. O da toya gelir ve oğlu ya da kızı olmadığı için kara otağa

¹²⁷ *Dede Korkut Kitabı* s.71

¹²⁸ *Dede Korkut Kitabı* s.416

oturtulur. Bayındır Han'ın kendisini kara otağa oturtması üzerine “lanetlenen” Dirse Han çok öfkelenir ve “bu kara ayıp bana yeter, bu ayıp ya bendendir ya hatundandır” diyerek evine gelir. Dirse han esasen karısını çok sever, ama töre baskısıyla gururu baskın çıkar, önce öfkesini yener ve ona iltifat eder. “Başım bahtı evim tahtı, kara saçlım, selvi boylum, çatma kaşlım, dar ağızlım, al yanaklım, döleğim” diyerek onu över.¹²⁹

Ardından toyda karşılaştığı aşağılanma muamelesinden dolayı durumu karısına anlatır ve “senden midir, benden midir Ulu Tanrı bize oğul vermez, nedendir?” diyerek karısını sorgular. Karısı, öfkelenen Dirse Han'ı sakinleştirir ve ona çocuklarının olması için “İç Oğuz ve Dış Oğuzları toplayıp açları doyurmasını, borçluyu borcundan kurtarmasını, çıplak olanları giydirmesini, sonra da bir toy tertip ederek dilek dilemesini ağzı dualının duasıyla bir çocuklarının olacağını anlatır. O da çıplakları giydirir, borçluyu borcundan kurtarır ve tertip ile toydan sonra ellerini kaldırarak Yüce Tanrı'dan bir çocuk ister. İstekleri kabul edilir ve Dirse Hanın hatunu bir oğlan doğurur.¹³⁰

Dirse Han'ın oğlu on beş yaşına gelir ama töreye göre ad alması için kahramanlık göstermesi beklenirdi. Bayındır Han'ın bir âdeti vardı, boğa ile buğrayı(deve) meydana salar ve beyleriyle birlikte onların dövüşünü izlerdi. Böyle bir seyir için boğayı meydana bıraktıkları bir gün Dirse Han'ın oğlu bu dövüşten habersiz sokakta oynamaktadır, diğer çocuklar kaçar ama o kaçamayınca boğa ile dövüşe başlar. Boğayı gücüyle yenemeyeceğini anlayınca aklını kullanarak bir oyun ile boğayı yener, seyreden Bayındır Han ve diğer beyler oğlanı kutlarlar. Dede Korkut gelir ve Dirse Han'a hitaben “senin oğlunun adı Boğaç olsun, adını ben verdim, yaşını Allah versin” der.¹³¹

Boğaç'a hanlık ve taht verilmesi, onun da babasının yiğitlerini anmaması üzerine, kırkı yiğit Dirse Han'a Boğaç'ı çekiştirirler ve aralarını açarlar. Baba-oğul bir çatışma yaşar ve Dirse Han yiğitlerinin fitnesine mağlup olur, “varın getirin, öldüreyim” der. “Ava çıkma bahanesiyle oğlunu al ve birlikte ava çıkın sonra da oğlunu okla öldür” derler.¹³²

¹²⁹ Dede Korkut Kitabı s.416

¹³⁰ Dede Korkut Kitabı s.418

¹³¹ Dede Korkut Kitabı s.419

¹³² Dede Korkut Kitabı s.419

Dirse Han hikâyede aklını kullanmak yerine öfkesine hâkim olamayan bir babayı temsil eder ve yakın arkadaşlarına inanarak oğlunu ava götürür. Dirse Han oğluna ok atarak onu vurup yere düşürür ve öldü zannederek evine döner. Boğaç'ın ilk avından dönmesini bekleyen annesi oğlunu göremeyince kocasına hitap eder ve “*Biricik oğlun haberini a Dirse Han söyle bana*” dese de Dirse Han karısına cevap vermez, kırk namert “Boğaç sarhoştur; korkma avda kaldı, sağdır” deyince anne oğlunu aramaya çıkar.¹³³

Boğaç'ın annesi yanına kırk kız alır ve oğlunu aramak için Kazılık Dağı'na çıkar. Bir karga ve kuzgunun inip çıktığı dağa yönelirler. Bu arada hikâyede Hızır motifi kullanmış boz atlı Hızır, Boğaç'ın yarasını sarar ve ona “*korkma oğlan, sana bu yaradan ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütüyle yarana merhem olur*” der, sonra kaybolur. Anne kana bulanmış oğlu Boğaç'ı bulur. Boğaç, gözünü açarak annesini teselli eder, hakikati ona anlatır ve babasının suçlu olduğunu ona açıklar. Hızır'ın dediğini yapıp anne sütüyle dağ çiçeğini karıştırıp merhem yaparlar. Boğaç'ı kırk günde iyi giderler, durumu babası Dirse Han'dan saklarlar.¹³⁴

Dirse Han'ın yiğitleri, onu tutsak ederek kâfir illerine götürürler. Oğuz beylerinin haberi olmaz, ama karısının durumdan haberi olur. Oğlunu ikna etmek için oğul-baba çatışmasını uzlaşmaya dönüştürmek için çok etkili bir söylev ile Boğaç'tan babasını affetmesini ister. Türk kültüründe anne rolünün tarihi, geçmişi saklıdır bu söylevde...

“Babanı kırk namertten kurtar

*Yürü oğul baban sana kıydıysa sen babana kıyma” der.*¹³⁵

Boğaç annesinin içli ve uzlaştırıcı söylevi karşısında annesinin sözünü kırmaz, kılıcını kuşanır ve kırk yiğidini alarak babasını tutsak yapan o namertlerin üzerine gider. Dirse Han, namertlerin elinde iken ellerini çözdürür, düşman zannederek oğlu Boğaç'ı tanımadığı ve ölü bildiği için oğlu ile karşı karşıya gelir. Dirse Han Boğaç'a;

“Benim için geldin ise oğlancığımı öldürmüşüm,

Yiğit sana günahı yok dön geri” deyince Boğaç Han babasına hitaben:

¹³³ *Dede Korkut Kitabı* s.420

¹³⁴ *Dede Korkut Kitabı* s.420

¹³⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.420

Bırakmam yok kırk namerde

Ak sakallı ihtiyarlar senin gider ise

Benim de içinde bir akli şaşmış bilinci yitmiş ihtiyar babam var

Bırakmam yok kırk namerde...’’¹³⁶

Sonunda Boğaç babasını namertlerin elinden kurtarır, babası da oğlunun sağ olduğunu anlar. Oğuzların bilgisi Dede Korkut, hikâyenin son anlatıcısı olarak gelip önce olaylardan mükemmel bir ders çıkarır ve ardından dua eder.

Anlamın süzülüp ortaya çıktığı ve şiirin eşsiz anlamlandırma gücü sayesinde geçmişin değişenleriyle değişmeyenleri terkip edilmiştir. Bayındır Han, Dirse Han, Anne hatun ve diğerleri bu dünyadan kervanlar gibi gelip geçmişler, ecel onları almış yer ise gizlemiştir. Ama fani dünya yine kalmıştır, kara ölüm geldiğinde geçit vermelidir.¹³⁷

Dirse Han Oğlu Boğaç Han’ın Hikâyesi Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi:

Bu hikâye Oğuz Beylerinin toy vermesi ve bu toyda Bayındır Han’ın erkek çocuğu olanları daha itibarlı kabul edip kız çocuğu olanları daha az itibarlı ve çocuğu olmayanları itibarsız kabul edip “lanetlenmiş” olarak nitelemesi üzerine kurgulanmıştır. Bayındır Han’ın bu tavrı olumsuz olarak görülmekle beraber arka planda bozkır kültürünün sert ortamında yaşayan boyunun fertlerini çocuk sahibi olmaya zorla da olsa yöneltmesi bu vesileyle de nüfus gücünün korunması açısından önemlidir.¹³⁸

Hikâye de çocuğu olmayan bir erkeğin yaşadığı toplumsal baskı, aşağılanma duygusu ve lanetlenme hissi dikkati çekmektedir. Ama bu baskıya rağmen erkek karısına karşı seviyeli ve olgun bir tutum sergilemiştir. Bunun karşılığında da Oğuz kadınlarının eş rolünü nasıl üstlendiği, öfkelenen kocasını sakinleştirdiği, çocuğun doğması için yapılacak iyilik temelli davranışların neler olacağını gösteren bir tavır takınması dikkat çekicidir.¹³⁹

¹³⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.422

¹³⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.425

¹³⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.415

¹³⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.416

Karısının sözünü dinleyip sosyal hayatta iyilikler yapması ve dua ederek gerisini Allah'a bırakması neticesinde Dirse Han'ın bir erkek çocuk sahibi olması önemlidir. Dede Korkut Kitabı'nın birinci Oğuznamesinin konusunu oluşturan *Boğaç Han*'ın da Oğuz Han olduğu düşünülebilir. *Boğaç* "*boğa*" sözcüğünden türemedir. Boğaç on beş yaşına gelinceye değin adsızdı, bu yaşta dövüş için hazırlanmış bir boğayı yenerek öldürdükten sonra *Boğaç* adını aldı.¹⁴⁰ Bu çocuğa adı Dede Korkut tarafından verilir ve onun boğa ile dövüşünden çıkarılacak önemli bir sonuç vardır ki o da "*gücün yenediğini akıl yener*" mesajıdır.

Dirse Han hikâyede aklını kullanmak yerine öfkesine yenik düşen bir babayı temsil eder. Dirse Han etrafındaki kötü niyetli arkadaşlarının entrikalarına mağlup olup oğlunu öldürmeyi göze alacak kadar hırslanmıştır. Fakat ona bu fitneyi veren arkadaşları onu esir alıp kâfir illerine götürmüşlerdir. Karısı ise bu kötülöklere alet olan eşini affetmiş ve hatta oğluna babasını affetmesini öğütlemiştir. Bu durum Türk kültüründe kadın ve anne rolünün ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.¹⁴¹

3.2. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâye

Salur Kazan, doksan yerde ala ipek halılar döşetir, seksen yerde büyük kazanlar kurdurur, kâfir kızları Oğuz beylerine kadeh dolaştırıp içirirlerdi. Salur Kazan, "*yata yata yanımın ağrıdı, yürüyelim beyler av avlayalım, kuş kuşlayalım, yabani geyik yıkalım, dönelim, yiyelim, içelim, eğlenelim*" der. Diğer Oğuz beyleri onun önerisini onaylayınca onları yanına alarak atlarına binip ava çıkarlar. Ava çıkarken otağını korumak üzere ordusunun başına oğlu Uruz ve üç yüz yiğidi bıraktığını söyler.¹⁴²

Salur'un beyleriyle ava çıkması, kâfirlerin azgını Şökli Melik'e haber verilir, Melik, yedi bin askeri ile dörtnala gelip Salur'un otağını basar, evlerini yağmalar, kırk ince belli kızı ve karısı Burla Hatun'u, anasını, oğlu Uruz ve üç yüz yiğidini tutsak eder, Kazan Bey'in evi üzerinde Sarı Kulmaş'ı şehit ederler. Bununla da yetinmezler, daha büyük öç almak için Kazan'ın on bin koyununu yağmalamak üzere obaya altı yüz asker gönderirler.¹⁴³

¹⁴⁰ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1991, s.77

¹⁴¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.419

¹⁴² *Dede Korkut Kitabı*, s.426

¹⁴³ *Dede Korkut Kitabı*, s.427

Koyunların başında bulunan Karacuk Çoban bir kötü rüya görür, ayağa kalkar, kardeşlerini yanına alır, ağılın kapısını güçlendirir. Onu gören altı yüz kâfir Çoban'ı korku vererek kandırmaya çalışırlar. Beylik vaat ederler, ancak çoban onların güçlerine karşılık *“alaca kollu sapanım kadar gelmez bana”* diyerek sert cevap verir. Kâfirin ok atmaya başlaması üzerine sapanına taşlar koyup atar ve kâfirlerin gözünü korkutur ve kâfirler kaçarlar. Çoban, şehit düşen kardeşlerini gömer ve *“Salur Kazan Bey ölü müsün, diri misin, bu işlerden haberin yok mu?”* diyerek ağlar, sızlar.¹⁴⁴

Salur Kazan, otağının yağmalanmasından habersiz olarak bir gece rüya görür ve yağız atına binerek yola koyulur, gele gele yurduna varır. Yurduyla haberleşir. *“Seni düşman nereden basmış, güzel yurdum?”* der. Atını mahmuzlar, bu sefer karşısına su çıkar, su ile konuşur: *“Ordumdan ne haber var, bilir misin, söyle bana, karabaşım kurban olsun sana”* der. Salur Kazan sudan cevap alamayınca kurt ile haberleşir: *“Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana? Karabaşım kurban olsun kurdum sana”* der. Salur kurttan haber alamayınca köpekle konuşur; ondan da haber alamayınca Karacuk Çoban'ın olduğu yere gelir. Çobana *“Ak otağım şuradan geçmiş gördün mü çoban? Karabaşım kurban olsun çoban sana”* diyerek otağının durumunu sorar.¹⁴⁵

Çoban eşsiz bir kinaye ile Kazan'a *“Ölmüş müydün, yitmiş miydin a Kazan? Nerde geziyordun neredeydin a Kazan?”* diyerek sitem eder ve olanları anlatır. Çoban *“Yüce Allah nasip ederse evini ben kurtarayım”* der. Kazan'ın karnını doyurur onun ardından yürür, ama Kazan *“eğer çobanla gidecek olursam Oğuz beyleri benim başıma kakınç kakarlar, çoban olmasa Kazan kâfiri yenemezdi derler”* der, ardından çobanı bir ağaca bağlar ve yürür. Çoban bağlandığı ağacı yerinden söküp ağacı arkasına alarak Kazan'ın ardına düşer. Kazan *“bu ne ağaçtır?”* diye sorunca Çoban *“Ağam Kazan, bu ağaç sen kâfiri tepelediğinde karnın acıkınca ben sana bu ağaçla yemek pişiririm”* diye cevap verir. Çoban'ın bu sözü Kazan'ın hoşuna gider, *“Allah benim evimi kurtarırsa seni tavlacı başı (seyis) eyleyeceğim”* der.¹⁴⁶

Şökli Melik, Kazan'dan öç almak için bir eğlence tertip eder ve Kazan'ın karısı Burla Hatun'u getirtip içki dağıttırmak ister. Bunu duyan Burla Hatun bu ağır aşağılamayı engellemek için bir hileye başvurur ve kırk ince belli kıza *“hanginize*

¹⁴⁴ Dede Korkut Kitabı, s.427

¹⁴⁵ Dede Korkut Kitabı, s.428

¹⁴⁶ Dede Korkut Kitabı, s.429

yapışurlarsa kırk yerden ses verin” diye tembih eder. Şökli Melik’in adamı kızların huzuruna gelip “*hanginiz Burla Hatun?*” deyince kırk kız hep birlikte “ben” derler ve kâfir Burla Hatun’un hangisi olduğunu bilemez.¹⁴⁷

Şökli Melik bu defa akla hayale gelmedik bir yolu tatbik eder ve Kazan’ın oğlu Uruz’ u “*çekin, çengele asın, kıyma kıyma etinden koparın, kara kavurma pişirip kırk bey kızına iletin. Her kim yedi, o değil; her kim yemedi, odur, alın gelin içki dağıtsın*” der. Burla Hatun, oğlunun yamacına gelir ve bir yanda oğlunun etini yemek, bir yanda eşinin namusunu lekelemek olan müthiş bir çatışmayı oğluna sorar: “*Senin etinden oğul yiyeyim mi, yoksa kötü dinli kâfirin döşeğine gireyim mi, baban Kazan’ın namusunu lekeleyeyim mi? Ne edeyim oğul hey*” der. Kazan’ın oğlu Uruz, annesine sorusuna şiddetle karşı çıkar ve şöyle der: “*Ağzın kurusun ana, dilin çürüsin ana! Benim için ağlayasın, bırak beni çengele vursunlar, bırak etimden çeksinler, kara kavurma etsinler. Onlar bir yediğinde sen iki ye, seni kâfirler bilmesinler, duymasınlar. Ta ki pis dinli kâfirin döşeğine varmayasın, kadehini sunmayasın, babam Kazan’ın namusunu lekelemeyesin, sakın!*”¹⁴⁸

Burla Hatun, annelik vasfıyla ağlar, bağırır çağırır. Uruz ise annesine bağırıp çağırılmamasını söyleyerek “Sen sağ ol kadın ana, babam sağ olsun” der. Kâfirler Uruz’ u alıp et asılan çengelin altına getirdiklerinde Uruz onlara seslenerek “*bırakın beni, bu ağaçla konuşayım*” der. Şiirsel bir söyleme başvurarak ve annesine cesaret vermiş olsa da ölmek ile yaşamak arasında yaşadığı çatışmanın çaresizlik duygusu içinde ağaçtan son bir umutla yardım ister: “*Beni sana asacaklar, çekme ağaç*” Sonra da “*Beyliğe doyamadım, özüme yazık. Yiğitlikten usanmadım, canıma yazık!*” diyerek ağlar.¹⁴⁹

Salur Kazan Çoban ile birlikte uruz asılmadan Şökli Melik’in mekânına yetişirler. Çoban dana derisinden yapılan sapanı ile taş atmaya başlar, çok etkili atışlar yaptığı için kâfirin gözünü korkutur ama neticede iki kişinin bir orduyu yenmesi ihtimali zayıftır. Kazan, Şökli Melik’e “*kırk kızım, karım, oğlum, şahbaz atlarım, katar katar develerim senin olsun bana anamı ver*” önerisinde bulunur. Şökli Melik öneriyi

¹⁴⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.429

¹⁴⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.430

¹⁴⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.430

kabul etmez. Salur Kazan, ailesini anasına feda etse de çaresizdir, netice alamaz. İmdadına Oğuz Beyleri yetişir.¹⁵⁰

Oğuz Beyleri temiz sudan abdest alırlar, iki rekât namaz kılarlar ve savaşa girerler. Kıyamet gibi savaş olur. Dış Oğuz Beyleri sağdan ve soldan yüklenir, İç Oğuz Beyleri ve Kazan Şöklü Melik'e yönelerek onu attan düşürüp ordusunu bozguna uğrattırlar. On iki bin kâfiri kılıçtan geçirirler. Oğuz Beyleri ganimetlerini alırlar. Salur Kazan, ailesini, ordusunu, hazinesini kurtarır, tahtına oturur. Karacuk Çoban'ı tavlacıbaşı yapar, diğer kahramanlık gösteren yiğitlerine hediyeler verir.¹⁵¹

Salur Kazan'ın evinin yağmalanması üzerine tüm Oğuz beyleriyle birlikte çetin bir mücadeleden sonra zaferle tekrar ailesini, itibarını yeniden kazanmasının ardından Dedem Korkut gelir, destan söyler, deyiş der ve dua eder.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâyedeki Olay/Anlam İncelemesi:

Bu hikâyeye Oğuzlarda toy ve sığır törenlerinin ne denli önemli olduğu, tabiatta yürümenin, ava çıkılarak hareket etmenin coşkusu üzerine kurgulanır. Kazan'ın yerine oğlu Uruz' u bırakması ava çıkılırken otağı koruma tedbirinin alınmış olduğu mesajı önemlidir.¹⁵²

Hikâyede Dede Korkut'un diğer hikâyelerinde de olduğu gibi dönemin göçebe Türk kültürünün öykünün tamamında çok belirgin olduğu görülebilir. Hikâyenin karşılaştırmalı yapısı, barışçı aile kültürü ile savaşçı toplumsal eğilimler arasındaki zıtlasmaları gösterir. Toplum genelinde savaşçı özelliğiyle saygı gören Salur Kazan'ın savaşçılığının yansıması olan av merakı ile aile içinde felakete sebep olması, toplumsal düzeyde kültürle aile düzeyinde kültürün tam anlamıyla örtüşmediğini bize göstermektedir.¹⁵³

Hikâyede Oğuz beylerinin gururlarının yüksek olduğu, aileye özellikle de anneye duyulan vefanın ne denli önemli olduğu vurgusu yapılmaktadır. Çaresizlik

¹⁵⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.433

¹⁵¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.433

¹⁵² *Dede Korkut Kitabı*, s.426

¹⁵³ *Dede Korkut Kitabı*, s.426

durumunda Oğuz beylerinin tam bir dayanışma göstererek ona yardıma koştukları ve abdest alıp namaz kılarak düşman üzerine saldırmasından bahsedilir.¹⁵⁴

3.3. Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi

Kam Gan oğlu Han Bayındır, İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerine bir ziyafet verir, Ziyafete katılan Bay Büre Bey, orada bulunan Kara Göne oğlu Kara Budak, Kazan'ın oğlu Uruz, Kazılık Koca Oğlu Bey Yigenek'e gıpta edip bakarak ağlayınca, Bayındır Han'ın güveyisi Salur Kazan ona niçin ağladığını sorar. O *“oğulda mirasçım yok, kardeşte kaderim yok, yüce Allah beni lanetlemiştir, tacım tahtım için ağlıyorum. Bir gün düşüp öldüğümde yerimde yurdumda kimse kalmayacak. Benim de oğlum olsa, Han Bayındır'ın karşısında kulluk eylese bende baksam sevinsem, kıvansam, güvenssem”* der ve oğlu olmadığı için mendilini eline alır ve böğüre böğüre ağlar.¹⁵⁵

Bay Büre Bey'in ağlaması üzerine, Oğuz Beyleri yüzlerini göğe tutarlar ve ellerini kaldırıp dua ederler. Bu duayı gören Bay Bican Bey de yerinden kalkarak *“beyler bana da dua eyleyin, Allah bana da bir kız versin”* der. Oğuz Beyleri ellerini kaldırıp dua edince Bican Bey *“beyler kızım olursa Bay Büre'nin doğacak oğluna beşik kertme yavuklu olsun”* der.¹⁵⁶

Bir zaman sonra Bay Büre'nin oğlu, Bay Bican Bey'in kızı olur. Bay Büre'nin oğlu on beş yaşına gelince kırk yiğidiyle beraber bezirgânları yani tüccarları Avnuk Kalesi'nin kâfirlerinden kurtarır. Babası oğlunun kahramanlık yaptığını öğrenince Dede Korkut'u çağırır ve oğluna ad vermesini ister. Dede Korkut gelir ve *“bunun adı Boz Aygırlı Bamsı Beyrek olsun! Adını ben dedim, yaşını Allah versin!”* der...¹⁵⁷

Bamsı Beyrek, ad almanın sevinci ve artık adını alıp bey olma sıfatını kazanması üzerine ava çıkar. Bir geyiği kovalarken beşik kertmesi Banı Çiçek'in otağına gelir yüzük takarak Banı Çiçek ile nişanlanır. Bamsı Beyrek avdan dönünce Banı Çiçek ile evlenme isteğini babasına iletir. Banı Çiçek'in ağabeyi Deli Karçar'ın kız kardeşiyle

¹⁵⁴ Dede Korkut Kitabı, s.428

¹⁵⁵ Dede Korkut Kitabı, s.435

¹⁵⁶ Dede Korkut Kitabı, s.436

¹⁵⁷ Dede Korkut Kitabı, s.436

evlenmek isteyenini öldürdüğü söylenir bu nedenle babası Oğuz Beyleri ile bir araya gelir ve kızı Dede Korkut'un istemesi kararlaştırılır.¹⁵⁸

Dede Korkut ihtiyatlıdır, iki at ister, Deli Karçar'ın ne yapacağı belli olmaz diyerek... Gerçekten de Dede Korkut *“Tanrı'nın buyruğu, Peygamber'in sözüyle, aydan arı, gündün güzel kız kardaşın Banı Çiçek'i Bamsı Beyrek'e dilemeye gelmişim”* der demez Deli Karçar onun peşine düşer. Dede Korkut, Deli Karçar tarafından yakalanınca şaşkına döner, Tanrı'ya sığınır ve İsmi Azam Duasını okur. Deli Karçar, Dede Korkut'un bedduasıyla kılıç elinde iken eli havada kalır. Bunun üzerine Deli Karçar aman diler ve kardeşini vermeye razı olur. Dede Korkut dua eder ve eli sapasağlam olur.¹⁵⁹

Deli Karçar, kız kardeşi için *“Dede, bin aygır, bin erkek deve, bin koç, bin köpek ve bin pire getirin bana, bunları getirmezsen bu sefer seni öldürmedim, o vakit öldürürüm”* der. Dede Korkut Bay Büre Bey'in evine gelir, Karçar'ın isteklerini alıp Karçar'a götürür. Karçar bin at, bin deve, bin köpek ve bin koçu beğenir ama özellikle engellemek için şart koştuğu pireleri sorar; Dede Korkut ona ceza vermek için alıp pirelerin olduğu ağıla götürür, pireler de Karçar'ın vücuduna üşüşür. Karçar'ın kendini kurtarması için yalvarması üzerine ona suya atlamasını tavsiye eder ve pirelerden kurtulur; düğün hazırlığına başlanır.¹⁶⁰

Bamsı Beyrek, düğün âdeti üzerine okunu atar ve gerdek çadırını okun düştüğü yere diker, ancak güvenlik bakımından bu hatadır. Gerdek gecesi yiyip içerlerken kâfirlerin casusu Bayburt Hisarı Beyi'ne haber verirler: *“Ne oturuyorsun sultanım, Bay Bican Bey o sana vereceği kızı Beyrek'e verdi, bu gece gerdeğe giriyor!”* Bunun üzerine o bey, yedi yüz kâfir atlısı ile Bamsı Beyrek'in gerdeğine saldırırlar, sağdıcını şehit ederler, otuz dokuz yiğidi ile Beyrek'i tutsak ederler.¹⁶¹

Bamsı Beyrek'in kaçırılması üzerinden on altı sene geçer, ölüsü veya dirisinden haber alınamaz. Deli Karçar, kız kardeşini yalancı oğlu Yaltacuk ile evlendirmek için izin ister. Yaltacuk Han hile yaparak Bamsı'nın gömleğini kana bulayarak herkesi onun

¹⁵⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.437

¹⁵⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.438

¹⁶⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.438

¹⁶¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.439

öldüğüne inandırır ve umut kesilince küçük düğününü yapar, büyük düğününün gününü bekler. Bay Büre, oğlu Bamsı Beyrek'in ölüsünün veya dirisinin bulunması için bezirgânlara emir verir. Bezirgânlar gece gündüz arayarak onu kâfirlerin kutsal günlerinde düzenledikleri eğlencede kopuz çalarken Bayburt'ta bulurlar, Beyrek onları tanıır ve kopuzuyla haberleşir.¹⁶²

Kâfir beyinin kızı, Beyrek'i sever ve her gün görmeğe gelirdi. Kız onun üzgün olduğunu görünce sebebini sorar. Beyrek, *"nasıl üzölmeyeyim on altı yıldır babanın tutsağıyım. Ataya, anaya, kavime kardaşa hasretim. Yaltacuk sözlümle evleniyormuş"* deyince kız *"eğer seni hisardan aşıya urgan sallandırarak kurtarırsam babana anana sağlıklı varacak olursan buraya gelip beni eşin yapar mısın?"* der. Beyrek kızın yardımıyla hisardan aşıya iner ve kendi boz aygırını görür. Atına biner, otuz dokuz yoldaşını hisarda bırakır, ancak arkasından kırk atlı kâfir peşine düşerlerse de yetişemeyip dönerler.¹⁶³

Bamsı Beyrek, Oğuz' a gelince bir ozanın Yalancı Yaltacuk'un Banı Çiçek ile olacak düğününe gittiğini görür. Bamsı Beyrek, ozandan kopuzunu alır ve tanınmaz bir kılıkla düğüne gelir. Bamsı Beyrek, kendini deli ozan olarak tanıtır ve işi deliliğe vurarak şölen yemeği yemek ister; asıl niyeti Banı Çiçek'e ulaşmaktır. Deli Ozan yani Bamsı Beyrek kopuzuyla şarkı söyler. Banı Çiçek önce onu tanımaz. *"Seninle meydanda at koşturmadık mı? (...) Altın yüzüğü parmağına geçirmedim mi?"* diyerek nişanlandığı günleri ima edince Banı Çiçek onun Bamsı Beyrek olduğunu bilir, ayağına kapanır. Sonra da atına atlayarak Beyrek'in ana babasına onun geldiğini muştular.¹⁶⁴

Oğuz beyleri Beyrek'i getirirler, Kazan Bey, *"muştuluk olsun Bay Büre Bey oğlun geldi"* deyince Bay Büre, gözleri ağlamaktan görmez olduğu için *"oğlum olduğunu şundan bileyim, serçe parmağını kanatsın kanını mendille silsin, gözüme süreyim, açılacak olursa oğlum Beyrek'tir."* der. Beyrek' in verdiği kanlı mendili ile silince *"Allah'ın gücüyle"* babasının gözü açılır. Beyrek'in geldiğini öğrenen Banı Çiçek'in ağabeyi Yalancı oğlu Yaltacuk, kaçıp kendisini Dana Sazı'na atar, onu

¹⁶² *Dede Korkut Kitabı*, s.440

¹⁶³ *Dede Korkut Kitabı*, s.443

¹⁶⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.447

kovalayan Beyrek sazı ateşe verir. Yaltacuk yanacağını anlayınca Beyrek'in ayağına kapanır ve o da onu bağışlar.¹⁶⁵

Kazan Bey, Beyrek' e “*gel murada er*” der, Beyrek “yoldaşlarımı kurtarmayınca hisardan almayınca murada ermem” diyerek düğün yapmayacağını söyler. Kazan bunun üzerine “Beyrek uğruna, beni seven binsin” der. Oğuz beyleri bu çağrıya uyarlar atlarına atlayarak Bayburt Hisarı'na tezce yetişirler. Kâfirler onları karşılar, Oğuz beyleri arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kılarlar, adı güzel Muhammed'i anarlar. Ardından savaş başlar, Beyrek otuz dokuz yiğidini sağ bulur, Allah'a şükreyleyler.¹⁶⁶

Oğuz beyleri, kâfirlerin kilisesini yıkıp yerine mescit eyerler, keşişlerini öldürüp ezan okuturlar, yüce Tanrı adına hutbe okuturlar. Beyrek, melikin kızını alır, evine döner, akrabalık bağına güçlendirmek maksadıyla kendisiyle birlikte Bayburt Hisarı'nda tutsak kalan otuz dokuz yiğidini kız kardeşleri ve diğer kızlarla evlendirilir. Otuz dokuz kız ok atar, otuz dokuz yiğit okların ardından giderler. Beyrek, kırk gün kırk gece düğün yapar, yiğitleriyle murat verip murat alır.¹⁶⁷

Dedem Korkut gelir, kopuzuyla neşeli havalar çalar, destan söyler; bu Oğuzname Beyrek' in olsun der. Sonra da “dua edeyim Han'ım” diyerek dua ederler.

Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi:

Hikâye, Bayındır Han'ın toyuyla başlayan süreçte Bay Büre'nin kendisinden sonra beyliğe gelecek oğlunun olmamasına karşılık, başka bir beyin Bay Bican'ın ise kızı olduğu takdirde onu beşik kertmesi ile Bay Büre' ye vereceği sözü ile başlar. Hikâyede Bamsı Beyrek'in, babası Bay Büre Bey'in ağlamaktan görmez olan gözünün oğlunun serçe parmağını kanatıp sürdüğü kanlı mendiliyle açılması hususunda babanın oğluna olan yoğun sevgisi sezdirilir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.447

¹⁶⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.447

¹⁶⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.449

¹⁶⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.447

Hikâyede önemli bir husus Oğuz beylerinin dua etmesiyle Bay Büre ve Bay Bican'ın çocuk sahibi olmasında duanın gücünün ne kadar önemli olduğu mesajıdır. Hikâyede dikkat çekilmek diğer bir husus ise aradan on altı yıl geçmesine rağmen Banı Çiçek'in Bamsı Beyrek'e olan sadakatidir.

3.4. Kazan Beyin Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Hikâye

Bir gün Ulaş oğlu Kazan Bey büyük bir toy yani ziyafet verir. Ziyafette Kazan Bey'in sağında kardeşi Kara Göne, sol yanında dayısı Aruz ve karşısında oğlu Uruz oturur. Sağ ve sol yanına bakarak sevinir, güler ama karşısında gördüğü oğlu Uruz'a bakınca bir çatışma yaşar ve ağlamaya başlar. Bunu gören Uruz *babasına* “*Ağladığına sebep ne, söyle bana. Karabaşım kurban olsun ağam sana!*” der.¹⁶⁹

Kazan, “*Karşıma doğru baktığımda, seni gördüm. On altı yaş yaşadın. (...) Güçlü Oğuz içinde yararlık gösterip ganimet almadın. Yarınki gün, zaman dönüp ben ölüp sen kalınca tacımı tahtımı sana vermezler diye. Sonumu andım, ağladım oğul!*” der. Uruz babasına sitem eder: “*Hüneri oğul babadan mı görür öğrenir? Yoksa babalar oğuldan mı görür?*” Gerçekten de Kazan Bey, oğluna koruma adına fırsat vermemiştir. Bu sitem Kazan'ın hoşuna gider, beylerden izin ister. Oğlu Uruz, kırk yiğidini, Kazan da üç yüz yiğidini alarak ava çıkarlar; av avlarlar, beylerle yiyip içlerler.¹⁷⁰

Kazan ve oğlu avda iken Tekür'ün casusu vasıtasıyla üzerlerine gelen on altı bin kâfirden habersizdirler. Bu arada uzaktan “*altı bölük toz bulutu*” görünür, *kimisi geyik, kimisi düşman bulutudur*” der. Kâfir askerlerinin atlarından yükselen toz bulutlarının geyik mi düşman tozu mu olup olmadığını anlamak için Kazan oğluna bir gösterge sayılan toz bulutunu “*geyik olsa bir veya iki bölük olurdu, bu gelen bilmiş olun düşmandır*” der.¹⁷¹

Kazan, avda rast geldiği düşmana karşı savaşıacağı fırsatı yakaladığını, ama babalık duygusu ile oğlunun kendisine “*ayak bağı*” olduğunu ileri sürer. Oğul Uruz, kendisinin babası tarafından ayak bağı olarak nitelendirilmesine itiraz eder. Aksine “*bey oğlu*” olarak tam bir fırsat yakaladığını coşkulu bir söylemle Kazan'a ifade eder: “*Beri gel ağam Kazan, kalkıp da yerinden. Büyük cins atımı saklardım bugün için. Günü*

¹⁶⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.451

¹⁷⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.450

¹⁷¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.451

*geldi. Ak meydanda koşturayım senin için (...) Yaka tutup kâfirle uğraşayım senin için. Ağz dilden birkaç kelime haber bana. Karabaşım kurban olsun ağam sana.”*¹⁷²

Kazan Bey müthiş bir çatışma anı yaşamaktadır, baba Kazan on altı bin kâfirin hem de avda gelip üzerlerine yürümelerinden çekinir ve babalık duygusuyla Uruz’u savaşa sokmak istemez, yüksek bir yerden seyretmesini emreder. Uruz, babasının sözünü dinler. Zaten töre gereği baba sözü iki edilmez. Kazan Bey, kâfirlerin yaklaştığını görünce atından inip abdest alıp iki rekât namaz kılar; adı güzel Muhammed’in adını anar ve savaşa girer. O gün kahramanca savaş olur.¹⁷³

Uruz, babası Kazan ve kahraman bey yiğitlerinin döne döne savaştıklarına bakarken “aşka gelip” kendinden geçer ve babasının sözünü dinlemekten vazgeçerek kırk yiğidi ile savaşa dalar. Önce kâfiri dağıtır, ama tecrübesiz olduğu için cins atını ok atıp düşürürler. Uruz’u korumak için korumaya alsalar da kırk yiğidi şehit düşer; kendisi de tutsak olur, ağır işkencelere maruz kalır.¹⁷⁴

Kazan ise düşmanın yenildiğini sanarak oğlunu bıraktığı yere döner, bulamayınca beyleri Uruz’un korkup kaçtığını, anasına gittiğini söylerler. Kazan onların sözüne inanarak çok büyük bir öfke içinde eve gelir. Burla Hatun her şeyden habersiz oğlunu beklemektedir ve oğlu Uruz’un ilk defa ava çıkması nedeniyle Oğuz beylerine toy vermek için sofrayı hazırlamıştır. Kazan’ın geldiğini öğrenince onu karşılamaya çıkar ama oğlunu göremez. Kazan’a beddua edecek kadar kızar ve sert sözler söyler.¹⁷⁵

Kazan’ın, karısı Burla Hatun’un sert ve çok öfkeli içli sözleri karşısında oğlunun eve gelmediğini öğrenmesi üzerine aklı başından gider. Karısını teskin eder ve ondan süre isteyerek kâfirlerle savaştığı yere gelir. Ölüler arasında oğlunu bulamayınca tutsak olduğuna kanaat getirerek ilk defa bey olarak değil, baba olarak ağlar. Düşmanın izini sürer, Kapılı Derbent’e gelir ki oğluna kara kepenek giydirerek işkence yapmakta olduklarını görür.¹⁷⁶

¹⁷² *Dede Korkut Kitabı*, s.452

¹⁷³ *Dede Korkut Kitabı*, s.453

¹⁷⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.453

¹⁷⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.454

¹⁷⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.457

Bu arada Kazan'ın gelmesi kâfirler arasında bir telaş yaratır. Kâfirler Kazan'ın geldiğini görünce kale kapısının önünde Uruz'un elini çözerler, rehin almış olduklarını gösterirler. Uruz, babasını kendisi ölse bile onlar sağ oldukça başka oğulları olacağını ve kendisi için savaşmaması için ikna etmeye çalışır. Kazan Han ise oğluna kendisini çok sevdiğini, annesine ne diyeceğini söylemede zorlanacağını yani bey ile baba olmanın gereği oğlunu ölüme terk etmedeki ruhsal çatışmasını dile getirir ve sonuçta çatışmaya karar verir.¹⁷⁷

Kazan, atından iner, arı sudan abdest alarak namaz kılar; ağlayarak yüce Tanrı'dan dilek diler. Muhammet'e salavat getirir, savaşa girer ama kâfiri yenemez; kılıç gözüne dokunur, gözü kanla dolar. Artık insan iradesi ile yapılacak her şey yapılmıştır. Yaşanan maddi çaresizliğin ardından her şeyin bittiği ve işin Allah'a kaldığı anlaşılır: “*Görelim şimdi Yaradan neyler?*”

Kazan Bey'in karısı Boyu Uzun Burla Hatun, oğlunu arar, kocasının gelmediğini anlayınca kırk kız ile yola çıkar. Kazan'ın olduğu yere gelirler ama Kazan kan kaybından dolayı karısını tanımaz. Çaresizlik içinde tanıyamadığı karısı Burla Hatun'u bir yiğit er sanıp kendisini ata bindirmesi için yardım ister, müthiş bir bilinçaltı ile “*Bana ümit ol*” der.¹⁷⁸

Bu arada Oğuz Beyleri bir bir yetişirler. Abdest alırlar, iki rekât namaz kılarlar ve adı güzel Muhammed'e salavat getirerek beklemeden kâfire saldırırlar. Kazan Bey'in kardeşi kâfirin kara tuğunu kılıçlayıp yere yıkar. Kazan oğlunun üzerine gelip iner, elini çözer. Bu arada üç yüz Oğuz şehit düşer, Kazan oğlu ile kucaklaşır. Oğuz Beyleri ganimet alırlar.¹⁷⁹

Dede Korkut gelir, kopuzla neşeli havalar çalarak yiğitleri kutlar, Oğuznameyi düzer ve duasını eder.

¹⁷⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.459

¹⁷⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.460

¹⁷⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.461

Kazan Beyin Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Hikâyedeki Olay/Anlam İncelemesi

Hikâye, Kazan Bey' in babalık duygusu ile beylik görevi arasında çatışma yaşaması, kâfirlerle savaşa girmesinde Uruz'a savaşın dışında kalmasını tembihlemesi ve savaşa girmesi üzerine kurgulanmıştır. Oğuz Bey'i Kazan'ın babalık duygusunun beylik görevine galip geldiği, oğul Uruz'a savaş esnasında kendisini örnek almasının ve dini hassasiyetin savaş öncesi gerekliliği vurgulanmaktadır.¹⁸⁰

Hikâyenin devamında Uruz, babasının savaşta gösterdiği kahramanlıktan etkilenip onun sözünü dinlemekten vazgeçer ve savaşa katılır. Uruz'un bu dikkatsizliğinin ve düşüncesizliğinin yol açtığı kötü sonuçlar sezdirilmeye çalışılmıştır.¹⁸¹ Hikâyede sıkıntılı durumlardan kurtulma hususunda aile bağlarının ve sadakatin ne kadar önemli olduğu verilmek istenilen en önemli mesajdır.

2.5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi

Oğuz ilinde Duha Koca oğlu Deli Dumrul, adında bir er vardır. Bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırarak köprüden geçenden otuz üç akça alır, geçmeyenden döve döve kırk akça alırdı. Bu davranışını da “*benden deli, benden güçlü er var mıdır ki çıksın benimle savaşsın. Benim erliğim, yiğitliğim, kahramanlığım, babayiğitliğim Rum'a (Anadolu), Şam'a gitsin, ünlensin*” tezi üzerine temellendirir.¹⁸²

Günlerden bir gün köprüsünün yamacında konmuş olan bir obada iyi, güzel bir delikanlı hasta düşüp Allah'ın emriyle ölür. Yakınları ağlamaya, sızlanmaya başlar, yas tutulur. Bunu duyan Deli Dumrul, köprüsünün yanında meydana gelen bu olayı merak eder, yiğidi kimin öldürdüğünü sorar. Delikanlının yakınları, “*bey yiğit, yüce Allah'tan buyruk oldu, al kanatlı Azrail, o yiğidin canını aldı*” derler. Azrail'i bilmediği, biraz da kendisini en güçlü yiğit kabul ettiği için, “*ey yüce Allah, birliğinin varlığının hakkı için Azrail'i benim gözüme göster. Savaşayım, bir daha güzel yiğitlerin canını almasın*” der.¹⁸³

Deli Dumrul evine döner, ancak onun küstahlığı, birliğine şükretmemesi Allah'ın gücüne gider, Azrail'e “*git o deli kavatın gözüne görün, benzini sarart, canını*

¹⁸⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.451

¹⁸¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.453

¹⁸² *Dede Korkut Kitabı*, s.463

¹⁸³ *Dede Korkut Kitabı*, s.463

hırlat at” diye buyurur. Bu buyruktan habersiz olan Deli Dumrul, kırk yiğidiyle yiyip içerken Azrail aniden kapıcı ve çavuşlara gözükmezsizin içeri girer. Deli Dumrul, onun heybeti karşısında gözü görmez, eli tutmaz olur, dünyası kararır, Azrail’e karşı sert çıkar. Azrail, Deli Dumrul’a meydan okur, aralarında bir tartışma geçer ve Deli Dumrul kılıcını çekerek Azrail’ e saldırır. Ancak Azrail güvercin olup pencereden uçup gider. Bunun üzerine Deli Dumrul, doğanını eline alıp Azrail’in peşine düşer, bir iki güvercin öldürüp döner.¹⁸⁴

Deli Dumrul evine dönerken atının gözüne Azrail görününce at ürküp birden durur, Deli Dumrul atından düşüp yere vurur başı döner, sonra da Azrail, Deli Dumrul’un göğsünün üzerine konar. Deli Dumrul Azrail’e yalvarmaya başlar. Azrail, Deli Dumrul’un kendisine değil Allah’a yalvarmasını hatırlatınca Deli Dumrul, Allah’ın hem can veren hem de can alan olduğunu öğrenir ve *“benim canımın alacaksan, sen al, Azrail’in almasına bırakma”* diye yalvarır. Yüce Allah’a Deli Dumrul’un sözü hoş gelir ve Azrail’e *“madem benim birliğime şükür kıldı, Deli Dumrul canının yerine bir can bulsun, onun canı kurtulsun”* buyruk verince Azrail onun buyruğunu Deli Dumrul’a iletir.¹⁸⁵

Deli Dumrul, Azrail’e *“bir kocamış babam ve anam var, gel gidelim ikisinden birisi canını versin; onu al, benim canımı bırak”* der. Deli Dumrul, atını babasına sürer, babasına çok saygılı bir üslupla kendisi adına Azrail’e canını vermesini ister. Babası, bir çatışma yaşar; onu çok sevdiğini, kara dağını, soğuk pınarını, koç atlarını, develerini, koyunlarını, altın gümüş paralarını her şeyini Azrail’e verebileceğini, ama canını veremeyeceğini söyler. Deli Dumrul *“babasından yüz bulamayınca”* atını sürüp anasına gelir, başına gelenleri anlatır ve can vermesi için ona yalvarır. Deli Dumrul’un anası hayat ve ölüm karşısında insanoğlunun müthiş açmazını yaşar ve *“dünya tatlı, can değerli, canıma kıyabilemem, iyi bil”* der.¹⁸⁶

Deli Dumrul, anasından can alamayınca çaresizlik içinde kalır. Bu arada Azrail, canını almaya gelir, Azrail, Deli Dumrul’a ana ve babasının vermediği canı kimsenin vermeyeceğini, aman dilemenin boş olduğunu ima eder. Deli Dumrul, Azrail’e *“hasretim var onunla buluşayım, elkızı eşim ile iki oğlum var. Emanetimi onlara bildireyim, ondan sonra canımı al”* deyip biraz zaman kazanmak için izin ister. Artık

¹⁸⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.465

¹⁸⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.466

¹⁸⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.467

umutsuzdur, atını sürer karısının yanına gider ve ona uzunca bir vasiyette bulunur, başına gelenleri anlatır. Deli Dumrul veda etmeye geldiği eşine vasiyetini yaptıktan sonra beklenmedik bir tepki ile karşılaşır. Eşi ona hitap ederek kendisine bıraktığı malı mülkü istemediğini ve ana babasının vermediği can yerine kendi canını vereceğini söyler.¹⁸⁷

Deli Dumrul, karısının bu çok üstün bağlılığı karşısında cesaretlenir, yoldaşı olan eşine kıyamaz ve eşsiz bir doğallıkla yüce Allah' a yalvarır, hatasını gidermek ister. Yüce Allah, Deli Dumrul' un yalvarışından dolayı affeder ve Azrail'e "*Deli Dumrul'un babasının, anasının canını al, o iki karı kocaya yüz kırk yıl ömür verdim.*" buyruk edince Azrail Deli Dumrul'un ana ve babasının canını alır, ona ve karısına yüz kırk yıl ömür verilir.¹⁸⁸

Dedem Korkut gelir destan söyler "*benden sonra yiğit ozanlar söylesin, alını açık cömert erenler dinlesin*" der ve duasını eder.

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi

Hikâye, deli yani çılgın, dengesiz, Dumrul adında bir kahramanın yaptığı köprü üzerine kurgulanır. Deli Dumrul köprüden geçenden değil, geçemeyenden daha fazla ücret aldığı için zorba olarak nitelenir. Deli Dumrul bir zorbadır, irade-i cüz'iyeye denilen insan iradesini temsil eder ve insanlara hükmü geçer. Olay örgüsü onu Tanrı iradesini temsil eden ölüm meleği Azrail ile çatıştırır.¹⁸⁹

Hikâyede verilmek istenilen mesaj, Allah'ın yüceliği ve duanın gücüdür. Dikkati çeken diğer bir husus da kendi canı için babasından ve annesinden can istemesi, onların ise canların kıyamayıp can vermemeleridir. Deli Dumrul'un canı için babası ve annesiyle, onların kendileriyle çatışmaları sonucunda canın oğul sevgisinden değerli olduğu, Deli Dumrul'un ise tam bir hayal kırıklığı yaşadığı sezdirilir.¹⁹⁰

Deli Dumrul hikâyesinde "imtihan" motifi etkili bir şekilde verilmiştir. Bu motif irade-i cüz'iyeye'nin, irade-i külliye karşısında sınanması motifidir. Bu durum insana tecrübe ile veriliyor. İnsana can veren de, canı alan da Allah'tır, Allah'tan başka unsurların tanrılaştırılmaması gerektiği fikri Azrail ile olan çatışma ile anlatılmaya

¹⁸⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.468

¹⁸⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.468

¹⁸⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.463

¹⁹⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.466

çalışılmıştır. Burada bahsedilen “arı iman” dır; yani tek gerçekliğin Allah olduğuna, insan ve diğer sebeplerin sadece vesile olduğuna inanmaktır.*

3.6. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesi

Oğuz zamanında Kanlı Koca denilen gürbüz bir erin Kan Turalı adında yetmişmiş, yiğit bir oğlu vardır. Kanlı Koca yaşlandığını düşünerek oğlunu evlendirmek ister. Oğlu Kan Turalı evleneceği kızın kendisi kadar kahraman olmasını arzu eder ve babasına isteğini iletir. Babası ona böyle bir kız bulursa evlendirmenin kendisine ait olacağını söyler. Önce Kan Turalı İç Oğuz’u gezer, sonra babası oğluna “*öyle sabah gidip akşam gelmekle kız bulunmaz, sen mala sahip ol, ben sana kız aramaya gideyim*” der.¹⁹¹

Kanlı Koca, aksakallı bilgili arkadaşlarıyla İç Oğuz’u, Dış Oğuz’u dolaştıysa da aradıkları kızı bulamaz. Nihayet Trabzon’a gelir, Tekür’ün güzel, sevimli kızı Selcen Hatun tam aradıkları gibi bir kızdır. Babası kızı için, “*her kim üç canavarı bastırıp yenerse, öldürürse kızımı ona veririm*” der. Üç canavar ise kara aslan, kara boğa ve kara erkek deveydi. O zamana kadar kızını isteyen otuz iki kâfir beyinin oğlu daha ilk boğa ile boğuşurken boynunuzda ölmüş ve başları kesilip kalenin burcuna asılmıştı.¹⁹²

Kanlı Koca, bu kale burcundaki başları ve canavarları görünce dehşete düşer ve “*gideyim oğluma haber vereyim, hüneri varsa gelsin alsın, yoksa evdeki kıza razı olsun*” diyerek evine döner. Babasının geldiğini öğrenen oğlu Kan Turalı gelip babasının elini öper, merakla aradığı kızı bulup bulmadığını sorar. Babası oğluna “buldum oğul, hünerin varsa” deyince Kan Turalı babasına. “*atıma eyer vurayım, kanlı kâfir eline akın edeyim, baş keseyim, kan dökeyim, kul karavaş getireyim, hüner göstereyim*” der. Babası ise hüner göstermenin bu olmadığını, üç canavarı öldürmek olduğunu hatırlatırsa da oğlu gururla “*baba, bu sözü, senin bana dememen gerekti, mademki dedin, elbette gitmem gerekli; sonra başıma kakınç, yüzüme dokunç olmasın*” der. Bu sözü üzerine babası “*oğlana korkunç haberler vereyim, gitmez, döner*” diyerek gideceği yolun tehlikelerini tasvir eder ve gitme der: “Oğul senin varacağın yerin, dolamaç dolamaç yolları olur. Atlı bakıp çıkamaz onun balçığı olur. Alaca yılan sökemez onun ormanı olur. Gök ile boy ölçüşen onun kalesi olur. Yavuz yerlere yeltendin, geriye dön! Aksakallı babanı, yaşlı ananı ağlatma!” der.¹⁹³

* Nurullah Çetin hocama bu yorumu için teşekkür ederim.

¹⁹¹ Dede Korkut Kitabı, s.470

¹⁹² Dede Korkut Kitabı, s.471

¹⁹³ Dede Korkut Kitabı, s.472

Fakat Kan Turalı, “*ne söylüyorsun, ne diyorsun canım baba! Buncacık işten korkan yiğit mi olur. Alp ere korku vermek ayıp olur! (...) Ya varayım ya varmayayım. Ya geleyim ya gelmeyeyim. Yine görünceye kadar bey baba, hatun ana, esen kalın.*” Kanlı Koca oğlunu döndüremeyeceğini anlayınca “*Oğul uğurun açık ola, sağ esen varıp gelesin*” deyip oğlunu yolcu eder. Kan Turalı ana ve babasının ellerini öper, kırk yiğidini alıp yedi gün yedi gece at koşturup kâfirin sınır boyuna ulaşırlar ve çadırlarını kurarlar.¹⁹⁴

Kan Turalı, heyecan içinde atına atlar, gürzünü havaya atıp tutar ve yiğitlerine “*Hey kırk eşim, kırk yoldaşım! Hızla koşsa yarışsam, güçlü olsa güreşsem... Allah’ın gücüyle üç canavarı öldürsem, güzeller şahı, sarı giysili Selcen Hatun’u alsam!*” Kan Turalı bu halde iken Tekür’e haber gider, Kan Turalı diye birisinin kızını istemeye geldiğini söylerler. Bunun üzerine onlara değer verip ziyafetler çekerler, alıp Tekür’e getirirler.

Tekür tahtında oturuyordu, yüz kâfir zırh giyinmişti. Selcen Hatun ise köşkünde o manzarayı seyrediyordu. Tekür, Kan Turalı’ya nereden ve ne için geldiğini sorar, Kan Turalı “*Tanrı buyruğuyla Peygamber’in sözüyle kızını almaya gelmişim*” diye cevap verir. Tekür, “bu yiğidin sözü çabuk, elinde hüner var ise” deyip “bu yiğidi anadan doğma soyun” der.¹⁹⁵

Kan Turalı altınla ince keten bezini beline sarar ve onu meydan yerine getirirler. Kan Turalı yüzü çok güzel, yakışıklı bir delikanlıdır, meydana gelince köşkten onu seyreden Selcen Hatun onu görüp çok beğenerek kızlara “*Yüce Tanrı babamın gönlüne merhamet verse, söz kesip beni o yiğide verse... Bunun gibi bir yiğit, ne yazık ki canavarlar elinde parçalanıp ölecek.*” der.¹⁹⁶

Kan Turalı meydana gelince boğayı da meydana getirirler. Yiğitleri ağlamaya başlayınca Kan Turalı yiğitlerine kızar ve kendilerine “*hey kırk eşim kırk arkadaşım, niye ağlıyorsunuz, beni övün*” yani cesaretlendirin, tezahürat yapın deyince yiğitler kendilerine gelip övgüye başlarlar. Kan Turalı “*boğanızı bırakın gelsin*” deyince boğayı salarlar, adı güzel Muhammed’e salavat getirip boğa ile dövüşmeye başlar. Kan Turalı boğayı yenince bu kez aslanı meydana salarlar. Kan Turalı “*Gani Tanrı meded*” deyip

¹⁹⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.472

¹⁹⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.473

¹⁹⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.473

adı güzel Muhammed'e salavat getirdikten sonra aslanı da bir yumruk ile yerle bir eder.
197

Tekür'ün adamları bu kez deveyi meydana salarlar. Yiğitleri yine onu övmeye başlarlar: *“Alp yiğitler hasmından sakınır mı? Sarı Donlu Selcen Hatun köşkten bakar. Kime baksa aşkıyla ateşe yakar! Kan Turalı, sarı giysili kız aşkına hu”* Kan Turalı adı güzel Muhammed'e salavat getirdikten sonra deveye bir tekme vurur, sonra bir daha vurunca deve yere düşer ve boğazını keser.¹⁹⁸

Tekür bu manzara karşısında *“bu yiğidi gözüm gördü, gönlüm sevdi”* der, ardından kırk yerde otağ diktirir. Kan Turalı ile kızını gerdeğe koyar, ancak Kan Turalı *“bey babamın, kadın anamın yüzünü görmeden bu gerdeğe girmem”* diyerek yedi gün yedi gece at koşturur. Oğuz sınırına varırlar, oraya çadır diker ve yiğitlerine söyler: *“Yüce Tanrı yardım etti, vardım üç canavarı öldürdüm. Sarı giysili hatunu aldım, geldim. Haber götürün, babam gelsin, beni karşılasın.”* Kan Turalı, bu konduğu yerin çok güzel bir yer olduğunu fark edince ve Selcen Hatun da çok beğenince oturup işrete dalarlar, yiyip içerler.¹⁹⁹

Kan Turalı içkinin etkisiyle uyur, ancak Selcen Hatun tedbirli davranır, *“bana sevgi besleyenler çoktur, atlarıyla saldırmaları, tutup yiğidimi öldürmesinler, akça yüzlü ben gelini tutup babamın evine getirmesinler”* diyerek Kan Turalı'nın atını zırhla donatır, kendi de zırhla donanır, süngüsünü alarak yüksek bir yere çıkar.²⁰⁰

Tekür pişman olur ve altı yüz silahlı asker ile gece gündüz koşarak Kan Turalı'nın olduğu yere ulaşırlar. Selcen Hatun onların geldiğini görünce Kan Turalı'nın yanına gelir ve onu uyandırır. Kan Turalı sıçrayıp uykusundan uyanır, kalkar. Selcen Hatun'u zırh giymiş elinde süngüsü ile görünce Allah'a şükür der ve dua eder. Abdest alır, ak alnını yere koyar, iki rekât namaz kılar, adı güzel Muhammed'e salavat getirdikten sonra kara kâfire saldırır. Selcen Hatun önde o arkada dövüşürler. Selcen hasmını basar, kaçanını kovalamaz, aman dileyeni öldürmez. Babasının askerlerinin yenildiğini sanarak kanlı kılıcı ile geri döner, ama Kan Turalı'yı otağında bulamaz.²⁰¹

Bu arada Kan Turalı'nın ana babası çıkagelir. Selcen Hatun kaynanası ve kayın babasına kamçı ile işaret ederek *“odaya gidin”* deyip atına mahmuz vurur. Bir derenin

¹⁹⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.474

¹⁹⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.477

¹⁹⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.477

²⁰⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.478

²⁰¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.478

içinde toz dağıldığını görünce Kan Turalı'nın atını okladıklarını, kendisini de yaraladıklarını, yüzünü kan bürüdüğünü görür. Selcen Hatun, Kan Turalı'nın üzerine kâfirlerin üşüşüğünü görünce üzerlerine saldırır. Kâfirlerin bir ucundan çıkıp öbür ucundan çıkar. Kan Turalı önce onun Selcen Hatun olduğunu anlayamaz ve kızar. *“kalkıp yerinden doğrulan yiğit, ne yiğitsin! İzinsiz benim düşmanıma saldıran yiğit ne yiğitsin! Düşmana böyle saldırmak, bizim elde ayıp olur! Bre bela arayan yiğit, ne yiğitsin! Çekilip dön”* der.²⁰²

Selcen Hatun onu atının terkisine alır yola çıkarlar, ama bu durum Oğuz olarak gururunu incitir, bu durumu kabullenemez ve onu öldürmek ister. Selcen önce alttan alır, Kan Turalı'yı ikna etmeye çalışır. Kan Turalı onu dinlemeyince Selcen öfkelenir ona meydan okur. Selcen okun ucundaki sivri demiri yani temreni çıkarır, çünkü temrenli okla atmaya kıyamaz. Selcen, temrensiz oku atar. Bu davranış karşısında Kan Turalı hatasını anlar ve ona doğru koşup kucaklaşırlar. Kan Turalı sanki bambaşka bir kişiliğe bürünür ve Selcen'e çok doğal ve içten bir şekilde öldürme niyeti olmayıp asıl niyetini ve sevgisini ifade eder. Ona *“Ben seni öldürmeye kıyar mıydım? Öz canıma kıyayım, ben sana kıymayayım! Ben seni sınıyordum...”* der.²⁰³

Selcen Hatun da aynı şekilde sevgisini ifade ederken, çok güçlü ve erkek gibi kadın olduğunu ama sevdiği için Kan Turalı'yı öldürmeyeceğini, yani onu sınıdığını söyler. Kan Turalı ve Selcen anlaştıktan sonra tekrar yola düşüp babasının yanına ve onları da alarak Oğuz'a gelirler. Düğün başlar, gerdeğe girerler.²⁰⁴

Dede Korkut gelip kopuzuyla neşeli havalalar çalarak yiğitleri kutlar, boy boylar, soy soylar.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi

Bu hikâye Kanlı Koca oğlu Kan Turalı'nın yiğit bir kızla evlenme isteği üzerine kurgulanmıştır. Oğul evlendirirken görücü usul denilen baba ve annenin gelin adayını görüp beğendikten sonra oğullarına göstermesinden bahsedilir. Kanlı Koca oğlu için bir gelin adayını beğenir, ona gelecek tehlikeyi görüp onu engellemeye çalışır ancak akıl

²⁰² Dede Korkut Kitabı, s.479

²⁰³ Dede Korkut Kitabı, s.481

²⁰⁴ Dede Korkut Kitabı s.481

cesaret çatışmasında cesareti temsil eden oğlunun macerayı tercih etmesi ve bunun sonucunda yaşanan olaylar hikâyenin kurgusunu oluşturmaktadır.²⁰⁵

Hikâyede dikkat çeken ilk husus Oğuz beylerinin cesaret, gurur ve özgüvenidir. Kan Turalı bu güce dayanarak savaşa girer ve mücadele eder. Mücadeleyi kazanır üç canavarı da yenip Selcen Hatun'u alır ama törenin gereği olarak anne babası olmadan düğün yapıp gerdeğe girmez.²⁰⁶

Hikâyede ayrıca Oğuz töresindeki kadın-erkek ilişkilerinde erkeğin kadından daha güçlü olduğu fikri sezdirilmeye çalışılmıştır. Selcen Hatun Kan Turalı'yı kurtarır, Kan Turalı bu durumdan rahatsızlık duyar, ona göre bu ayıptır. Erkelik gururunu öne çıkarır, töre ile çatışma yaşar. Kahraman bir kız olması, gelin adayı olması Kan Turalı'nın kapisini önleyemez. Fakat Selcen Hatun kahraman olduğu kadar anlayışlı bir kızdır, Kan Turalı'ya anladığı dilden konuşur, kavgadan kaçınmaz ve sevgisi ile törenin sertliğini aşamayan Kan Turalı'yı barışmaya yöneltir.²⁰⁷

Dede Korkut, hikâyenin sonunda yine ortaya çıkar, bilgeliğiyle ve özgüveniyle olaylardan ders çıkarır ve dua eder.

3.7. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesi

Kam oğlu Bayındır Han İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerine bir ziyafet düzenler. Yeniliyor içiliyor, Bayındır Han'ın veziri Kazılık Koca bir anda coşup Bayındır Han'dan akına çıkmak için izin ister. Bayındır Han izin verince Kazılık Koca kendisine yiğitler seçerek hazırlık yapar ve akına çıkar. Çok dereler, tepeler aştıktan sonra Karadeniz kıyısında Düzmürd Kalesi'ne gelirler, bir ovaya yerleşirler. Kalenin Tekürü Arşın oğlu Diker Tekür, Kazılık Koca'yı gürzüyle vurup esir eder, yiğitleri onu bırakıp kaçarlar.²⁰⁸ Kazılık Koca tam on altı sene hisarda tutsak kalır, Emen denilen kayınbiraderi yiğit altı defa hisara saldırmış olsa da onu kurtaramaz.

Kazılık Koca'nın, akına giderken bir yaşında bıraktığı Yigenek adında bir oğlu vardı, babasını öldü biliyordu. Oğuzlar, babalarının tutsaklığını küçük çocuklardan saklıyorlardı. Bir gün Yigenek, Kara Göne oğlu Budak ile sohbet ederken babasının

²⁰⁵ *Dede Korkut Kitabı* s.471

²⁰⁶ *Dede Korkut Kitabı* s.477

²⁰⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.480

²⁰⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.483

tutsak olduğunu öğrenir. Yigenek, bu beklenmedik durum karşısında müthiş bir çatışma yaşar, “*yüreği oynar, kara bağı sarsılır.*”²⁰⁹

Yigenek, kalkıp Bayındır Han’ın huzuruna çıkar ve ona hitap eder, övgülerde bulunur. “*Bana asker ver, beni babamın tutsak olduğu kaleye gönder*” diye yardım ister. Bayındır Han onun yanına kahramanlıklarıyla ün salmış yirmi dört sancak beyini verir. Yigenek hazırlık yapar, yirmi dört kahraman bey ile birlikte Düzmürd Kalesine varırlar. Kâfirler onları görünce Arşın oğlu Direk Tekür’e haber verirler. Tekür kaleden çıkar ve karşısına savaşmak için er ister. Yirmi dört sancak beyi kâfir Tekür’e güç yetiremeyince sıra Yigenek’e gelir.²¹⁰

Yigenek, yanındaki yirmi dört beyin sadece kuvvet deneyerek başaramadıkları eylemin sonrasında önce Allah’ a dua eder, sonra atını sürer, yel gibi yetişerek kâfirin omzuna kılıç vurup yaralar, kâfir kaleye kaçar. Yigenek kalenin içine girer, kâfirin başını kopartır ve askerinin yanına döner. Bu arada babası Kazılık Koca salıverilmiştir. Askerlerin yanına gelir ve onlara on altı sene önce bıraktığı obasındaki durumlardan haber sorar. Yigenek babasının sorduğu sorulara cevap verir.²¹¹

Yigenek babasıyla görüşür, hasret giderir. Tanrı’ya şükürler ederler. Beylerle birlikte kaleyi yağmalarlar, kalenin kilisesini yıkıp mescit yapıp hutbe okuturlar. Elde edilen ganimetin beşte birini Bayındır Han’a hediye ayırır, gerisini gazilere pay ederek eve gelirler.²¹² Dede Korkut gelir, boy boylar soy soylar ve dua eder.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi

Bu hikâye, Bayındır Han’ın veziri Kazılık Koca’nın Han Bayındır’dan akına çıkmak için izin istemesi ve daha sonra çıktığı akından kâfire esir düşmesi üzerine kurgulanmıştır. Hikâyede dikkat çeken husus Oğuzların savaş için gerekli tedbiri aldıktan sonra dua edişlerinin dolayısıyla İslami tevekkül algılarının verilmesidir.

3.8. Basat’ın Tepegöz ’ü Öldürdüğü Hikâye

Bir gece Oğuzlar düşman üzerlerine gelince ürkerek göç ederlerken Aruz Koca’nın küçük oğlancığı düşer. Oğlancığın düştüğünü fark edemezler. Bir arslan

²⁰⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.483

²¹⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.486

²¹¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.488

²¹² *Dede Korkut Kitabı*, s.490

oğlancığı bulup götürür ve besler. Oğuz tehlike geçince yeniden yurduna döner. Bu sırada Bayındır Han'ın çobanı, ormanda aslana benzeyen bir insanın çıktığını, atlara saldırdığını, kanlarını içtiğini haber verir. Toplanıp çocuğu sazlıktan çıkarıp getirirler. Fakat her seferinde çocuk kaçıp yine aslan yatağına gider. Aruz Koca *“korkup kaçtığımız zaman attan düşen belki benim oğlancığımdır”* deyince o çocuğun bu çocuk olduğu anlaşılır. Dede Korkut gelir, *“oğlanım sen insansın, hayvanla arkadaşlık etme, gel güzel atlara bin, güzel yiğitlerle birlikte at sür. Senin adın Basat olsun, adını ben verdim, yaşını Allah versin”* der.²¹³

Aruz'un Konar Kova oğlu Sarı Çoban adında bir çobanı varmış, yaylaya çıkma zamanı gelince ilk önce o çıkarmış. Yaylada suyu gür akan bir pınar varmış. Uzun Pınar denilen o pınara periler konarmış, o gün de periler konmuş, çobanın koyunları ürkmüş. Bunun üzerine çoban, koyun sürüsünün önünde giden erkek keçiye kızıp biraz ilerleyince, peri kızlarının kanat kanata uçtuğunu görmüş. Bir peri kızını yakalamış, tamah edip onunla münasebette bulunmuş. Peri kızı uçarken *“çoban yıl tamam olunca bende emanetin var, gel al”* deyince çoban çok korkarak yüzü kızarmış.²¹⁴

Bir sene sonra yayla zamanı geldiğinde çoban yine Uzun Pınar'a gelir, koyunlar ürker. Peri kızı oradadır ve dünyaya getirdiği çocuğu çobana verir. Çoban su yığınağı gibi acayip bir varlık görür, sapan taşı atar. Taş o varlığa vurdukça varlık büyür, çoban korkusundan bırakıp kaçır. O sırada Bayındır Han da beyleriyle gezerken o pınara gelirler, birden o acayip varlığı görürler. Yiğitler o yığınak gibi varlığa vurunca içinden bir çocuk çıkar; Aruz, gövdesi insan, tepesinde gözü olan çocuğu alır, *“oğlum Basat ile besleyeyim”* deyip evine götürür.²¹⁵

Aruz, Tepegöz adı konulan çocuğu beslemesi için dadı tutar, dadının sütü yetmez. Hatta Tepegöz birkaç dadının sütüyle birlikte canını alır. Bunun üzerine süt vermeye başlarlar, ama günde bir kazan süt de yetmez. Tepegöz büyür, gezmeye oynamaya başlar ama çocukların kiminin burnunu, kiminin kulağını yemeye başlar. Aruz çaresiz kalır, Tepegöz'ü döver, cezalandırır, sonunda evinden kovar. Tepegöz'ün

²¹³ *Dede Korkut Kitabı*, s.491

²¹⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.492

²¹⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.492

peri anası gelir, çocuğunun parmağına ok ve kılıç işlemesin diye bir yüzük takar ve “oğul sana ok batmasın, tenini kılıç kesmesin” der.²¹⁶

Tepegöz, kovulması üzerine Oğuz’u terk edip yüksek bir dağa çıkar, yol keser, adam öldürür, tam bir yolkesen olur. Çoluk çocuk kalmaz hepsini yer ve tam bir canavar olur. Oğuz’dan da adam öldürmeye başlar. Aruz’un büyük oğlu Basat’ın ağabeyi Kıyan Selçük’ün korkudan ödü patlar. Kısaca Oğuz, Tepegöz’ün önünde perişan olur. Başka bir yere gitmek isterler, bu defa Tepegöz yedi defa önlerini keserek onlara izin vermez.²¹⁷

Oğuzlar çaresizlik içinde kalınca anlaşmaya karar verirler, Dedem Korkut’u Tepegöze gönderirler. Dede Korkut Tepegöz ile anlaşır, Tepegöz’e günde iki adamla beş yüz koyun verilecektir. Tepegöz, bunun yanında “bana iki adam verin, yemeğimi pişirsin ben de yiyeyim” der. Dede Korkut, dönüp Oğuz’a gelir, anlaşmayı söyler, “*Yünlü Koca ile Yapağılı Koca’yı Tepegöz’e verin. Tepegöz’ün aşını pişirsin. Ayrıca günde iki adamla, beş yüz koyun istedi*” der, onlar da razı olur. Basat bu süreçte Oğuz’da yoktur, savaştan çıkıp gelir. Oğuz ailelerinin ve annelerin dramı yüksek boyuttadır. Göz göre göre anneler oğullarını kurban vermektedir. Bir Oğuz annesi çaresizlik içinde bir yol bulmuştur. Savaştan yeni dönen Basat’a gidip ona derdini söyler, Tepegöz’ün yaptıklarını tek tek anlatır, son olarak da ağabeyi Kıyan Selçük’ü de öldürdüğünü belirtir.²¹⁸

Basat anlatılanları dinler, ama en çok kardeşi için üzülür, gözleri dolar. Ana kadına bir tutsak verir “git oğlunu kurtar” der. Kadın tutsağı alıp gelir, oğlunu kurtarır, Aruz’a da oğlu Basat’ın geldiğini muştular. Aruz ve Oğuz Beyleri Basat’ı karşılarlar onun gelişine ziyafet düzenleyip yiyip içerler. Basat onlara Tepegöz ile buluşacağını söyler. Beyler ve babası gitmemesi için onu ikna etmeye çalışırlar ama başaramazlar.²¹⁹

Basat okluğundan bir tutam ok alıp beline sokar, ana babasıyla helalleşir. Tepegöz’ün bulunduğu Salahana Kayası’na gelir. Tepegöz sırtını güneşe verip uyumaktadır. Basat’ın attığı ok ona sinek gibi gelir. Basat’ı görüp “*Bre kocalar*

²¹⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.495

²¹⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.495

²¹⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.497

²¹⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.498

Oğuz'dan bize bir turfanda kuzu geldi" deyip yakalar ve çizmesinin içine atar. Aşçılara "Bre kocalar ikinci vakti bana bunu çeviresiniz, yiyeyim" der, yeniden uykuya dalar. Basat hançeriyle Tepegöz'ün çizmesini yarıp çıkar, süngüsünü ocakta kızdırır, adı güzel Muhammed' e salavat getirir, süngüyü Tepegöz' ün gözüne basar, gözü kör olur.²²⁰

Basat, Tepegöz ile mücadeleye girişir ve her defasında "*Tanrım kurtardı*" diyerek elinden kurtulur. Ardından Basat kendisini ona tanıtır ve adının Aruz oğlu Basat olduğu söyler. Tepegöz "*demek kardaşız*" der. Bunun üzerine Basat ona ağır sözlerle yaptığı zulümleri hatırlatır, özellikle kardeşi Kıyan için intikam alacağını söyler. Tepegöz ise yaptığı zulümlerin karşılığı olarak gözünün kör olduğunu kendisiyle yüzleşerek ifade eder. Basat fırlayıp yerinden doğrularak Tepegöz'ün kendi kılıcıyla onu öldürür, yay kirişiyle mağaranın kapısına getirir. Tepegöz' ün yanına verilen aşçıları Oğuz'a, babası Aruz Koca' ya muştucu gönderir. Onlar atlarıyla Oğuz'a haber verirler. Basat'ın anasına "*müjde oğlun Tepegöz'ü tepeledi*" derler ve sonunda Oğuz beyleri, Salahana Kayası'na gelirler, Tepegöz'ün başını oraya getirirler.²²¹

Dedem Korkut bu sevinçli olaydan sonra oraya gelir, kopuz çalarak yiğitleri kutlar. Gazi erenlerin başına gelen olayları tekrar anlatır; çünkü Oğuz büyük bir beladan kurtulmuştur. Bu kötülüğü ortadan kaldıran Basat'a dua eder.²²²

Basat'ın Tepegöz 'ü Öldürdüğü Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi

Hikâyede, Oğuz kahramanlarından Basat'ın bir aslan tarafından bulunması, büyütülmesi üzerine kurgulanmıştır. Oğuz'un başına bela olacak Tepegöz, bir perinin dünyaya getirdiği gözleri tepede acayip bir varlıktır. Basat'ın böylesine olağandışı bir varlığı ortadan kaldırmış kahraman olması nedeniyle onun da doğumunun olağandışı olması ve Dede Korkut' un sorun çözme özelliği sezdirilmeye çalışılmıştır. Tepegöz kötülüğün sembolüdür, bir canavardır, Oğuz'un başına musallat olmuş bir beladır. Bu

²²⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.499

²²¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.501

²²² *Dede Korkut Kitabı*, s.501

açından insanlık dışı bir varlık olması hayal edilmiş ve çocukluğuna da uzanan yaratılış izleri sezdirilmeye çalışılmıştır.²²³

3.9. Begil Oğlu Emren Hikâyesi

Kam oğlu Han Bayındır, İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini divanda toplayarak onlara ziyafet verir. Dokuz Tümen Gürcistan'dan haraç gelmiştir ama haracın “bir at, bir kılıç ve bir çomak” tan ibaret olması Bayındır Han' ı üzer ve kızdırır. Bayındır Han haracı beylere bölüştürdüğünde kimsenin memnun kalmayacağından endişe duymaktadır. Dedem Korkut gelip coşkulu havalar çalarsa da Han'ın öfkesini dindiremediği için ona bir çözüm önerir. Dede Korkut Bayındır Han' a “*üçünü de bir yiğide verelim, Oğuz eline karakolluk yapsın*” der. Begil Han adlı bir yiğit bu göreve razı olur. Begil, Oğuz'dan göç eder ve Dokuz Tümen Gürcistan ağzına karakol görevi yapmaya başlar.²²⁴

Begil yılda bir defa Bayındır Han'ın divanına katılır, hediyeler sunar. Yine bir divana çağrıldığında Bayındır Han'a hediyesini sunar. Bayındır Han Begil'i üç gün ağırlar, bahşişler verir ve beylerine av çağrısı yapar. Av sırasında Begil, Salur Kazan ile bir çatışma yaşar ve ona kırılır, “*bizi alaya alıp balçığa batırdın*” der. Bayındır Han'ın bahşişini önüne koyar, hana küser, divanı terk eder.²²⁵

Begil, Salur Kazan'a kırılıp divanı terk edince yiğitlerini alarak evine gelir, karısına bile durumu bildirmez ama karısı kocasının halinden bir kötülük olduğunu sezer. Begil karısına durumu anlatır. Begil'in karısı anlayışlı bir kadındır, kocasına “*Yiğidim, bey yiğidim! Padişahlar, Tanrı'nın gölgesidir, padişaha başkaldıranın işi rast gelmez. Ava çık gönlün açılısın.*” diyerek kocasını ikna etmeye çalışır. Begil, karısının fikrini ve sözünü beğenerek ava çıkar. Begil avda bir geyiği avlarken atını dizginleyemez, attan düşer ve ayağı kırılır, oturup ağlar. Begil, ayağının kırıldığını oğlu Emren, karısı ve herkesten saklar. Begil, beş gün boyunca divana çıkmaz. Karısı durumdan şüphelenince Begil durumu anlatır. Karısı çok üzülünce üzüntüsünü hizmetçi ile paylaşır, fakat haber tüm obaya yayılır.²²⁶

²²³ Dede Korkut Kitabı, s.491

²²⁴ Dede Korkut Kitabı, s.502

²²⁵ Dede Korkut Kitabı, s.503

²²⁶ Dede Korkut Kitabı, s.506

Begil'in ayağının kırıldığı haberi Tekür'e ulaşınca "*Bey Begil'i tutun, alca kanını yeryüzüne dökün, obasını, evini yağmalayın, kızını, gelinini tutsak edin*" diye askerlerine emreder. Bu durum Begil'e casusu tarafından haber verilince oğlu Emren'i yanına çağırır, casusun haberini çaresizlik içinde anlatır ve daha önce neredeyse isyan edeceği Oğuz'dan yardım istemesi için ne yapması gerektiğini anlatır. Emren, babasının çaresizliğini görür, Bayındır Han ve Kazan Han'dan yardım istemek yerine özgüvenini açıkça söyler ve babasından Teküre karşı tek başına savaşmak için "*al aygırını, sırtı sağlam demir zırhını, kara çelik uz kılıcını, kargı dalı mızrağını, ak tüylü delici okunu*" ister.²²⁷

Begil, giyimini oğluna girdirir, al aygırına bindirir, meydanda gezdirir. Emren üç yüz yiğidi yanına alır, al aygırıyla düşman üzerine yürüyünce kâfirler Begil'in atını görürler. Atın üzerinde Ermen' i görünce onu küçümserler. Yüz kişi belirleyip onun üzerine yürürler. Emren, kâfir Tekür ile gürz, kılıç ve süngü çok sert dövüşürler. Birbirlerini yenemezler, ama kâfirin gücü çok olduğu için Emren perişan olur, çaresiz kalır. Emren maddi güç ile Tekürü yenemeyeceğini anlayınca manevi güce yönelir, yüce Allah' a dua eder, yardımını ister.²²⁸

Emren Allah'a dua edince kâfir, "senin bir Tanrın varsa, benim yetmiş iki puthanem var!" diye Tanrı algısı olarak pagan anlayışını gösterir. Bunun üzerine Emren, kâfire "*ya asi mel'un! Sen putlara yalvarıyorsun, ben âlemleri yoktan var eden Tanrıma sığındım!*" cevabıyla İslamiyet' in Allah inancını ifade eder. Emren'in duasının kabulü ve Yüce Tanrı'nın Cebrail'i gönderip "*ya Cebrail! Git şu kuluma kırk erin gücünü verdim*" buyurması üzerine, Emren kâfiri yere vurur, boğazını eline alır. Emren'in dinine bağlılığıyla yaptığı dua sonucunda bir anda kuvvet kazanıp kâfiri yenmesi üzerine kâfir, " yiğit aman, sizin dine ne derler, dinine girdim" der ve hemen parmak kaldırıp şehadet getirerek Müslüman olur, geri kalan kâfirler korkup kaçarlar.²²⁹

Emren babasına muştucu gönderir. Babası Begil oğlunu kucaklar, dönüp evlerine gelirler. Begil oğlu Emren'i alıp Bayındır Han'ın divanına çıkarır, Han da onu başarısından dolayı Kazan'ın oğlu Uruz'un sağ yanına oturtur, cüppe, çuha ve süslü

²²⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.509

²²⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.514

²²⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.515

kaftan giydirir. Dede Korkut gelip kopuzuyla neşeli havalar çalarak yiğitleri kutlar, Oğuznameyi düzer, gazilerin başına ne geldiğini anlatır ve dua eder.²³⁰

Begil Oğlu Emren Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi

Hikâye, Bayındır Han'ın yetersiz kalan haracı dağıtmaktan çekinmesi, Dede Korkut' un bulduğu çözüm ile birlikte Begil adlı yiğidin sınır boyunda karakolluk görevi yapmak üzere görevlendirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Hikâyede dikkati çeken ilk husus, Oğuz beylerinin sıkıntılı anlarında eşlerinin kocalarının ruhsal durumlarını izleyerek onlara çare aramaları, nezaketi ve saygısıdır. Hikâyede sezdirilmek istenilen önemli bir husus da Emren'in fiziksel güç anlamında Tekür'ü yenemeyeceğini anlayınca manevi güce yönelmesi ve Allah' a dua etmesidir. Emren'in çaresizlik içinde kalıp Allah' a yaptığı içten duasının kabul edilmesi ve Allah'ın Cebrail vasıtasıyla yardım etmesi önemlidir. Oğuzların yeni inandıkları İslam dininde Allah, manevi yardımını Cebrail vasıtasıyla hemen iletmiştir.²³¹

3.10. Uşun Koca Oğlu Segrek Hikâyesi

Oğuz zamanında Uşun Koca adında bir kişinin Egrek ve Segrek adlı iki oğlundan büyüğü olan Egrek, Bayındır Han'ın divanına rahatça girip çıkar, beylere saygısızca davranırdı. Yine bir gün divana teklifsizce girdiğinde beylerden biri ona “Hey Uşun Koca Oğlu, bu oturan beylerin her biri oturduğu yeri kılıcının ve ekmeğinin kuvveti ile almıştır. Bre sen baş mı kestir, kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı donattın?” deyince onun bu sözü Eğrek'e tesir eder ve ardından Kazan Bey'den akına çıkmak için izin isteyerek etrafına üç yüz seçme yiğit toplar.²³²

Egrek üç yüz yiğidi ile Şirigüven ucundan Gökçedeniz' e kadar yağma eder. Yolu Alınca Kalesi'ne düşer. Orada Kara Tekür'ün tavuklarla, kazlarla doldurduğu koruya girip yiyip içerler. Tekür'ün casusu bunu kendisine haber verince, Tekür altı yüz kâfirini gönderip kurduğu tuzağa düşen Eğrek'in yiğitlerini öldürüp kendisini yakalatır. Eğrek'in kötü sonu Oğuz illerine ve babası Uşun Koca'ya haber verilince obada matem havası yaşanır. Egrek'in tutsaklığı sonrasında bir günde; iyi, gözü pek, alp kardeşi

²³⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.515

²³¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.514

²³² *Dede Korkut Kitabı*, s.516

Segrek kardeşinin Alınca Kalesi'nde tutsak olduğunu öğrenir. Alınca Kalesi'ne gitmeğe karar verir. Babası *“yanlış haberdir, senin ağabeyin değil başka erdir. Aksakallı babanı, yaşlanmış ananı ağlatma”* dese de Segrek razı olmaz.²³³

Uşun Koca, Kazan'dan yardım ister. Onun öğüdü ile Segrek hemen yavuklusuyla evlendirilir, ziyafet verilir. Segrek, gelin ile arasına kılıç koyar, *“ağamın yüzünü görmeyince, ölmüşse kanını almayınca bu gerdeğe girmem”* der. Gelin, ana ve babası Segrek'i ikna etmeye çalışsa da o ikna olmaz. Atına binip yalnız başına yola çıkar, gece gündüz üç gün at sürüp kardeşinin tutsak olduğu koruya gelir. Segrek adı güzel Muhammed'e salavat getirerek Tekür'ün üzerine saldığı kâfirlerin tamamını geri çevirip hepsini kaleye sokar. Tekür, karşısına çıkacak kimseyi bulamayınca tutsak olan Egrek'e serbest kalma şartıyla onun karşısına çıkmasını emreder. Egrek'in kabul etmesi üzerine onu zindandan çıkarırlar, at, kılıç ve üç yüz kâfiri yoldaş verirler.²³⁴

Egrek, üç yüz kâfiri ile Segrek'in bulunduğu yere gelir. Egrek, ayın on dördüne benzer bir halde uyumakta olan bilmediğı kardeşi, Segrek'i görür, onu kendi kaderine benzetir ve acır, ama kardeşi olduğunu bilmez. Egrek ve Segrek kopuz sayesinde birbirleriyle anlaşılır ve kardeş olduklarını anlarlar, kucaklaşırlar. Onları uzaktan gören kâfirler güreştiklerini sanır. Sonra kâfirlere dönüp birlikte kılıç çalarlar, kâfiri yenip kırarlar. Kaleye dökerler, gelip yine o koruya girerler, at sürüsünü önlerine katarak gece gündüz yürüyerek Oğuz'un sınırına yetişirler.²³⁵

Egrek kardeşini kâfirin elinden kurtarınca babasına muştucu gönderir. Uşun Koca iki oğlunun sağ salim gelmesinden dolayı çok sevinir. Ziyafet hazırlığı yapar, oğullarını karşılar ve onlarla kucaklaşır. Uşun Koca büyük oğluna da gelin getirir, iki kardeş birbirine sağdıç olurlar.²³⁶

Dedem Korkut gelir boy boylar, soy soylar, ömrün uzun da olsa sonunda ölüme mahkûm olduğunu hatırlatır, dua eder.

²³³ *Dede Korkut Kitabı*, s.517

²³⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.520

²³⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.522

²³⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.523

Uşun Koca Oğlu Segrek Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi

Hikâye Oğuzların töresine olan bağlılığı üzerine kurgulanmıştır. Oğuz Beylerinin divanda oturup kalkmanın adabı ile bu adaba uymayanlara gösterilen terbiye edici yöntem sezdirilmeye çalışılmıştır. Hikâyede ayrıca Oğuzlarda delikanlıların ağabey uğruna fedakârlık göstermek için tehlikeye atılması ile babaların babalık duygusu ile onları tehlikeden uzak tutma çabası anlatılmaktadır. İki kardeşin Tekür tarafından karşı karşıya getirilmesiyle kardeş olduklarından habersiz iki gencin kılıç yerine kopuz ile diyalog kurması ve Oğuzlarda Dede Korkut'un kopuzunun saygıdeğer oluşu ifade edilmektedir.²³⁷

3.11. Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Hikâye

Beylerbeyi olan Kazan Han, bir gün Trabzon Tekürü'nün kendisine göndermiş olduğu şahin ile ava çıkar. Av yerinde, şahini kaz sürüsü üzerine salarlar fakat şahin, kazları bırakıp Tomanın Kalesi'ne iner. Kazan şahine üzülür ve beyleriyle şahinin ardından giderler. Bir kale görürler, orada Kazan'ın "*karanlıklı gözünü uyku bürür*", "*beyler gelin yatalım*" diyerek uykuya dalar, "*küçük ölüm tutar.*" (Anlatıcının belirttiği üzere Oğuz Beylerinin vazgeçilmez yedi gün uyuma âdeti olduğu için, bu adetlerine "*küçük ölüm*" derlerdi.)²³⁸

Kazan'ın ava çıktığı gün, Tomanın Kalesi'nin Tekürü de ava çıkmıştır. Kazan'ın uyuduğunu gören casus Tekür'e haber verir. Tekür, Kazan'ın bulunduğu yere gelir, Kazan'ın beyleri savaşa başlarlar. Ancak kâfirler yirmi beş yiğit şehit ederler, uykudaki Kazan'ı arabaya bağlayıp yola çıkarlar. Kazan, Tekür'ün askerlerince şehit edilip götürülürken arabanın gıcirtısından uyanır, kendisini bağlayan organları koparır. Kâfirler onu Tomanın Kalesi'nde bir kuyuya atarlar. Kuyunun ağzına bir değirmen taşı koyarlar, suyunu, ekmeğini taşın deliğinden verirler. Tekür'ün karısı "*nasıl bir insandır ki bunca adamlara darbe vuruyormuş*" diyerek onu merak eder ve kuyunun ağzına gelir, onunla konuşur.²³⁹

Kazan Tekür'ün karısını yalanlarıyla kandırır ve o da kocasına Kazan'ı kuyudan çıkarması için yalvarır. Kâfirler, Kazan'a bir daha kendilerine düşmanlık

²³⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.518

²³⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.524

²³⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.525

yapmayacağına dair “bizim ilimizde düşmanlığa gelmeyeceğine dair ant iç! Hem bizi öv, Oğuz’u aşağılayıp yerin dibine batır; seni koyuverelim, geç git” derler. Kazan, kopuzunu ister; kopuzuyla onları kinayeli bir şekilde övmeye başlar. Söylediği soylamalarla kendini anlatır, öldürseler bile Oğuzları aşağılamayacağını söyleyerek köklerinin ne kadar güçlü olduğundan bahseder. Kâfirler “bu bizi övmedi, gelin bunu öldürelim” derlerse de “bunun oğlu var, kardeşi var, bunu öldürmek olmaz” diyerek Kazan’ın ailesi ve arkadaşlarından çekinerek onu domuz damına tekrar hapsederler.²⁴⁰

Kazan Bey bunları yaşarken, Oğuzlar Kazan’ın ölüsünü dirisini bilmez. Zamanla oğlu Uruz büyür, delikanlı olur. Kendisinden babasının durumunu saklarlar, o da Bayındır Han’ı babası olarak bilir. Bir gün divana gelirken yolda bir kişi, “Sen Kazan Han’ın oğlu değil misin?” diye sorunca gerçeği anlar ve babasının esir edildiğini, kendisinin Kazan’ın oğlu olduğunu öğrenir. Anasına gelir sorar, gerçeği anlayınca tepki gösterir.²⁴¹

Uruz, annesine ağır sözler söyledikten sonra amcası Kara Göne’ye haber gönderir, istişare ederek babasını kurtarmak için beylerle hazırlığa girişir. Askerin başına Kara Göne geçer, yola çıkarlar. Kâfirin sarp yerdeki Ayasofya’sına, yani kilisesine gelirler. Kiliseyi keşişler beklemektedir. Kâfirler kale kapısını kapatarak içeri girerler, Uruz’u taşa tutarlar. On altı yiğit sıçrayıp kale kapısını parçalayarak içeri girerler, malını yağmalayarak askerlerin yanına otururlar.²⁴²

Uruz’un Tekür’ün askerlerini perişan etmesini gören Tekür’ün sığırtmacı Tekür’e gidip Ayasofya’nın alındığını haber verir, Tekür Beylerini toplar. Beyler uzlaşma önerisinde bulununca, kâfirler Kazan’a gelen düşmanı mağlup ederse hem kendisini serbest bırakacaklarını, hem de haraç vereceklerini söylerler, Kazan öneriye razı olur. Tekür Kazan’a çok asker ile kılıç, süngü, çomak ve savaş araçları verir. Kazan meydana gelir, kendisini tanıtmadan Oğuz’un erenlerini sınamak ister. Karşısına çıkan beylere kim olduklarını sorar ve onları etkisiz hale getirir.²⁴³

²⁴⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.528

²⁴¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.528

²⁴² *Dede Korkut Kitabı*, s.531

²⁴³ *Dede Korkut Kitabı*, s.532

Kazan her yiğidi etkisiz hale getirince karşısına çıkacak er dileyince Uruz, atının gemini tutan amcası Kara Göne'nin elinden gemini alır, kılıcını sıyırır, babasının karşısına çıkar. Kazan'ın omzunu kılıç darbesiyle yaralar, son darbeyi vuracağı sırada Kazan kendisini tanıtır. Uruz şaşırır, acır ve atından inerek babasının elini öper. Beyler de aynı şekilde atlarından inerek Kazan'ın elini öperler. Oğuz beyleri Kazan ile hep birlikte kâfirlere saldırırlar, kaleyi alıp kilisesini yıkar ve mescit yaparlar. Uruz babasını kurtarıp Oğuz'a döner, anasına muştucu gönderir. Kazan çimenliğe otağ diktirir, yedi gün yedi gece toy, düğün, yeme içme ve şenlikler yaparlar. Dede Korkut gelip kopuz çalar, fani dünyanın acımasızlığını ima eder. Övülen beyler yoktur artık, malı, mülkü ve iktidar güçleriyle dünya benim diyenler de şimdi yokturlar, onların hepsini ecel alıp yer saklamıştır. Dede Korkut ölümlü dünyanın kimseye kalmadığını hatırlatarak dua eder.²⁴⁴

Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz' un Çıkardığı Hikâyesindeki Olay/Anlam İncelemesi

Hikâye Oğuz beylerinden Kazan'ın ava çıktığı bir gün kendisine hediye edilen şahinin peşinden giderek kalede gaflete yenik düşüp uyuması sonucunda esir düşmesi üzerine kurgulanmıştır. Hikâyede dikkat çeken husus, Oğuz beylerinin oğullarının babasız büyümemesi için dedenin baba olarak gösterilmesi ve özenle büyütülerek cesaret ve kahramanlık yetenekleri kazandırılmasıdır. Hikâye kilisenin yıkılıp yerine mescit yapılması ile sonlandırılmıştır.²⁴⁵ Bu durum hikâyelerde karşımıza çıkan İslami öğelere örnek olarak gösterilebilir.

3.12. İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Hikâye

Oğuzlarda töre gereği, Kazan Bey, yılda bir kez evini Üç Ok ile Boz Ok, yani İç Oğuz ve Dış Oğuz'a yağmalatmaktadır. Ne zaman Kazan evini yağmalatsa karısını alarak dışarı çıkar, ondan sonra da yağmalarlardı. Bu yılki yağmalamada İç Oğuz bulunmuş, Dış Oğuz bulunmamıştı. Bu yüzden Aruz, Emen ve öteki beyler bunu duymuşlardı. Bu durumu gurur meselesi yaparak ve topluca anlaşarak Kazan'a tepki göstermek amacıyla onun toplantısına katılmazlar ve “düşmanlık” yaparlar.²⁴⁶

²⁴⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.533

²⁴⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.532

²⁴⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.534

Kazan, Dış Oğuzlar'ın tepkisini fark eder ve Kılbaş adlı yiğidine bu durumun sebebini sorar. Kılbaş “*evini yağmalattığımda Dış Oğuz birlikte bulunmadı, neden odur*” diye cevap verir ve “*Han'ım ben gideyim onların dostluğunu düşmanlığını anlayayım*” diyerek Kazan'ın dayısı Dış Oğuz'un beyi Aruz'un evine gider.²⁴⁷

Kılbaş, Kazan'ın dayısı Aruz'un evine gider ve yalandan ona “*Aruz'un başı darda kaldı, üzerine düşman geldi*” der. Aruz bunu doğru sanarak “*Biz Kazan'a düşmanız, bunu iyi bilsin*” diye cevap verir. Kılbaş Aruz'a kendisini sınamak için böyle yaptığını söyler ve ayrılır. Aruz bu sınamaya çok öfkelenir, beylerine durumu anlatır. Beyler de “*sen Kazan'a düşman oldun biz de düşmanız*” diyerek Kur'an'a tek tek el basıp ant içerler. Aruz, Kazan'ın dostu ve damatları olan Bamsı Beyrek'i kendilerini Kazan ile barıştırmak bahanesiyle mektup göndererek görüşmeye davet eder. Asıl maksadı Beyrek'i Kazan'dan ayırma, kendileriyle bir olmasını sağlamaktır. Beyrek, hileli davet üzerine Aruz'un evine gelir. Aruz'un isteğinin tersine Kazan'ın kendisine sağladığı imkânlardan dolayı vefa göstererek “*Kazan'a asi olmam*” diye ant içer.²⁴⁸

Aruz bu duruma çok sinirlenir ve Beyrek'in sakalını tutar ama beyleri saygı duydukları Beyrek'e kıyamazlar. Aruz daha da ileri giderek Beyrek'in sakalını sımsıkı tutar, beylerin gelmediğini görünce kılıcını çekip Beyrek'in sağ uyluğuna çalar. Beyrek'in başı döner, olaya karışmayan, uygun görmeseler de onları ayırmak için katkıda bulunmayan beyler atlarına binerek dağılırlar. Yaralı Beyrek'i bir adamla atına bindirirler, evine getirirler.²⁴⁹

Beyrek son nefesinde dayısı Aruz tarafından başına gelenleri Kazan'a anlatmalarını tembih eder, “*yarın kıyamet gününde benim elim Kazan Han'ın yakasında olsun, benim kanımı Aruz'a kor ise...*” diye vasiyet eder. Beyrek vefat edince anasına babasına haber gider, ağlaşıp yas tutarlar. Kırk yiğidi Kazan'a gelirler. Beyrek'in başına gelenleri anlatırlar, vasiyetini iletirler. Kazan çok üzülür, ağlar, büyük yas tutarlar. Kazan ise odasına gider, yedi gün odasından çıkmaz, divana gelmez. Bunun üzerine beyler toplanır Kazan ile konuşmaya giderler “*ağlamakla iş mi olur, kalk yukarı!*” derler.²⁵⁰

²⁴⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.534

²⁴⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.536

²⁴⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.537

²⁵⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.540

Kazan, Kara Göne ve Kılbaş'ın ikazını uygun bulup savaşmak için hazırlık emrini verir. Gece gündüz demeden yürürler. Nihayet Dış Oğuzlar' a haber ulaşır, onlar da asker toplayıp boru çalarak Kazan'ı karşılarlar. Aruz, yeğeni Kazan'ı meydana çağırır, Kazan dayısı Aruz'u vurup atından düşürür, kardeşini çağırıp başını kestirir. Dış Oğuz beyleri Aruz'un durumunu görünce hepsi attan inip Kazan'ın ayağına kapanırlar, bağışlanmalarını isterler. Kazan da onları bağışlar, Beyrek'in kanını dayısından almış olur ve Aruz'un evini yağmalatır, çimenliğe çadır diktirir, otağını kurar gücünü gösterir. Dedem Korkut gelir, kopuz çalar, yiğitleri kutlar ve dua eder.²⁵¹

İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Hikâyedeki Olay/Anlam İncelemesi

Hikâye, bir Oğuz töresi gereği Kazan'ın her sene Dış Oğuz ve İç Oğuz'a yağmalattığı evini sadece İç Oğuz'a yağmalatması neticesinde Dış Oğuzların beyi olan Aruz'un Kazan'a küsmesi üzerine kurgulanmıştır. Bu durum küskünlükten öte düşmanlığa dönüşür. Hikâyede dikkati çeken husus, beylerin başlarındaki Aruz'a karşı çıkmamaları ve o düşman olduğu için Kur'an' a el basarak onların da düşman olmasıdır. Kur'an üzerine el basma ile manevi baskı yaratılmaktadır. Dikkati çeken diğer bir husus ise Beyrek'in canı pahasına da olsa Kazan'a olan bağlılığıdır.²⁵²

III. BÖLÜM: DEDE KORKUT HİKÂyelerİNİN FELSEFİ ANALİZİ

Dede Korkut Hikâyelerinin çok uzun yıllar boyunca kültürel ve edebi bir değer olarak kabul edilip günümüze kadar gelmesi, onun hem şekil hem de içerik ve anlam bakımından eşsiz bir eser olmasından kaynaklanmaktadır. Dede Korkut Hikâyelerinin anlaşılabilmesi için içerik incelemesine gerek duyulmuştur ve bu inceleme temalar, motifler ve karakterler üzerinden hareket edilerek yapılmaya çalışılmıştır.

1. Dede Korkut Hikâyelerinin Ana Temaları

Türk Edebiyatının diğer birçok ürünlerinde olduğu gibi Dede Korkut Hikâyelerinde de özellikle üzerinde durulan temalar ve çok sık kullanılan motifler

²⁵¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.540

²⁵² *Dede Korkut Kitabı*, s.537

vardır. Dede Korkut Hikâyeleri bu bakımdan oldukça zengindir. Tez çalışmamızda Dede Korkut Hikâyelerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve günümüze olan etkilerinin fark edilebilmesi için bu tema ve motiflerin bazılarına yer verilmiştir. Ama unutmamalıdır ki Dede Korkut Hikâyeleri bu kadarla sınırlı değildir; her defasında yeni bir yönü keşfedilen ve hala tam olarak anlaşılammış olduğunu düşündüğümüz büyük bir zenginliktir.

1.1. Din Algısı

Dede Korkut Hikâyelerinin hemen hepsinde din ile ilgili değerlendirmelere rastlıyoruz. Dede Korkut Hikâyelerinin kahramanları olan Oğuzlar, Müslüman olup İslam inancını taşırlar. Hikâyelerin başında “*Yazılıp, düzülüp gökten indi, Tanrı ilmi Kur’an güzel*” denilerek Kur’an-ı Kerim’i Allah ilminin karşılığı olarak gösterme Oğuzlar’ın İslam dini algısını eşsiz şekilde gösteren Türkçe’nin en üstün söyleyişlerindendir ve din algısının en veciz söylemidir.²⁵³

Allah inancı, Hz. Peygamber ve melekler hikâyelerde sezdirilir. Hikâyelerin başkahramanları zor anlarında Allah’a sığınır, ona karşı yalvarışta bulunurlar. Hikâyelerde meleklerden Cebrail ile Azrail doğrudan anılmış, özellikle Azrail, Deli Dumrul ile birlikte son derece yüksek bir hayal gücüyle ve insani boyutta ayrı bir hikâyeye konu olmuştur. Dede Korkut Hikâyelerinin tamamında hikâyenin sonunda Dede Korkut yaptığı dualarda Hz. Peygamber’e şefaet eder “*adı güzel*” sıfatını kullanarak ona saygı ve sevgisini anlatır. Hikâyelerde savaş öncesinde abdest alıp iki rekât namaz kılınır, düşmana hücum edilirken “*adı görklü Muhammed’e salavat*” getirirler. Bazı hikâyelerde kâfirden alınan kiliseler mescide dönüştürülür.²⁵⁴

Dede Korkut Hikâyelerinde Allah’a iman etmek esastır. Bu iman, bu inancın çok güçlü olduğu ve o inancın gereği o niyazda bulunulduğu görülmektedir. Özellikle yaşanan serüvenlerde maddi ve fiziki gücün yetmediği durumlarda hikâye kahramanı Allah’tan yardım isteyerek engeli aşar.²⁵⁵

Yapılan dualar insanların umdukları, sahip olmak istedikleri özellikleri taşır. Dede Korkut Hikâyelerindeki dualarda; Tanrı Kutu olduğuna inanılan ağacın

²⁵³ *Dede Korkut Kitabı*, s.208

²⁵⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.213

²⁵⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.215

kurumaması, suyun kurumaması gibi bugün de geçerliliğini sürdüren evrensel istek ve arzulara yer verilmiştir. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere Dede Korkut Hikâyeleri, yazıldığı ve söylendiği çağı aşmıştır. Hikâyelerde geçen dualarda: “*Kanı ögdüğümüz big erenler / Dünya benim diyenler/ Ecel aldı yer gizledi/ Fani dünya kime kaldı/ Gelimli gidümlü dünya/ Son uçı ölümlü dünya*” kısmının tekrar edilmesi de insanların maddi değerlere değil manevi değerlere önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu dualar bu özellikleri sayesinde toplumda güzel ahlakın tesis edilmesinde büyük önem taşımaktadır.²⁵⁶

Hikâyelerde makbul duanın etkisi kadar, çaresizlik karşısında ilenmek maksadıyla beddua edilmesi de Allah’a bir yalvarmadır ve bu da bir manevi göstergedir. Bunun yanında Oğuzların törelerinde yemin aracı olarak Kur’an üzerine el basmak bir kutsallık göstergesi olarak işlenmiş, Kur’an’ın emirlerine uymasa da söz verme maksadıyla yemin ettirilmiştir.²⁵⁷

Dede Korkut Hikâyelerinde İslamiyet’in etkisi yoğun olarak görülmekle birlikte Şamanlığa ait gelenekler ve izler de dikkat çekmektedir. Şamanlığa ait bu izler çalışmamızın bir sonraki bölümünde ele alınmıştır.

1.2. Ailenin Değeri

Türk kültüründe aile kavramı çok önemlidir. Günümüzde güçlü bir şekilde devam eden ve Türklüğün temelini teşkil eden sarsılmaz aile bağlarının köklerini Dede Korkut Hikâyelerinde de görmekteyiz. Dede Korkut Hikâyelerinde aile kavramı çok güçlü temellere dayanmaktadır. Baba, anne ve oğul üçgeni ailenin ilişkilerini belirler. Babalar oğullarını tehlikelerden korumak isterler, oğullar ise kendilerini kanıtlamak için cesurca davranarak tehlikeye atılmaktan sakınmazlar. Evin kızı belirsizdir, ama oğlu ve kızı olmayan hoş görülmez, çocuk sahibi olmak özendirilir.²⁵⁸

Oğuzların aile düzeninde töre gereği olarak babaya saygı duyulur, çatışmalar olsa bile aile bireyleri babaya karşı saygıda kusur etmezler. Aile içinde babanın sorumluluğu çok fazladır. Bunlar; risk alma, cesaret gösterme, tehlikelerden evini, obasını, yurdunu koruma, yerlerine geçecek oğullarını eğitme, oğullarını evlendirmek

²⁵⁶ Muhammet YILDIRIM, *Dede Korkut Destanlarının Kültürel Açından İncelenmesi ve Eğitimde Kullanılabilirliği*, Yüksek Lisans Tez Çalışması, Çanakkale, 2011, S.53

²⁵⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.223

²⁵⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.224

için gelin bulma gibi görevlerdir. Dede Korkut Hikâyelerinin sekiz tanesinde olaylar baba-oğul üzerine yoğunlaşır.²⁵⁹ Hikâyelerin günümüze olan etkilerini Türk aile yapısında da görmekteyiz. Bugün de aile içinde babanın yeri ve sorumlulukları aynen hikâyelerde bahsedildiği şekilde devam etmektedir.

Oğuzlarda genel olarak kadının yeri ve önemini töre belirler. Kadın erkeğin yanında, gerektiğinde onunla birlikte dir. Ailelerde tek eşlilik vardır. Sadece Bamsı Beyrek Hikâyesinde kendisini tutsak iken hisardan çıkmasına yardımcı olan Bayburt Tekürü' nün kızını Banı Çiçek üzerine alması istisnadır. Hikâyelerde anne en değerlidir, her durumda kocasına bağlıdır. Kocanın aşağılaması karşısında bile kocaya ihanet edilmez, affedilmeyecek derecede hatalı bir davranışta da bulunsa intikam alma ve cezalandırma duygusu içinde olunmaz.²⁶⁰

İnsanların manevi değerler kazanabilmesi, anasına saygı duymasıyla başlar. Dünyaya gelen çocuğun ilk andan itibaren karşılaştığı en saygın kişi anasıdır. Anasına saygısı, hürmeti olmayan bir kişinin manevi değerler geliştirebilmesi pek mümkün görünmüyor. Destanlardaki ilgi bölümlerde anasına canından daha çok değer veren yiğit bu sayede diğer manevi değerlere de ulaşabilmektedir.²⁶¹

Oğuzların ve göçebe bozkır kültürünün temeli oğul üzerine yoğunlaşır. Oğul, hem iktidarın hem de iktidarın sürekliliğini sağlayan nesillerin devamıdır. Oğuzlarda oğul olmak ve oğul sahibi olmak çok zordur fakat oğul sahibi olmak yetmez, oğulun iyi yetişmesi gerekir. Oğuz beylerinin, yerine geçecek oğulları üzerinde titizlik gösterdikleri, onların eğitimine özen gösterdikleri görülmektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde namus çok değer verilen bir kavramdır. En tehlikeli süreçlerde bile namustan vazgeçilmez, hatta oğlunun canı uğruna namusundan fedakârlık yapmak isteyen anneye oğul karşı çıkar.²⁶²

1.3. Hüner Gösterme

Dede Korkut Hikâyelerinde hüner gösterme önemlidir, sosyal hayatta özellikle oğullardan bir hüner göstermesi beklenir. Hüner gösterme, oğlanın kendini aşması, benliğini kazanmasıdır. Özellikle beyler, yerlerine bırakacakları oğullarının yerlerini

²⁵⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.224

²⁶⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.230

²⁶¹ Yıldırım, *a.g.t.* s.43

²⁶² *Dede Korkut Kitabı*, s.261

doldurması için onların hüner göstermesini arzu ederler ve bunu da sağlamak için çeşitli yöntemlere başvururlar.²⁶³ Ava çıkma ve savaşta bir kahramanlık gösterme hüner olarak kabul edilir. Erkek çocuğa ad vermek için hüner göstermesi beklenir. Hikâyelerde görüldüğü gibi Dede Korkut gelir ve hüner gösteren çocuğa adını verir.

1.4. Alplık Gösterme

Alplık gösterme yiğitlik ve cesaret göstermedir. “*Farabi’ye göre cesaret korkutucu şeylerin üzerine atılma ile onlardan kaçınma arasında orta olan bir durumla elde edilen, iyi bir ahlaktır. Onların üzerine atılmada aşırılık, düşüncesizce hiddetlenmeyi; kaçınmada aşırılık ve atılmada eksiklik ise korkaklığı meydana getirir ki onların her ikisi de kötü bir ahlaktır.*”²⁶⁴ Dede Korkut Hikâyelerinde cesaret duygusu övülmesine rağmen bu hususta aşırı davranmanın zararları hissettirilmeye çalışılmıştır.

Dede Korkut hikâyelerinin kahramanlarında çok büyük idealler yerine kendisini, kendi şerefini ve ailesini, annesini, babasını, beyini, esir düşen kardeşini koruma ve kurtarma duygusu hâkimdir. Bu duygu alplık duygusu olarak genel bir duygudur. Alplık gösterme sadece maddi güce dayanmaz; mücadele öncesinde abdest alınır, namaz kılınır. Allah ve Hz. Peygamber’e niyazda bulunulurdu.²⁶⁵

1.5. Ava Çıkma

Eserin anlattığı tarihteki askerî ve siyasî olayların milletleri her zaman savaşa hazır, tetikte olmak zorunda bıraktığı açıktır. Bu nedenle avlanma savaşın yerini tutan bir etkinlik olarak görülürdü; hatta savaşı en iyi öğreten etkinlikti. Türkler için savaş ile av hemen hemen eş değerdi ve halkın gözünde bir gencin erişkin sayılabilmesi için bir düşmanı öldürmesi gerekirdi. Dede Korkut Hikâyelerinde de görüldüğü üzere genelde okla avlanılırdı.²⁶⁶

Ava çıkma, sığır törenleri eski Türklerde bir macera olarak görülürdü. Gerçekten de ateşli silahların olmadığı çetin tabiat şartlarında ava gitmek tehlikeli bir eylemdi.

²⁶³ *Dede Korkut Kitabı*, s.263

²⁶⁴ Aygün Akyol, Mevlüt Uyanık, İclal Aslan, *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara, 2016, s.69

²⁶⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.265

²⁶⁶ Yıldırım, *a.g.t.* s.29

Yabani hayvanları avlamak, onların saldırılarına uğramak, karda kışta tehlikeler yaşayıp sonunda obaya avlarla dönmek bir cesaret işiydi ve bu da zafer olarak algılanıyordu.²⁶⁷

1.6. Dostluk Duygusu

Dede Korkut Hikâyelerinde dostluk ve düşmanlık kavramları çok sıradan olup göçebe kültürün gereği her an görülebilir. Sadece Dede Korkut, herkesin dostluğunu kazanır, Oğuz beyleri tehlike anında birbirlerine hemen destek olurlar, tehlikeli de olsa yardım etmek için hiçbir mazeret ileri sürmezler.²⁶⁸ Hikâyelerde anlatılan birçok olayda Oğuz beylerinin birbirine olan dostluk duygularının ve zor durumlarda destek olmalarının etkilerini görüyoruz.

1.7. Düşmanlık Duygusu

Dede Korkut Hikâyelerinde dostluk duygusu gibi düşmanlık duygusu da sık sık yaşanmıştır. Düşmanlık duygusu daha çok Oğuzlar ile kâfirler arasında yaşanırken, zaman zaman Oğuzların kendi aralarında da düşmanlık duygularına rastlanılmaktadır.²⁶⁹

1.8. Töre Kuralları

Dede Korkut Hikâyelerinde, Oğuzlar arasında hukuk kuralları yerine töre kuralları öne çıkarılır, sosyal hayat törenin benimsediği kurallara göre yönetilir.²⁷⁰ “*Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü*”²⁷¹ biçiminde tanımlanan töreye ilişkin unsurlar Dede Korkut Hikâyelerinde önemli bir yekûn tutar. Hikâyelerde Oğuz Beyleri kökenlerine bağlı ve saygılı insanlardır ve hiçbir surette kendi asıllarını yerme gibi bir garabetin içine düşmemişlerdir. Aidiyetlerinin bir gereği olarak daima Oğuz’un töresini üstün tutmuşlar, canları pahasına doğru bildiklerinden şaşmamışlardır.²⁷²

Hikâyeler içinde Oğuz töresi başlığı altında düşünülebilecek kültürel miras öğelerinden ad koyma, ekmek yenilen kapıya ihanet etmemek, aldatarak er tutmamak, annenin babanın sözünü iki eylememek, erlik işleyene mükâfat vermek, tez vakitte evlat

²⁶⁷ Dede Korkut Kitabı, s.265

²⁶⁸ Dede Korkut Kitabı, s.304

²⁶⁹ Dede Korkut Kitabı, s.306

²⁷⁰ Dede Korkut Kitabı, s.312

²⁷¹ Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>.

²⁷² Ruhi Kara, Oğuzhan Yılmaz, *Dede Korkut Hikâyelerinde Sosyal Hayat*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2010) I, s.193-211

sahibi olmak, alçak gönüllü olmak, misafir ağırlamak, baba adını yürütmek, doğru söylemek gibi pek çok haslet yer bulmuştur.²⁷³ Bugün de Anadolu’da sosyal hayatta törenin ve törenin getirdiği alışkanlıkların etkisini görmekteyiz.

1.9. Tutsaklık ve Tutsaklıktan Kurtulma

Kendi iradesi dışında düşman veya başka bir kişi veya güç tarafından alıkonulma anlamına gelen ve esir olma, esaret, kölelik şeklinde de ifade edilen esasen özgürlüğün kısıtlanması demek olan tutsaklık, hür olmanın karşıtıdır. Türklerin ve dolayısıyla Oğuzların istiklaline yani bağımsızlığına can verecek boyutta bağlı olmaları, toplumsal bir tutkudur. Dede Korkut Hikâyeleri aynı zamanda hikâye kahramanlarının kâfirlerce esir düşürülüp hatta tutsaklıkta on altı yıl geçse de sonunda babaları, oğulları, kardeşleri ve arkadaşlarınca bir şekilde ve kahramanca kurtarılmaları ile doludur.²⁷⁴

2. Dede Korkut Hikâyelerinin Ana Motifleri

2.1. Ağaç Motifi

Ağaç motifi birçok destanda olduğu gibi Dede korkut Hikâyelerinde de sıkça rastlanılan bir motiftir. M. Yardımcı’ ya göre;

“Ağaç motifi, Türk destanlarının asıl öğelerinden birisi olarak kabul edilir. Önemi büyük olan ağaç destanlarda kutsallaştırılmak sureti ile yok edilmesinin önüne geçilmiştir. Bu motif Türklerin ilkel çağlardan gelen bir önemli bir geleneğinin sembolleştirildiği kavramlardandır. Göktürkler ve Uygurlar devrinde ağaç kutsal sayılmış, Şamanizm’de orman bütünü ile bir kült olarak görülmüş, bazı ağaçlar takdis edilmiştir. Türk destanlarında ağaç, özellikle çınar ya da kayın gündelik hayattan alınarak kutsallık kazandırılmış ve böylece ağaca olağanüstü bir özellik verilmiştir. İnsanın yaratılışı ile ilgili bir Türk efsanesinde Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır.”²⁷⁵

²⁷³ Kara, Yılmaz, a.g.e s.193-211

²⁷⁴ Dede Korkut Kitabı, s.332

²⁷⁵ Mehmet Yardımcı, Türk Destanlarında Tipler Ve Motifler Destanlar, Ürün Yay. Ank. 2007, s. 50-69

İslamiyet'ten önceki destanlarda rastladığımız kutsal ağaç motifi, İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında da yaşamış, ağaç sevgisi, İslam imanının ağaca verdiği değerle birleşerek devam etmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu sevgi, ağaca karşı bir aşk derecesine varmıştır. Yine Tepegöz hikâyesinde, Basat Tepegöz' e "*Atam adını sorarsan Kaba Ağaç, anam adını sorarsan Kağan Aslan*" der. Bu da Türklerin ağaçtan türedikleri hakkındaki inancın bir kalıntısıdır.²⁷⁶

Salur Kazan Hikâyesinde, Salur Kazan'ın oğlu Uruz, ağaca şöyle seslenir:

"Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç

Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç

Musa Kelim'in asası ağaç

Büyük büyük suların köprüsü ağaç

Kara kara denizlerin gemisi ağaç

Erlerin şahı Ali'nin Düldül'ünün eğeri ağaç

Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç

Eğer erdir, eğer avrattır korkusu ağaç."²⁷⁷

2.2. Uyku ve Rüya Motifi

Uyku göstergesi, Oğuz beyleri arasında gaflete dalma göstergesi olarak çok kullanılmış ve anlatıcı tarafından da dolaylı olarak eleştirilmiştir. Rüya görme, manevi bir rütbe olarak ermişlik göstergesidir. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâyesi'nde, Salur Kazan'ın rüya görmesi, rüyasını yorumlatması ve yurduna dönmesi önemli bir göstergedir.²⁷⁸

Dede Korkut Hikâyelerinde kötü rüya görüldüğü zaman "*Karakuru düş gördüm*" derler. Şamanizm'de, Karakuru lohusaları korkutan kötü ruhtur. Salur Kazan evi yağmalandığı zaman, kaygılı bir düş gördüğünü, şahin kuşunu ölü, gökten yıldırımın ak otağın üstüne çaktığını, yurdunu kapkara dumanın sardığını gördüğünü söyler.²⁷⁹

²⁷⁶ Hamide Demirel, *Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,1995, s.95

²⁷⁷ Demirel, *a.g.e.* s.95

²⁷⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.275

²⁷⁹ Demirel, *a.g.e.* s.105

Hikâyelere göre Oğuz beyleri yedi gün uyurlardı, onun için uykuya “küçük ölüm” derlerdi. Bu “yedi gün uyuma motifi” Türk hikâye ve destanlarında çok görülmektedir. Bugün Anadolu’nun kimi yerlerinde, halk arasında “Oğuz uykusuna yatmak” deyimini halen kullanılmaktadır.²⁸⁰

2.3. At Motifi

Oğuzların en değerli hayvanı attır. Dede Korkut Hikâyelerinde at bir gösterge olarak, bey ve yiğitlerin en önemli ve en değerli arkadaşı yoldaşı işlevindedir. Bütün yolculuklar, kahramanlıklar at ile yapılır. Bütün beylerin, yiğitlerin arkadaşı, yoldaşı, kardeşidir. At çok değerli bir varlıktır, hatta at, sahibine düşmanı haber veren özelliklere bile sahiptir.²⁸¹

Mircea Eliade’ya göre; “At, Şamancıl mitoloji ve ritlerde de çok önemli bir yer tutar. Bir ölüm hayvanı ve ruh göçürücü olan at, şaman tarafından çeşitli bağlamlarda esrimeye, yani mistik yolculuğu mümkün kılan kendinden çıkışa ulaşmak için kullanılır. Şamanizm’de at öleni öbür dünyaya taşır, düzey atlamayı yani bu dünyadan başka dünyalara geçişi gerçekleştirir.”²⁸²

2.4. Alp Motifi

Türkçede kahraman, yiğit, cesur ve zorlu anlamlarında kullanıldığı gibi, bir sıfat, bir unvan ve kabile teşkilatı içinde askeri bir asalet zümresinin adı olarak da kullanılır. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermeleri için aranan ilk şart kişisel üstünlük, kahramanlık; ikincisi asalettir.²⁸³

Dede Korkut Hikâyelerinden Salur Kazan Hikâyesi’nde, Oğuz Beylerinin bazıları şöyle övülür: “Hiddeti tutunca kara taşı kül eyleyen, bıyığını ensesinde yedi yerde düğümleyen, yiğitler ejderhası, altmış bin kâfire kan kusturan ak boz atının yelesi üstünde kar durduran, Gaflet Koca oğlu Şer Şemseddin.”²⁸⁴

2.5. Kadın Motifi

Dede Korkut Hikâyeleri, tüm diğer destanlar gibi erkeklerin kahramanlıkları üzerine kurulmuştur. Destanlarda kadınlar kahramanların anneleri, eşleri veya

²⁸⁰ Gökyay, a.g.e. s.186

²⁸¹ Dede Korkut Kitabı, s.296

²⁸² Mircea Eliade, Şamanizm, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi (3. Basım), Ankara, 2014, s.566

²⁸³ Demirel, a.g.e. s.54

²⁸⁴ Demirel, a.g.e. s.55

nişanlıları, sevgilileri olarak yer alır. Dede Korkut'un hikâyelerinde idealize ettiği kadın, evin dayacağı olan kadındır. O misafirperver, kocasını misafir yanında mahcup etmez, cömerttir, evin sahibidir, kocasının şerefini korur, dedikodu yapmaz, nankör değildir, kocası ile uyum içindedir, gözü dışarıda değildir.²⁸⁵

Hikâyelerde, kadınlara ait çizgiler, aynı zamanda Türk kadın tipini ve kadın güzelliğini belli eder: Bu kadınlar ve kızlar, ince belli, servi boylu, al yanaklı, kalem kaşlıdırlar. Yine hikâyelerde han kızlarının yanlarında bulunan "Kırk ince kız" denilmesi aynı güzellik anlayışını belirtir.²⁸⁶

Hikâyelerde, kadınların statüsü yüksektir. Birden fazla evliliğe, bir işaret olsun yoktur. Her bir kahramanın bir kadını vardır. Dirse Han, evladı olmadığından dolayı karısına çok darılıyor (bu ayıp senin mi benim mi? diyor). İkinci kadınla evlenmek fikri aklına gelmiyor. Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Kağan Destanı'nın bir devamı olarak, İslam geleneğini yansıtmaya karşılık, Dirse Han'ın tek kadınla yaşaması, hala destanda eski Türk töresinin canlılığını koruduğunu bize göstermektedir. Günümüzde kadına olan şiddeti ve değersizleştirmeyi gördükçe bu sorunun çözülmesinde Dede Korkut'un kadına olan bakışının ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz.²⁸⁷

2.6. Müzik ve Kopuz Motifi

Eski Türk halk ozanlarının düğünler törenler veya başka vesilelerle şiirlerini okurken çaldıkları müzik aletine kopuz denilmiştir. Dede Korkut Hikâyelerinde kılıç ve kopuz göstergeleri bir arada kullanılır ve Oğuzlarda Dede Korkut'un kopuzun saygıdeğer oluşu öncelikle sezdirilir. Kılıç, maddi gücün sembolü iken kopuz manevi gücün sembolü olarak algılanır ve kopuzun değeri vurgulanır.²⁸⁸

Dede Korkut Hikâyelerinde hemen her hareket müzik aletlerinden çıkan seslerle yapılır. Hikâye kahramanları bu hareketlere "kolca kopuz" larını çalarak başlarlar, büyük ve tehlikeli çarpışmalara bu seslerle hazırlanır. Genellikle, kırk yiğit sultanlarını kolca kopuzla över, ona müzikli söyleyişlerle kuvvet verirler. Kalabalık büyük savaşlarda ise müzik daha gür sesli ve cesaret vericidir. Böyle savaşlarda müzik

²⁸⁵ *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt.3, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, pdf. s.94

²⁸⁶ Demirel, *a.g.e.* s.90

²⁸⁷ Güzel, Çiçek, Koca *a.g.e.* pdf. s.94

²⁸⁸ *Dede Korkut Kitabı* s.290

“gümbür gümbür davullar çalındı, burması altın, tunç borular çalındı” sözleri ile anlatılır. Dede Korkut Hikâyelerinde ozanların kolca kopuzlarını alarak ilden ile beyden beye gezdiklerini görüyoruz.²⁸⁹

Adnan Binyazar’a göre Kırgız Şamanları arasında söylenen çok yaygın bir söylenceye göre, Dede Korkut, Şamanlara kopuz çalmayı ve türkü söylemeyi öğreten ilk Şamandır. Hikâyelerde kopuz eşliğinde iyi dileklerde bulunulması, kopuzun kutsal sayıldığına bir kanıttır. Kopuzdan yansıyanlar; iyiliği, güzel dilekleri, yurt sevgisini, Tanrısal dostluğu anlatır. Bu yönüyle kopuz, bir Şaman’ın, halk bilgesinin dili gibidir. Dede Korkut kopuzunun bir toplumun varoluş tarihini ve insanlık duygusunu türküleştirdiğinden kuşku duyulmamalıdır.²⁹⁰

2.7. Olağanüstü Motifler (Cebrail, Azrail, Hızır, Peri, Tepegöz)

Dede Korkut Hikâyelerinde, olması mümkün olayların ve kişilerin yanında destanlarda rastlanan ve olağandışı olayların ve kişilerin yer aldığı motiflere de rastlanır. Cebrail, Azrail, Hızır, Peri, Tepegöz bu olağanüstü motiflerdendir.

Cebrail, Begil oğlu Emren’in Hikâyesi’nde yer alan bir ögedir. Emren çaresizlik içinde Allah’a dua eder, duasının kabul edilmesi ve Cebrail’in yardımını olağanüstü bir durumdur. Oğuzların yeni inandıkları İslam dininin algısında, anlatıcı Allah’ın manevi yardımının Cebrail vasıtasıyla hemen emredildiğini açık bir şekilde göstermektedir. Azrail, bir ölüm meleğidir ve dört büyük melekten birisidir. Allah’ın mutlak iradesini en çok gösteren melek olup, insanların canını almakla görevlidir. Oğuzlar henüz melekleri bilmemektedir. Anlatıcı, Azrail’i olay kahramanı olarak seçmiş ve onun gücünü dolayısıyla Allah’ın gücünü göstermiştir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi’nde Deli Dumrul insan iradesinin kudretini temsil eder, korkusuzdur, hiçbir korku taşımaz, zalimdir, bencildir. Hikâyede insan iradesini temsil eden Deli Dumrul, Azrail gibi mutlak gücün, ölüm meleğinin karşısında mağlup olur.²⁹¹

Hızır, insana hayat suyunu getireceğine ve onun da ölümsüzlüğe erdirdiğine inanılan kişidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesinde Hızır motifi kullanılmıştır. Anadolu kültüründe varlığını halen sürdürmekte olan, darda kalana yardım eden bir Hızır portresi göze çarpmaktadır. Buradaki anlayış iyi ile kötünün mücadelesinde ilahî

²⁸⁹ Demirel, *a.g.e.* s.98

²⁹⁰ Adnan Binyazar, *Dede Korkut*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.23

²⁹¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.308

gücün hep iyiliğin ve iyilerin yanında olduğu yönündedir. Bu anlayış, Oğuz milletini iyilik için savaşırken korkusuz kılmıştır.²⁹²

Peri motifi, Dede Korkut Hikâyelerinde kullanılan bir diğer olağanüstü motiftir. Bu motif yine olağanüstü bir motif olarak sunulan Tepegöz'ün dünyaya gelmesine vesile olmuştur. Tepegöz, hikâyelerde geçen diğer bir olağanüstü motiftir. Oğuzların başına bela olan Tepegöz, bir periden doğar. Peri anne ona bir yüzük vererek kendisini efsunlar ve çok büyük bir güce sahip olur. Aruz onu Basat ile birlikte büyütmiş olsa bile yaratılışından getirdiği kötülük yapma yeteneği sonucunda insan gibi yetişmez, ıslah olmaz, hep kötülük yapmağa yönelir. Hikâyede Tepegöz, Oğuzların baş belası olmuştur.²⁹³

3. Dede Korkut Hikâyelerinde Karakter ve Tip Analizi

Dede Korkut Hikâyelerinde kişiler sistemi ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle hikâyelerin analizi yapılırken, hikâyelerde geçen kişilerin ele alınması gerekli görülmüştür. Hikâyelerde geçen karakter ve tiplerin analizi toplumların ve hikâyelerin geçtiği dönemin anlaşılabilmesini sağlar.

Dede Korkut Hikâyelerinde geçen tipler sınıflandırılarak ele alınmıştır. Dede Korkut “*bilge kişi*”, Bayındır Han ve Salur Kazan “*yönetici kişi*”, Deli Dumrul, Bamsı Beyrek, Boğaç Han, Kan Turalı, Basat, Emren, Segrek, Uruz Bey ve Yigenek “*savaşçı alp tipi*” ve Burla Hatun, Dirse Han, Begil, Banı Çiçek, Kazılık Koca, Kara Göne gibi karakterler ise “*yardımcı kişiler*” olarak sınıflandırılıp ele alınmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri karakterler bakımından çok zengindir. Çalışmamızda bu karakterlerin bazılarını yer verilmesi uygun görülmüştür.

3.1. Bilge Kişi Tipi

Dede Korkut

Dede Korkut Kitabı'nda Bayat boyundan kopan, Oğuz'un tamam bilicisi olan, ne derse olan, gaipten türlü haberler veren, Tanrı'nın gönlüne ilham verdiği bir evliya olarak tanıtılan Dede Korkut/Korkut Ata, kitaptaki bütün anlatmaların sonunda ortaya çıkar ve boy boylayıp soy soylar, hana ve halka öğüt verir. Kahramanlık sergileyerek kendisini ispatlayan Oğuz yiğitlerine ad veren Korkut Ata, kitapta sadece Bamsı Beyrek

²⁹² Yardımcı, a.g.t. s.57

²⁹³ Dede Korkut Kitabı, s.311

ile Basat adına bağılı iki anlatmada aktif bir şekilde yer almış; diğere anlatmalarda ise, anlatımın sonunda toplumun içine her defasında dışarıdan gelip soy soylayıp boy boylayarak öğütler vermiştir.²⁹⁴

Dede Korkut Kitabı'nın "Mukaddime" kısmında yer alan atasözü türünden sözler de onun ağızından aktarılmıştır. Yine aynı "mukaddime" kısmında kadınları, Oğuz toplumunun değerler sistemi ve yaşam tarzına göre dört gruba ayıran da odur. Oğuznameleri düzenleyip Oğuz beyleri ile yiğitlerinin başlarına gelenleri anlatan Dede Korkut'un adı, Dede Korkut Kitabı'nda; "*Korkut Ata, Dede Korkut, Dedem Korkut, Dede Korkud, Dedem Korkud, Dede Sultan*" ve tek başına "*Dede*" biçimlerinde geçmektedir. Bunun yanı sıra, Türkistan bağışları onu, "Ata Korkut Evliya" diye anmıştır.²⁹⁵

Dede Korkut Kitabı'nın Oğuz'un bilicisi olan, ne derse olan, gaipden haberler veren Dede Korkut'u, töre ve değerlerin temsilcisi ve denetçisidir; sıkıntıların çözülmesinde her zaman ön plandadır. Bütün bu özelliklerinin yanı sıra, sıra dışı tipleri toplumsal normları benimseterek normalleştiren/uygarlaştıran bir medeniyet kahramanıdır. Dede Korkut, "*velayet sahibi*"dir ve ona karşı yapılan her saygısızlık mutlak bir şekilde cezasını bulur. Ona yapılan saygısızlık, Tanrı'ya, töreye ve değerlere yapılan bir saldırdır. O, Oğuz toplumunun yetiştirdiği en önemli bilge ozanıdır.²⁹⁶

3.2. Yönetici Kişi Tipi

Bayındır Han

Hanlar Hanı Bayındır, Kam Han, Kam Gan Oğlu, "*ağ alınlı Bayındır Han*" olarak hikâyelerde Oğuzların en saygın ve en üst rütbedeki kişisidir. On iki hikâyenin altısında olaylar onun ziyafetiyle başlar. Olaylara doğrudan karışmaz. Beylere akına çıkma izini verir, gerektiğinde beyleri divanda toplayıp buyruklarını söyler, yılda bir defa ziyafet verir. Akınlar sonunda beyler aldıkları ganimetlerden ona pay ayırırlardı. O hikâyelerde kahramanlık göstermez, kahramanlık gösteren beyler onun hanlığı altında beyliğini yönetirlerdi.²⁹⁷

²⁹⁴ Evrim Aksoy, *Dede Korkut Kitabı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tez Çalışması, İzmir,2012, s.21

²⁹⁵ Aksoy, a.g.t. s.20

²⁹⁶ Aksoy, a.g.t. s.21

²⁹⁷ *Dede Korkut Kitabı* s.364

Bilindiği gibi, Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuz toplumu, 24 boydan meydana gelmektedir. “İç Oğuz” ve “Dış Oğuz” adları altında ikiye ayrılan Oğuz toplumunu meydana getiren her boyun başında bir bey ya da han bulunmaktadır. Hanlar Hanı Bayındır Han, adının başında yer alan ibareden de anlaşılacağı üzere, Oğuz boylarını zayıf bağlarla birleştiren, Oğuz bey ve hanları üzerinde otoritesi olan bir yöneticidir. Dede Korkut Kitabı'nın hem “Mukaddime” sinde, hem de Oğuz toplumunun maceralarının yer aldığı anlatmalarda Dede Korkut tarafından edilen duaların veya verilen “yöm” lerin birinci derecede muhatabı Bayındır Han'dır. Bayındır Han, Oğuz toplumunun en üst noktasında yer almakla birlikte, bu toplumun sevk ve idaresinde daha çok damadı Ulaş oğlu Salur Kazan ön plana çıkmaktadır.²⁹⁸

Ulaş Oğlu Salur Kazan

Uruz'un babası, Bayındır Han'ın damadı olan Ulaş oğlu Salur Kazan, onun İç Oğuz ve Dış Oğuz'un beylerbeyidir. Bütün İç Oğuz ve Dış Oğuz beyleri kendisine bağlıdır. Oğuzların en korkusuz ve cesur beyi olup kâfirler ondan korkarlar, hep onu takip ederler, zayıf anlarını bulmaya çalışırlardı.²⁹⁹

İç Oğuz beylerinden olan Salur Kazan, Dede Korkut Kitabı'nın sözünü ettiği Oğuz toplumu için, Hanlar Hanı Bayındır Han'dan sonraki en önemli kişidir. Oğuz devlet teşkilatının en üst kademesinde Hanlar Hanı Bayındır Han yer alırken, onun hemen altında Salur Kazan yer alır.³⁰⁰

3.3. Savaşçı Alp Tipi

Boğaç Han

Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesindeki Dirse Han'ın oğludur, adını Dede Korkut vermiştir. Babası Dirse Han'ın arkadaşlarınca kendisine karşı öfkelenirilmesine ve öldürülme teşebbüsüne rağmen babasına karşı oğulluk ödevini yerine getirmiş yüksek ahlaklı bir yiğittir.³⁰¹

²⁹⁸ Aksoy, *a.g.t.* s.31

²⁹⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.368

³⁰⁰ Aksoy, *a.g.t.* s.41

³⁰¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.373

Bamsı Beyrek

Bay Büre Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi'nde adını Bamsı Beyrek olarak Dede Korkut vermiştir. Bey oğlu beydir, yayını kendisinden başka kimse çekemez. Bayburt hisarına yapılan saldırıyı Yigenek ile birlikte düzenleyen ve kâfirin sancağını, tuğunu kılıcıyla parçalayan yiğittir.³⁰²

Bamsı Beyrek Hikâyesi, Dede Korkut Hikâyelerinden Türk dünyasında en yaygın olanıdır. Bu hikâye, Bayburt halkı tarafından bugün bile zevkle dinlenmektedir. Hatta onun Duduzar Köyü'nde bulunan mezarı herkese gösterilmektedir. Bu mezarın birinci Dünya Savaşı'na kadar yerli Müslüman ve Ermenilerce saygı ile ve yatır gibi ziyaret edildiği söylenmektedir.³⁰³

Deli Dumrul

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi'nde *“bir kuru çayın üzerine köprü yaparak üzerine geçenden otuz üç akçe ve geçmeyenden döve döve kırk akçe alan”* ve mitolojik özellikleri olan önemli ve sevimli bir kahramandır. Azrail ile savaş yapmaya kalkan ama sonunda duası kabul edilerek Tanrı'ya karşı hatası affedilen Deli Dumrul'un bu yönü, aynı zamanda Oğuzların İslami döneme ait süreçlerini belirler.³⁰⁴

Kan Turalı

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Hikâyesi'nde Kan Turalı Oğuzlar arasında kahraman ve cesur nitelikleriyle dört alımlı yiğitten birisi olarak tasvir edilmiş, Trabzon Tekürü'nün kızı Selcen Hatun ile evlenmesi ile girdiği macerada adına hikâye söylenmiştir. Hem cesur hem de duygusal yönüyle çelişkiler yaşamış olsa da Oğuzların sevimli bir delikanlısıdır.³⁰⁵

Basat

Basat, Tepegöz'ü öldürdüğü hikâyesinde Dış Oğuz Beylerinden olan Aruz'un oğlu, Kazan'ın dayısının oğludur. Oğuz'un başına gelen bir olaydan sonra aslan tarafından büyütülmüş, daha sonra Aruz kendi oğlu olduğunu tahmin edip sahip çıkarak

³⁰² *Dede Korkut Kitabı*, s.373

³⁰³ Gökyay, *a.g.e.* s.151

³⁰⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.373

³⁰⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.373

Tepegöz ile birlikte büyümüştür. Adını Dede korkut verir, Oğuzları kırıp geçiren canavar Tepegöz'ü öldürerek Oğuzları yok olmaktan kurtaran tam bir kahramandır.³⁰⁶

Emren

Begil Oğlu Emren'in Hikâyesinde Begil'in oğludur, babasının ayağı kırıldığı için kâfirlerin saldırısına maruz kalacağı zor bir durumda onu ve obasını kurtaran akıllı bir kahramandır. Çok genç olmasına rağmen hem gücünü, hem de aklını kullanarak babasını kurtarmayı başarır. Babasının en zor anında sorumluluk almış, aynı zamanda manevi yönü güçlü bir kahramandır.³⁰⁷

Segrek

Uşun Koca Oğlu Segrek Hikâyesi'nde, Uşun Koca'nın küçük oğlu olup Oğuzların cesur delikanlı bahadırlarındandır.³⁰⁸

Uruz Bey

Salur Kazan'ın oğlu olup itibarlı bir yere sahip olarak babasının sağında oturur, annesi ve babasının sevgisine mazhar oluşu yanında babası Kazan ile birlikte üç hikâyede kahramanlık gösterir. Özellikle babası Kazan Bey'i kâfirlerin elinden kurtardığı hikâyede gösterdiği kahramanlığı babasının yerini alacağı düşüncesini ispatlar.³⁰⁹

Yigenek

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesi'nde Kazılık Koca'nın oğlu olup Oğuz'un genç ve yiğit kahramanlarındandır. Dış Oğuzlardan Emen'in yeğeni olup babası Kazılık Koca'yı on altı yıllık tutsaklığından kurtarır. Gördüğü rüyasında, babasını kurtarmaya gitmekten alıkoymaya çalışan dayısı Emen'e alaylı şekilde dokunmaktan, onu eleştirmekten çekinmez.³¹⁰

³⁰⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.374

³⁰⁷ *Dede Korkut Kitabı*, s.374

³⁰⁸ *Dede Korkut Kitabı*, s.374

³⁰⁹ *Dede Korkut Kitabı*, s.374

³¹⁰ *Dede Korkut Kitabı*, s.375

3.4. Yardımcı Kişiler

Burla Hatun

Salur Kazan'ın karısı olup Bayındır Han'ın kızıdır. Oğlu Uruz'un tutsak oluşu karşısında yanına kırk kızı alarak onların başında Kazan'ın arkasından oğlunu kurtarmaya gider ve onu kurtarmak için Şöklü Melik'e karşı ölmeyi göze alır. Oğuzların en güçlü Han'ı Kazan'a anneliği gereği karşı çıkmaktan çekinmez. Kocasını tehlikede gördüğü anda ise duygusallığı bırakarak yanında olur. Tam bir Oğuz kadını portresi çizer.³¹¹

Dirse Han

Bayındır Han tarafından çocuğu olmadığı için aşağılanan ve karısına öfkelenen asabi bir beydir. Karısının sözünü dinleyerek toy verip Tanrı'ya dua ederek dünyaya getirilen Boğaç Han'ın babasıdır. Buna rağmen kötü niyetli arkadaşlarına kanarak öz oğlu Boğaç'ı öldürmeye teşebbüs etse de karısı yaralı Boğaç'ı kurtarır. Saflığından yararlanan namert arkadaşlarının elini kolunu bağlayarak onu kâfir ülkelerine kaçırmaları üzerine oğlu Boğaç tarafından kurtarılan saf bir babadır.³¹²

Begil

Emren'in babasıdır. Oğuzların beyi Bayındır Han tarafından Gürcistan sınırında karakolluk verdiği yiğittir. Bayındır Han'ın huzurunda Kazan tarafından küstürülmüş, o da başkaldırıya kalkışmak üzere iken karısı tarafından teskin edilmiş, daha sonra ava çıkmaya ikna edilmiş ve attan düşüp ayağı kırılmıştır. Kâfirlerin saldırısına uğrayacağı sırada genç oğlu Emren kahramanlık göstererek kâfirleri yenmiştir. Cesur olduğu kadar gururludur. Erliğini tartışan Kazan'a bile tepki gösterir ama makul bir görüş belirten karısını dinler, hata yapmaktan kurtulur.³¹³

³¹¹ *Dede Korkut Kitabı*, s.375

³¹² *Dede Korkut Kitabı*, s.375

³¹³ *Dede Korkut Kitabı*, s.376

Banı Çiçek

Oğuzların kızlarını temsil eden bir bey kızıdır. Bican Bey'in kızı, Beyrek'in eşidir. Doğmadan önce babaları tarafından Beyrek ile beşik kertmesi yapılır. Ata biner, ok atar, cesur bir kız olarak Beyrek'e uygun niteliktedir.³¹⁴

Kazılık Koca

Oğuzların beyi Bayındır Han'ın veziri olup Kazılık Koca oğlu Yiğenek hikâyesinde adı geçer. Karısı Bügdüz Emen'in kız kardeşidir.³¹⁵

Kara Göne

Salur Kazan'ın kardeşi olup ona ait hikâyelerde onun birinci yardımcısıdır. Her zaman Kazan'ın sağ yanında bulunur, Kazan'ın rüyasını o yorardı. Dış Oğuz'un İç Oğuz'a ayaklanması hikâyesinde Kazan dayısı Aruz'u yere devirince başını Kara Göne'ye kestirir, Tepegöz tarafından öldürülür.³¹⁶

Bügdüz

Bügdüz Emen, Dede Korkut hikâyelerinde geçen bir Oğuz beyidir. Destanda anlatıldığına göre Bügdüz Emen, Oğuz Kağan tarafından Hz. Muhammed'e elçi olarak gönderilmişti. Günümüzde Anadolu'da Bügdüzlere ait yer adları bulunmaktadır.³¹⁷ Çorum iline bağlı Buğdüz köyü de bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

4. Dede Korkut Kitabının İçerik Bakımından Analizi ve Mesaj Yapısı

4.1. Dede Korkut Kitabının İçerik Bakımından Analizi

Dede Korkut Kitabında anlatılan on iki hikâyeyi konularına göre ayırmak mümkündür. Bunlardan Salur Kazan'ın evinin yağmalanması, Kazan Bey'in oğlu Uruz Bey'in tutsak olması ve Salur Kazan'ın tutsak olup oğlu Uruz'un çıkarması hikâyeleri birbiriyle yakından ilgilidir. Bununla birlikte Kazılık Koca oğlu Yiğenek, Begil oğlu

³¹⁴ *Dede Korkut Kitabı*, s.377

³¹⁵ *Dede Korkut Kitabı*, s.377

³¹⁶ *Dede Korkut Kitabı*, s.377

³¹⁷ *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt.2, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, pdf. s.473

Emren ve Uşun Koca oğlu Segrek hikâyeleriyle birlikte bu altı hikâye Oğuzların komşu kavimlerle savaş ve uğraşlarını anlatan siyasi hikâyelerdir. Bu toplumlar Gürcüler, Rumlar ve adları açıkça geçmemekle birlikte Ermenilerdir.³¹⁸

Kitabın son hikâyesi, İç-Oğuz'a Dış-Oğuz'un asi olup Beyrek'in öldürülmesi hikâyesi, iki Oğuz boyu arasında çıkan bir dargınlığın savaşla sona erdiğini anlatmaktadır. Konusu siyasi olduğu için bu hikâyede yukarıda bahsedilen siyasi hikâyeler eklenebilir.

Hikâyelerden Bamsı Beyrek ve Kan Turalı hikâyelerini bir yönden aşk hikâyesi olarak adlandırılabilir. Fakat bunlara da kahramanların elde etmek istedikleri sevgililere ulaşmaya kadar göze aldıkları tehlikeler, kendilerinden başkalarının başaramayacağı büyük imtihanlar hikâyelere hâkim rengi vermektedir. Hikâyelerde anlatılan büyük maceraların ana çizgileri arasında tarihi unsurlar da yer almaktadır.³¹⁹

Dirse Han oğlu Boğaç Han Hikâyesi baba ile oğul arasına fitne sokan: babayı güç ile bulduğu oğlunu öldürtmeye kadar götüren namertlerin kıskançlıklarının ve iftiralarının açtığı bir baba-oğul mücadelesini anlatır. Bu mücadeleyi doğuran nedenler tamamen ferdi ve beşeridir.³²⁰

Geri kalan iki hikâye Deli Dumrul ve Tepegöz hikâyeleri mitolojik bir karakter taşımaları bakımından ayrı bir küme meydana getirirler. Deli Dumrul hikâyesi, karı-koca sadakatının ve ölüme kadar varan bir fedakârlığın hikâyesi olduğu kadar; bunun, ölümden yaşlılara gençlerden önce sıra gelmesi gerektiğini anlatmak isteyen yönü de vardır. Allah ile Azrail'i de sahnede gördüğümüz bu hikâyede Allah fikri, girift ve kolay çözülmeyen bir kavram olmaktan çok, basit bir Oğuz gencinin gerçekçi inancını gösteren bir çerçeve içinde verilmiştir.³²¹

Tepegöz hikâyesi ise, mitoloji ve masal dünyasında rastladığımız bir tema işlemektedir. Bu da, karşısında bir toplumun şaşırıp kaldığı bir afetle bir kahramanın mücadelesi ve bu toplumu afetten kurtarması temidir. Burada bir aslanın emzirip büyüttüğü Basat, bir masal kişisinden çok bir destan kahramanıdır.³²²

³¹⁸ Gökyay, *a.g.e.* s.186

³¹⁹ Gökyay, *a.g.e.* s.186

³²⁰ Gökyay, *a.g.e.* s.186

³²¹ Gökyay, *a.g.e.* s.186

³²² Gökyay, *a.g.e.* s.186

4.2. Dede Korkut Kitabının Mesaj Yapısı

Dede Korkut hem edebiyat alandaki yeri ile hem de toplumsal hayatta günümüzde bile hala geçerliliğini sürdüren mesajları ile eşsiz nitelikte bir eserdir. Genel olarak halk edebiyatı anlatılarının sadece bir edebi yaratım değil, aynı zamanda ortaya çıktıkları toplum yaşantısının derinlemesine bilgisini veren bir kültür birikimi olduğu kabul edilmektedir. Bu duruma bağlı olarak anlatıların çok sayıda mesaj içerdiği, bunların da açık ya da örtülü biçimde metne dağılmış buldukları vurgulanmaktadır. Bu mesajlar yaratılmak veya devam ettirilmek istenen insan tipinin ideolojik şekillendirilmesinde birinci derecede rol sahibidir. Okuma-yazmanın çok düşük olduğu toplumlarda, kalıp düşünce ve davranışlar bu gibi anlatılar yoluyla toplum içinde köklenirler.³²³

Dede Korkut Kitabı'ndaki mesajları da bu yüzden çok önemsiyoruz. Tüm hikâyelerde ortak olan ve gerek açıkça gerekse metin içine gizlenmiş olarak verilen mesajları yedi başlık altında incelemek mümkündür: Bu mesajlar Siyasi mesajlar, Toplumsal mesajlar, Bireysel mesajlar, Ahlaki mesajlar, Dini mesajlar, Ekonomik mesajlar ve Eğitimle ilgili mesajlar olarak sınıflandırılabilir.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan başlıca mesajlar şu şekildedir:

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan başlıca siyasi mesajlar; İktidar sahibi cesur ve adil olmalı, toplumsal düzeni sağlamalı, öğüt dinlemeli, sır saklamasını bilmeli ve yöneticilere iyi davranmalıdır. Eleştiriye tahammül edip toplum menfaatini kendisinininkinden üstün tutmalı, iktidarı elinde tutmak için savaştan çekinmemelidir vb.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan başlıca toplumsal mesajlar; soy önemlidir, soyun devamı için çocuk sahibi olmak gereklidir. Anne, çocuklarını ve ailesini korumak zorundadır, baba çocukları için gerektiğinde canını bile vermelidir. Oğul, babası için savaşmalı ve kendini feda etmelidir. Erkek önemlidir: oğlan on beş yaşında kendini ispatlayarak ad almalı, kadın erkeğine destek olmalı ve gerektiğinde savaşabilmelidir, Ayrıca kadın sabırlı ve vefalı olmalıdır, vb.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan başlıca bireysel mesajlar; Sabırlı insan hedefine ulaşır. Başlanılan iş bitirilmelidir. İnsan sahip olduğu güzelliklerin değerini ancak yitirdikten sonra anlar. Umut hep vardır, özeleştiri yapmak insanı yüceltir. Allah iyilerin yardımcısıdır, kötülük cezasız kalmaz. Zekâ, sağduyu, dikkat kaba gücü yener

³²³ Gürol Pehlivan, *Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2015, s.367

ve en karmaşık sorunları bile çözer. Vefa insanda olması gereken temel niteliklerdendir, kişiler arasında saygı olmalıdır, vb.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan başlıca ahlaki mesajlar; yalancılık soydan gelir, verilen söz yerine getirilmelidir. Nankör olunmamalı, ekmek veren el ısırılmamalıdır. İnsan en güç anlarda bile dürüst olmalı, onurundan ödün vermemelidir. Kadın namusunu korumak için her şeyi yapmalıdır, kızın eline erkek eli değmemiş olmalıdır, vb.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan başlıca dini mesajlar; Allah birdir, fiiller Allah'tandır. Allah zorda kalıp ismini anana yardım eder. Zorluktan ferahlığa çıkınca şükür gereklidir, zor işe başlanırken salavat gereklidir. Kutsal güçlere saygısızlık cezayı hak eder. Ölüm herkesin başına gelecektir, öleni geri getirmek imkânsızdır. Doğru kişilerin rüyaları gerçekleşir, vb.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan başlıca ekonomik mesajlar; ekonominin temeli hayvancılıktır. Düzenli olarak şölen verilmelidir. Ticaret yolları korunmalı, gelen haraç paylaşılmalıdır. Kâfir ülkeleri yağmalanabilir, vb.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan eğitimle ilgili mesajlar; oğlu baba eğitir, en iyi eğitim gözleyerek yapılır. Av savaş talimidir, oğul babaya soru sormaktan çekinmemelidir, vb.³²⁴

5. Dönemin Tanrı Tasavvuru

5.1. Şamanizm Unsurları

Şamanizm, kutsal kitabı, peygamberi ve mâbedi olmadığından, dinden ziyade bir kültür ve gelenektir. Türkler arasında tek tip şamanlık yoktur; zaman ve coğrafyaya, oymak ve buduna göre değişen bir şamanlık söz konusudur. Her şaman, kendini koruyan ruhların, ataların, tanrıların ilhamına bağlıdır. Bir dinden çok karmaşık bir inanç ve uygulamalar dokusunu oluşturan ve Türkler arasında bir alt kültür olarak varlığını sürdüren Şamanlık Türklerin asli dini formu değildir.³²⁵

Şamanizm'de, evrenin yaratılışı, tanrı, cennet, cehennem gibi konulardaki inançlar, ibadet ve ayin sırasındaki töreler kesin ve düzgün bir temele bağlı değildir. Temsilcileri, erkek veya kadın, "kam" denilen ve toplum içinde özel bir yeri olan

³²⁴ Pehlivan, *a.g.e.* s.368-413

³²⁵ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul, 2011, s.29

kişilerdir. Türkçedeki adı “kam” olan “şama”, şamanlık geleneğinin ritüelleri ve törenlerini yapan, ruhlarla ölümlü insanlar arasında aracılık eden kimselerdir. Kötü ruhlar insanların en büyük düşmanıdır. Kötü ruhların ne istediğini ölümlü insanlar bilmezler, bu istekleri ancak gücünü göklerden, atalarının ruhlarından alan şamanlar bilirler. Kamların bu ruhani gücü, öğrenerek ve eğitimle elde edilmiş değildir, kamlık babadan oğula geçer.³²⁶

Şamanizm’in izleri İslamiyet’ten sonraki Türk destanlarında dahi açıkça görülür. Dede Korkut Kitabı’ndan Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek, kendini almak şartı ile onu hapisten kurtaracak olan kâfir beyinin kızına: “*Kılıcıma doğranayım, okuma sançıluyım, yer gibi kertileyim, toprak gibi savruluyım, sağlık ile varacak olursam Oğuz’a, gelip seni helalliğe almazsam*” diye and içer. Şamanizm’de andlar, kılıç, yatağan, mızrak, ok, balta gibi silahlar üzerine yapılırdı. Dede Korkut Hikâyelerinin sonundaki dualarda geçen “*Çapar iken ağ-boz atun bedürmesün*” duası, Şaman ilahilerinde de geçmektedir. Şamanlıkta en önemli kurban atı. Atın kendisi veya kuyruğu sahibi ile gömülürdü. Dede Korkut hikâyelerinde Beyrek ölürken: “*Yiğitlerim yerinizden kalkın, Ak boz atımın kuyruğunu kesin.*” diye vasiyet eder.³²⁷

Dede Korkut Hikâyelerinde, Şamanizm kültlerinden dağ, su, ağaç, kültleri pek açık olarak göze çarpmaktadır. Dirsehan oğlu Boğaç hikâyesinde anası oğlunun başına gelen felaketi dağ ruhundan bilmiş olacak ki “otların bitmesin, suların akmasın, geyiklerin taş dönsün!” diye dağa hitap ediyor. Şamanizm’de ruhlara karşı bazen böyle “Kargış”, yani beddua da söylenir. Altaylı Şamanist, avda muvaffak olamazsa orman ruhu için yaptığı sanamı sokağa atar ve ona karşı küfredir.³²⁸

Eski Oğuz boylarının hayatını, geleneklerini aksettiren Dede Korkut Hikâyeleri, XII-XIV. yüzyıllarda Doğu Anadolu’da yaşayan Oğuz boyları arasında, şüphesizdir ki, çok söylenmiş hikâyelerdir. Bu hikâyeleri anlatan ve dinleyen Oğuzlar ve bu hikâyeleri kitap şekline sokan ozan yazarlar muhakkak ki bu hikâyelerdeki hayatı yaşıyorlar, orada söylenen inanç ve adetleri yadırgamıyorlardı. Bunlar Müslüman idiler. Fakat

³²⁶ Demirel, *a.g.e.* s.108

³²⁷ Demirel, *a.g.e.* s.110

³²⁸ *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 3, pdf. s.704

Müslümanlıkları “arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kılmak” tan ibaretti. Bunların ezan okuyan müezzinleri de “tat eri” yani İranlı yahut İranlaşmış bir softa idi.³²⁹

XIV. yüzyıl Oğuzlarında yas ve ölü aş törenleri eski Şamanist Oğuzların törenlerinden az farklı olmuştur. Dede Korkut’ta tasvir edilen matemde görülen yüz yırtıp saç yolup ağlamak, bağıra bağıra ağıt söylemek, beyaz çıkarıp kara giymek, ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek, at kesip aş vermek tamamıyla Şamanizmin ölümler kültürüne mahsus ayinlerindeki unsurlardır. Oğuz kahramanı savaşa giderken yakınlarına “*üç yıl bekle, gelmezsem benim öldüğümü bil, aygır atımı kesip aşımı ver*” diyor. Beyrek adlı bir kahraman ölmek üzere iken arkadaşlarına “*ak boz atımın kuyruğunu kesiniz!*” diyor. Beyrek öldükten sonra “*Ak boz atın kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit ak çıkarıp gök sarındılar, sarıklarını yere vurdular. Beyrek diye çok ağladılar...*” Ağıt söylerken Oğuz kadınları yüzlerini yırtarlar, saçlarını yolarlardı. “*Beyrek’in babası sarığını kaldırıp yere çaldı. Çekti, yakasını yırttı, oğul oğul diye inledi. Ak bürçüklü anası büldür büldür ağladı. Gözünün yaşını döktü. Acı tırmak ak yüzüne aldı, kargı gibi saçını yoldu. Beyrek’in yavuklusuna haber oldu. Banı Çiçek karalar giydi, ak kaftanını çıkardı; güz elması gibi al yanağını yırttı... Bunu işitip Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder ak çıkardı kara giydi, yar ve yoldaşları akı çıkarıp karalar giydiler. Kalabalık Oğuz beyleri Beyrek için “azim yas tuttular.”*³³⁰

Dede Korkut Hikâyelerinde gördüğümüz bir diğer Şamanizm etkisi ise kahramanların yaptıklarıyla ad kazanma eylemidir. Asıl adları, kahramanlara Dede Korkut tarafından verilmektedir. Dede Korkut kişiliğiyle ilgili Orta Asya’da yaşayan menkıbelerde Korkut, birinci şaman-âşık olarak geçmektedir. Karl Reichl’in, “Turkic Oral Epic Poetry” adlı çalışmasında Dede Korkut un çocuklara isim vermesi üzerinde durulmaktadır. Yazara göre, bu motif, Türk sözlü edebiyatının sıkça rastlanan motiflerinden biridir. Reichl’in sözlerine göre, isim veren, “*genellikle derviş ya da aksakallıdır*”. Bu durum, törenin kutsallığını ve İslam-öncesi inançları hatırlatmaktadır. Türkiye masallarında, “dede-şaman” tarafından çocuklara isim konulmasının Dede Korkut Kitabı’nın etkisiyle masallara geçtiğine dair hiçbir delil olmadığından, burada

³²⁹ *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 3, pdf. s.704

³³⁰ *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 3, pdf. s.704

sadece aralarındaki benzerliği ve bu motifin Şamanizm kaynaklı olabileceğine işaret etmek yeterlidir.³³¹

5.2. İslami Unsurlar

İslamiyet'in Türk destanlarını geniş ölçüde etkilediği bir gerçektir. Dede Korkut Kitabı'nda, Müslümanlığa dair inanışları, İslam menkıbelerini, İslam tarihinde yer almış kişileri ve kişilerin hayatına ait bilgileri izlemek mümkündür. Begil Oğlu Emren hikâyesinde, Emren'in babasına söylediği soylamada “*yoldaşlığa, din-i Muhammed uğruna dövüşeyim senin için*” diyerek din uğruna savaşaacağını belirtir. Dede Korkut Hikâyelerinde genellikle inanmış bir milletin, bundan büyük güç kazanmış ruhu hikâyeyeleşir. Burada mutaassıp bir Müslümanlık yoktur. Fakat biz gaza atmosferinde yaşayan Türklerin “yücelerden yüce Tanrıya” onun varlığına, birliğine ve “*adı görklü Muhammed'e*” inançları sonsuzdur.³³²

Dede Korkut, İslami tesirler ve İslami esaslar içinde olmakla beraber; gerek Tanrı adının kullanılışı, yadırganmayışı ve gerek (Tanrıya Yalvarış) (dua) bakımından önemli bir anlam taşıyor. Dede Korkut'un, hikâyelerinin sonunda şöyle duaya yönelişi dikkati çekiyor:

"Karlı kara dağların yıkılmasın. Gölgeyi büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumasın. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin. Koşar iken ak boz atın sendelenmesin. Vuruşunca kara çelik öz kılıcın çentilmesin. Dürtüşürken alaca mızrağın ufanmasın. Aksakallı babanın yeri cennet olsun. Ak burçekli ananın yeri cennet olsun. Âhir sonu arı imandan ayırmasın. Âmin diyenler Tanrının yüzünü görsün! Ak alnında beş kelime dua kıldık, kabul olsun. Allah'ın verdiği ümidin kesilmesin. Derlesin toplansın günahınızı adı güzel Muhammed Mustafa yüzü suyuna bağışlasın hanım hey..."

Sıkışık bir durumda kalan Oğuz kahramanını Tanrı'nın birliği ve yüceliğini anarak yalvarıp, yardım isteyişi üzerinde durulması ve Oğuz Türkünün putlara

³³¹ Magdalena Sodzawiczny, *Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri*, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003

³³² Demirel, a.g.e. s.113

yönelmeyip, âlemleri, kâinatı ve insanı yoktan yaratan Tanrıya inandıklarının bir belgesi olarak görülebilir.³³³

Dede Korkut Hikâyelerinde eski inanışlar ve eski şaman devri gelenekleri de yaşar, İslamiyet'in esasları bilinmez. Mesela Deli Dumrul; koca bir er, ünlü bir kahraman olduğu halde Azrail'den ve dolayısıyla Allah'ın meleklerinden haberli değildir. Hikâyelerde şarap içerler; yalnız şarabın itişinden (keskininden) içmeyi, sarhoş olmayı ayıplarlar. Buna karşılık Allah'ın, ona inanmışların gönlünde bulunduğu inancındadırlar.³³⁴

Dede Korkut Kitabı'nda, “*arı imana*”, Tanrı'ya, buyruklarına, sağlam bir inanışa önemle yer verilmektedir. Hikâyelerin sonunda, Tanrı'nın kendilerini “*arı imandan*” ve Kuran'dan ayırmaması için dua edilir. Savaşta beyler önceden abdest alıp iki rekât namaz kılarlar. Düşmana saldırırken “*adı görklü Muhammed*” e salavat getirirler. Aldıkları kalelerin kiliselerini yıkıp mescit yapar, keşişleri öldürüp ezan okuturlar. Ayrıca hikâyelerde peygamberlerin kıssalarına ait telmihlere rastlanır. Hikâyelerin hepsinde “*Aksakallı*” veya “*Gök sakallı*” olarak Hızır'dan söz edilir. Babasının oku ile yaralanan Boğaç Han'ın arkasını sığayıp oğlanı ferahlatan yine Hızır'dır.³³⁵

Görüldüğü gibi Dede Korkut Hikâyeleri hem İslamiyet öncesi dönemin izlerini ve Şamanizm etkilerini, hem de İslamiyet'in kabulü ile birlikte Oğuzların hayatına giren inanç öğelerini içermesi bakımından önemlidir.

6. Dede Korkut Hikâyelerini Anadolu Mitolojisi Bağlamında Okumak

Dede Korkut Kitabı, bir geçişin; bütünden parçaya, külden cüze, insan toplumundan insana geçişin en genel ve en önemli unsurlarını, tasvir ettiği tiplerde ve olaylarda yaşamıştır. Destan “*Mitten yazıya geçiş!*” fikrini hayata geçiren ve çabuklaştıran bir araç olarak göz önünde canlanır. Destan, bu geçiş sürecini hayata geçiren ve gerçekleştiren bir köprüdür. Toplumu bütün hatların, istikametlerin üzerinden mitten yazıya geçiren bir köprü! Bu anlamda destan, tasavvur edilenden çok

³³³ Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s.80

³³⁴ Demirel, *a.g.e.* s.114

³³⁵ Demirel, *a.g.e.* s.115

daha eski bir devrin mahsulüdür ve hiç şüphesiz ki yaratılan destan ile yazılan destan birbirinin aynısı değildir.³³⁶

Yaratılan destan son derece evrensel bir ruha sahipti ve eski Yunan mitleri ve efsaneleriyle benzeşmesi, başka halkların epik destanlarıyla benzer unsurlar taşıması böyle bir ruhun göstergesi olarak son derece doğaldır. Kamal Abdulla bu durumun gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: *“Geriye gittikçe ve tabiata döndükçe bütün insanların kardeş ve akraba oldukları görülür. Kök birdir ve bir olan bu kökten bazen sırasını bekleyerek, bazen de sabırsızlıkla itişip kakışarak ortaya çıkan aşiretler ve kabileler birbirlerinden zaman geçtikçe yavaş yavaş farklılaşmışlardır, ancak yine de birbirlerine benzemektedirler.”*³³⁷

Bu noktada Atayurttan getirdiğimiz temel ilke ve değerlerin toplamı gibi görülecek olan Dede Korkut Hikâyeleriyle Anayurtta hazır bulduğumuz Yunan Mitolojileri arasındaki benzerliklere dikkat çekmek istiyoruz. Burada bir örnek olarak Dede Korkut Hikâyeleriyle bilinen birkaç Yunan mitoloji arasında özellikle de Prometheus Mitolojisi arasındaki ortak noktalardan da ana hatlarıyla bahsetmek yeterli olacaktır. Bu konuda ileride daha ayrıntılı çalışmalara bir giriş olması açısından bunu önemsiyoruz.

Bu bağlamda Dede Korkut Hikâyeleri ile Prometheus Mitolojisi arasındaki benzerliğe özellikle yer vermek istiyoruz. Prometheus Mitolojisini önemsiyoruz çünkü günümüz Türk düşüncesini anlamada ve devlet yapımızın niçin laiklik üzerine kurgulandığının tarihsel temellerini yorumlamada katkıda bulunacağını düşünüyoruz. Prometheus Mitolojisinde uygarlık ve akılın simgesi olan ateşin Tanrıdan çalınmasıyla mevcut seküler sistem ve laiklik arasında doğrudan irtibat kurulmaktadır.

Mitolojiden yazıya geçiş sürecini inceleyen âlimlerden biri olan Kamal Abdulla’ya göre;

“Prometheus, Yunan mitolojisinin en ilginç tipidir. İlk erkek insanları tanrılardan öç almak için o yaratmıştır. İlk dişi insan olan Pandora’yı da ondan öç almak için tanrılar yaratmıştır. Böylelikle Yunan mitolojisinde ilk kez çocuk pişirip yedirme teması dışında yepyeni bir öç alma teması işlenmektedir. Bu tasarımda, ister erkek ister dişi olsun, insan, bir öç alma ögesidir. Nitekim

³³⁶ Abdulla, a.g.e. s.26

³³⁷ Abdulla, a.g.e. s.26

Prometheus da öç anlamına gelen Yunanca tisis kökünden türetilen bir titan'dır. Bir devdir, ama Yunan mitolojisinin öbür devleri gibi doğadışı, korkunç, acayip bir yaratık değildir. Tersine, çok akıllı, duygulu, iyicil bir yaratıktır. Bencilliklerinden ve despotluklarından ötürü tanrılara, özellikle de Zeus'a kızmaktadır. İnsanları da evrende kendine benzer varlıkları çoğaltmak için yaratır. Tanrıların tanrısız serüvenlerine karşın Prometheus'un insansız serüveni böylece başlar.”³³⁸

Prometheus, öteki kardeşleri gibi tanrısız düzene kafa tutmuş, karşı çıkmış. Ne var ki öteki kardeşlerinden farklı olarak sonunda insanlar yaratmak ve onlara ateşi (yaratıcılığı, bilimi, uygarlığı) vermekle bu düzeni değiştirmeyi başarmıştır. Bu yüzden de Zeus tarafından zincire vurulmuş ve *Prometheus Desmotes* (Zincire vurulmuş Prometheus) adıyla anılmıştır. Tanrılarca görevlendirilen bir kartal, sürekli olarak her gece yeniden oluşan karaciğerini kemirmektedir. Onu, Kafkas Dağı'nın tepesindeki bu tanrısız işkenceden bir insan, bir ölümlü olan *Herakles* kurtarır. Prometheus, “*Zeus tahtından düşmedikçe benim işkencelerimin sonu yok*” der, böylelikle de insanlığa özgürlüğün yolunu göstermiş olur.³³⁹

Prometheus, insanın temsilcisidir, içinde çırpındığı olaylarda günümüzün deyimiyle politik diye nitelenebilecek insan toplumlarına özgü olaylardır. Prometheus Mitolojisi iki kavram üstünde durup direnir; değer olarak benimsediği iki kavram *Bilinç* ve *özgürlük* kavramlarıdır. Bunlar insana özgü değişmez değerler olarak her zaman ve uygar her toplumda benimsenmiştir. Yönetimi ele geçirmiş nice iktidar sahibi kişi ya da partiler vardır ki, karşılarına dikilip direnen tek tük düşünce sahiplerini susturup yok edebileceklerini sanırlar, oysa sonuç umduklarının tersine çıkar. İktidar sahipleri devrilir gider, düşünce sahipleri yener ve kalır. İnsan toplumunun bu değişmez yasasının bilincine varan Aiskhylos onu Prometheus diye bir efsane kişinin ağzından bildiriyor bize dek: “*Akıl gücü kaba güçten üstündür, düşünceye gem vurulamaz, özgür düşünce tutuklanamaz, susturulamaz, alt edilemez, olaylar nasıl gelişirse gelişsin gelecekte egemenlik kaba kuvvetin değil, özgür düşünceninindir.*” Aiskhylos bu tragedyasıyla bize eşsiz değerde bir politika dersi veriyor.³⁴⁰

³³⁸ Abdulla, a.g.e. s.26

³³⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Birinci Basım: 1970, Altıncı Basım: Eylül, 1995, Remzi Kitabevi, s.54

³⁴⁰ Erhat, a.g.e. s.254

Benzer olduğunu iddia ettiğimiz hususlara gelince, İç Oğuz'a Dış Oğuz'un asi Olup Beyrek'in öldüğü hikâyede Beyrek'in Salur Kazan'a asi olan Dış Oğuz beylerinin gizli ittifakına katılmadığı, öldürüleceğini bilmesine rağmen Kazan'a ihanet etmediği ve bu yüzden de Dış Oğuz beyleri tarafından katledildiği aynen Prometheus gibi anlatılmaktadır. Prometheus'un asıl kahramanlığı, sıradan insanlar için çalıp onlara bağışlaması, Zeus tarafından eziyetlere mahkûm olacağını bildiği halde (Prometheus ileriye görebiliyordu) bu hareketi yapmaktan çekinmemesiydi.

Prometheus Miti, bir başka Dede Korkut Hikâyesi ile benzerlik taşımaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han'ın Hikâyesinde Dede Korkut tarafından Boğaç adı verilen yiğidin boğa ile dövüşünden çıkarılacak önemli bir sonuç vardır ki o da *“gücün yenemediğini akıl yener”* mesajıdır. Bu mesajın aynısını Prometheus'da da görüyoruz.

Olympos tanrılarının kuvvet ve kudretine karşılık, Prometheus'da kurnazlık ve zekâ vardı. Tanrılara karşı isyanlar sırasında Prometheus tarafsızlığını korumuş Zeus'a başkaldırmayarak onun gözüne girmiş ve Zeus tarafından ölümsüzlerin arasına alınmıştır. Daha sonra ise aklını kullanarak Tanrısal ateşi çalarak -bu yaratıcılığı, bilimi ve uygarlığı sembolize eder- insanlığa armağan etmiştir.³⁴¹ Görüldüğü gibi *iki hikâyede ortak olan mesaj aklın önemi ve güce karşılık aklın her zaman galip geleceğidir.*

Bir başka Dede Korkut Hikâyesi olan Deli Dumrul Hikâyesi'nin de başlıca Admetus ve Alkestis mitolojileri ile benzer olduğu düşünülmektedir. Bu karşılaştırma Azrail'le savaş motifinin çok gerilere gittiğini göstermesi bakımından önemlidir.³⁴² Her iki efsaneden de evrende kutsal bir düzen olduğu anlaşılır. İnsanlar aşırı gurur ve küstahlık sonucu günah işleyince tanrılar/Tanrı tarafından cezalandırılırlar. Doğru yolu ise ancak acı çekmekle öğrenebilirler. Ama çektikleri acılar boşa gitmeyecektir; kutsal adalet ve düzen bunların karşılığını verecektir. Bunun için tanrısal düzene inanmak gerekir. Farklı çağlara ait olmasına karşın, iki öyküde de insan doğasının evrensel özellikleri anlatılmaktadır.³⁴³ Admetos ve Deli Dumrul babalar, anneler ve sevgililer...

³⁴¹ Şefik Can, *Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1970, s.10

³⁴² Gökyay, *a.g.e.* s.564

³⁴³ Sina, *a.g.e.* s.234

Aile içi ve aile dışı münasebetler hem ne kadar uzak hem de ne kadar yakınmışlar. Biz hepimiz uzak Yunanlar ve yakın Oğuzlar ne kadar da birbirimize benziyormuşuz.³⁴⁴

Homeros'un "Odiseya"sı ve Eshil'in "Oresteya"sında da Dede Korkut Kitabında geçen "Ana Hakkı" anlamından söz ediliyor. Bu iki eski Yunan kitabında şöyle bir anlatı geçmektedir: Klitemnestra adlı bir kadın, Truva Savaşı'ndan dönüp gelen eşi Agamemnon'u öldürür, çünkü başka bir erkekle ilişki kurmuştur. Bu ihanet karşısında oğlu Orest annesini aslında öldürmek zorundadır. Fakat her iki Yunan metninde yazıldığı üzere "Ana Hakkı" koruyucuları olarak görev yapan Erinler (Yunan mitolojisinde efsanevi intikam melekleri) Orest'i acımasız bunalımlara uğratmışlardır. Acaba bu kötülüğü onlar niye yapmışlardır? Aynen Dede Korkut Kitabında olduğu gibi, annenin öldürülmesinin hiç bağışlanmayacak bir cinayet sayılması görülmektedir. Dede Korkut Kitabı, Homer ve Eshil eserleri ile birlikte "Ana Hakkı" anlamını günümüze kadar yaşatan, manevi değeri ölçülmez olan üç tarihi kaynaktan biridir.³⁴⁵

Burada anılan benzerlikler Halikarnas Balıkcısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) Anadolu Efsaneleri kitabında ortaya attığı tezinin kanıtları gibi görülmektedir. Halikarnas Balıkcısı'nın ifadesiyle;

*"Batı irfanı denilince yabancı bir irfan sanıldı, oysa batı kültürünün beşiği Anadolu'dur. Batı çocuklarına okutulanların çoğu Anadolu'nun eski efsaneleridir. Biz burada o kültürü yaratmış olan insanların çocuklarıyız. Batının çiçeklerini alıp artık kurumuş olan eski ağacımızın dallarına pamuk ipliğiyle bağlamaya ne hacet vardı? O çiçekleri açan gövde ve kökler bizim topraklarımızdaydı."*³⁴⁶

Bu açıklama yukarıda anlatılan hikâye-mitoloji benzerliklerinin ne kadar anlamlı olduğunu anlatmaktadır. Görüldüğü üzere, aynı kökten gelen insanların aynı topraklarda yaşamışlıklarının ifadesi destanlar, efsaneler, hikâyeler ve mitolojilerdir.

³⁴⁴ Kamal Abdulla, *Mitten Yazıya Gizli Dede Korkut*, Ötüken Neşriyat A.Ş. , İstanbul, 2015, s.275

³⁴⁵ *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, s.1471

³⁴⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2013 (14.Basım), s.16

SONUÇ

İnsanın temel hedefi ve yaratılış gayesi hakikati kavramaktır. Hakikat bir ama onun farklı zaman ve mekânlarda farklı dil ve kültürlerde sunumları var. Biz de bu nedenle çalışmamızda hakikatin farklı sunumlarına yer verdik. Bu sunumları araştırırken farklı zamanlara, farklı coğrafyalara ve farklı kültürlere yolculuk yaptık. Fakat temel hedefimiz, bir ayağımız tüm dünyada dolaşırken diğer ayağımızı Anadolu'dan ayırmamaktı. Kendi kültürümüze ait değerleri; ütopyalari, mitolojileri, destanları ve hikâyeleri öncelemeye çalıştık. Çünkü İnsanlık Tarihi'ne bakıldığında hakikat hakkındaki bu sunumlar hakikat ilmine ulaştıran birer köprü işlevi görmüşlerdir. Geçmişte kalan gizli bilgilerin sembollere büründürülerek hikâyeleştirildiği destan ve mitolojiler, toplumsal hayat için de son derece önemlidir. Çünkü buralarda kullanılan mecazlar, benzetmeler ve semboller hakikatin bir köprüsüdür.

Bugünü bilmek için geçmişe dönmenin önemini ve gereğini biliyoruz. Bu nedenle de bize geçmişimizi sunan mitoloji, destan ve hikâyeleri ele alırken geleceğin tasarımları olan ütopyalara yer vermemek olmazdı. Ütopyalar mevcut düzenin aksayan yönlerinden hareketle ideal olana ulaşmak için çizilmiş yol haritaları ve tasarımlardır. Bu amaçla tez çalışmamızda kavramsal temellendirmeye ilk olarak ütopyalar ile başlanmış ve bunun devamında destanlar, efsaneler, hikâyeler hakkında bilgi verilmiştir. Temel kavramlar açıklandıktan sonra Türk Ütopyaları, Türk Efsaneleri, Türk Destanları ve Türk Hikâyeleri üzerinde durulmuştur.

Bu şekilde bir hazır bulunuşluk sağlandıktan sonra Türk Düşüncesinin en değerli ürünlerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri analiz edilmiştir. Çünkü Dede Korkut Hikâyeleri Türk toplumunun, kültürel yapısını ve değerler sistemini anlamak bakımından eşsiz bir hazinedir. Hikâyelerde savaşlar, aşklar, sosyal hayat, din ve mitolojiye yer verilmiştir. Bir toplumu anlamak, felsefi ve sosyolojik bir tahlil yapabilmek için o toplumun değerlerini analiz etmek gerektiği öncülünden hareketle, Dede Korkut Hikâyelerinin analizinde özellikle geçmişten geleceğe iletilen mesajlar, kültürel kodlar, temalar, motifler ve karakterler üzerinde durulmuştur. Çünkü destan, mitoloji, efsane ve hikâyelerin sadece o dönemde yaşananları ifade eden sıradan anlatılar olmayıp günümüze ve geleceğe birer kültürel mesaj niteliği taşıdığını biliyoruz.

Dede Korkut'un, hikâyelerinde sıklıkla yer verdiği yiğitlik, doğruluk, dürüstlük, sözünde durmanın önemi, vatan uğruna canını seve seve feda etmekten kaçınmamak, cesaret gibi duygular günümüzde hala Türk Milletinin değişmez değerleridir. O nedenle biz bu hikâyelerde Türk ruhunu, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk Milletinin değişmez değerlerinin buluyoruz. Zenginliğin mal-mülkle değil yiğitlikle olduğu, erdemli olmanın ve erdemli evlatlar yetiştirmenin önemi, aile olmanın gereği, toplumda kadının yeri gibi önemli mesajlar tüm hikâyelerde verilmeye çalışılmıştır ve bu mesajlar bugün bile geçerliliğini sürdüren birer kılavuzdur. Hikâyelerde Türk Milletinin birlik ve beraberliğini, dayanışmayı, zorluklar karşısında bireysel farklılıkları bir kenara bırakıp tek yürek olmanın önemini görüyoruz. Günümüzde özellikle kadına, çocuğa yönelik şiddet ve değersizleşme sorununun çözülmesinde Dede Korkut'un verdiği mesajların çare olacağını görmemek mümkün değildir.

Dede Korkut Hikâyeleri birçok açıdan bir geçiş dönemini anlatır. Hikâyelere baktığımızda mitten yazıya, hikâyeden destana ve Şamanizm'den İslamiyet'e geçişin etkilerini açıkça görüyoruz. Bu nedenle Dede Korkut Hikâyeleri hem dönemsel hem inanış hem de edebi açıdan değişimleri içermesi bakımından da ayrıca önemlidir.

İnsanoğlunun köklerinin ortak olduğu ve bu ortaklığın doğal olarak düşüncelere de yansıtacağı tezinden hareketle çalışmamızda son olarak Dede Korkut Hikâyelerinin mitoloji ile bağlantısına yer verildi. Özellikle Prometheus Mitolojisinin günümüz Türk düşüncesini anlamada ve devlet yapımızın niçin laiklik üzerine kurgulandığının tarihsel temellerini yorumlamada katkıda bulunacağını düşünüyoruz. Prometheus Mitolojisinde uygarlık ve aklın simgesi olan ateşin Tanrıdan çalınmasıyla mevcut seküler sistem ve laiklik arasında doğrudan irtibat kurulmaktadır.

Çalışmamızda kısaca ele aldığımız Prometheus Mitolojisi, Admetus ve Alkestis mitolojileri ve Homeros Destanlarıyla Dede Korkut Destanları arasındaki benzerlikler bize "*Düşüncenin Evrenselliği*" fikrinin doğruluğunu göstermektedir. İnsan doğası evrenseldir ve bu nedenle farklı zamanlarda farklı insanlar tarafından aynı şeylerin düşünülmesi gayet doğaldır. Bu durum bize gösteriyor ki farklı zamanlarda farklı milletlere mensup insanlar tarafından aynı gerçeklikler dile getirilebilir.

Tez çalışmamızda böylece Türkiye-Türkistan kültürel kodları ile Anadolu'nun kadim kültürlerinin oluşturduğu doku, bir gökkuşağı ve/ya bir kilimin desenleri gibi nasıl bütünlük arz ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda ele aldığımız kavramların (mitoloji, ütopya, destan, hikâye) hem hakikati kavramak hem de günceli yakalayıp geleceğe sağlam adımlar atmak noktasında ne kadar önemli olduğu ortadadır. Bu nedenle de İslam Filozofu Farabi'nin *İhsâ'ül-ulûm (İlimlerin Sayımı)* adlı eserini temel alarak çıktığımız yola "*Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak*" projesi ile devam ediyoruz. Tez çalışmamızın bu projeye katkı sağlamasını ve bu bağlamında felsefî düşünceye de kısmî bir katkısı olmasını dileriz.

DUYGU BAYRAM

ÇORUM 2016

KAYNAKÇA

- Abdulla, Kamal, *Mitten Yazıya Gizli Dede Korkut*, Ötüken Neşriyat A.Ş. , İstanbul, 2015.
- Adıvar, Halide Edip, *Yeni Turan*, 1. basım: Tanin Matbaası, 1329 (1913) Can Yayınları'nda 1. basım: Temmuz 2014, İstanbul, s.11.
- Ağaoğlu, Ahmet, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010516.pdf>, s.464.
- Ağaoğlu, Ahmet *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1930.
- Akçura, Yusuf, *Türkçülük*, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978.
- Akyol, Aygün; Mevlüt Uyanık; İclal Aslan, *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara, 2016.
- Akyol, Aygün, *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013.
- Aksoy, Evrim, *Dede Korkut Kitabı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tez Çalışması, İzmir, 2012.
- Armstrong, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2006.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *İslamiyet'ten Önceki Türk Destanı*, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1997.
- Balıklı Göl Efsanesi,
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bal%C4%B1kl%C4%B1g%C3%B6l/>

- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.1*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1983.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- Batuk, Cengiz, *Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar*, Milet ve Nihal, 2009.
- Binyazar, Adnan, *Dede Korkut*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bircan, Hasan Hüseyin, *İslam Felsefesine Giriş*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2010.
- *Bizim Ütopyamız Kutadgu Bilig*, <http://www.yenisafak.com/kitap/bizim-utopyamiz-kutadgu-bilig-6239> 06.09.2006
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Can, Adem, *Homeros Destanları ile Dede Korkut Hikâyeleri Arasındaki Kurgu, Yapı, Tip ve Tema Benzerlikleri*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring 2011, Turkey.
- Can, Şefik, *Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1970.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay. , İstanbul, 2003.
- Demir, Necati, Mehmet Dursun Erdem, *Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature

and History of Turkish or Turkic Volume 1/1 Summer 2006 (Türk Çalışmaları Diller İçin Uluslararası Dergisi, Edebiyat Türk ya da Türk Dili ve Tarihi Cilt 1/1 Yaz 2006)

- Demirel, Hamide, *Türk Destanlarında Güzellik, Destan, Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, Ötüken, İstanbul,1995.
- Ekici, Metin, *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 101, Türk Halk Hikâyeleri Dizisi, Sayı 6, Ankara,1995.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, 2014 (3. Basım).
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996 (Altıncı Basım)
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981.
- Farabi, *İlimlerin Sayımı, İhsâ'ül-ulûm*, Çeviren: Ahmet ATEŞ, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1990.
- Farabi, *Kitabu'l-Huruf (Harfler Kitabı)*, Litera yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Farabi, *İdeal Devlet, El-Medinetü'l Fazıla*, Çev.: Ahmet Arslan, Divan Kitap, İstanbul, 2013 (5.Baskı)
- Gaspıralı, İsmail, *Seçilmiş Eserleri, Roman ve Hikâyeleri*, c.1, Ötüken Neşriyat, 2015.
- Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1991.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,2000.

- Gülensoy, Tuncer, *Manas Destanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Gültepe, Necati, *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınları, İstanbul, 2015 (5. Baskı).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Habname>
- Güzel, Hasan Celal; Kemal Çiçek; Salim Koca (Editörler) , *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Hacıp, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, Günümüz Türkçesine Aktaran: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008 (Manzum Mukaddime).
- Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2013 (14.Basım).
- Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, Birinci Basım: 1970, Altıncı Basım: Eylül, Remzi Kitabevi, 1995.
- İnan, Abdulkadir, *Manas Destanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.
- İvgin, Hayrettin, *Derin Mitoloji*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2013.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Cilt, Türk Edebiyatı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Kemal, Yaşar, *Ortadirek*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Kaplan, Mehmet; Enginün, İnci; Emil, Birol(Hazırlayanlar), *Ziya Paşa, "Rüya"*, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993 (Birincil Kaynak: Namık Kemal, *Rüya*, Matbaa-ı İctihad, Mısır, 1908, s.10-47).
- Kara, R. ve O. Yılmaz, (2010), *Dede Korkut Hikâyelerinde Sosyal Hayat*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I.
- Kılıçkaya, Ali, *Mitoloji, Din ve Efsaneler Işığında Anadolu*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2014.

- Kemal, Namık, *Rüya*, Matbaa-ı İctihad, Mısır, 1908.
- Kılıçzade Hakkı, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c25/c250283.pdf>
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1964.
- Korkut, Şenol, *İslam Felsefesi Tarihi*, Bayram Ali Çetinkaya (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, c.1.
- Kutlu, Sönmez, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi-1*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- Pehlivan, Gürol, *Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Sakaoğlu, Saim, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2003.
- Sakaoğlu, Saim, *101 Anadolu Efsanesi*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Seyidoğlu, Bilge, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002 (7.Basım).
- Sina, Ayşen, *Alkestis ve Deli Dumrul*, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt:23, sayı: 36, 2004.
- Sodzawiczny, Magdalena, *Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri*, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003.

- Şahin, Veysel, “*Halide Edip Adıvar'ın 'Yeni Turan' Romanını Yeniden Anlam(landırm)a*”, Erdem Dergisi, , 2013, Sayı 64.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>.
- Tanyu Hikmet, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.
- Taş, İsmail, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya, 2002.
- Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, BDS Yay. ,1994.
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) , *Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey*, Özyurt Matbaacılık, Cilt 1. 2014.
- Turgut, Bilal, *Klasik ve Çağdaş Ütopyalarda Siyaset ve Ahlak İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012.
- Türkmen Fikret, *Hikâye, TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 17, s.489 <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=170490>.
- Usta, Sadık, *Türk Ütopyaları-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ütopya ve Devrim*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Uyanık, Mevlüt, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis Yayınları, Ankara, 2012.
- Uyanık, Mevlüt, Aygün Akyol, *Farabi'nin Medeniyet Tasavvuru ve Kurucu Metni Olarak İhsâu'l- Ulum*, Medeniyet Düşünürü Farabi Uluslararası Sempozyum, Eskişehir, 2015.

- Uyanık, Mevlüt, Akyol, Aygün, *İslam Ahlak Felsefesi*, Elis Yayınları, Ankara, 2013.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 1967.
- Vural, Mehmet, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara, 2011.
- Yardımcı, Mehmet, *Türk Destanlarında Tipler Ve Motifler Destanlar*, Ürün Yay. Ank. 2007.
- Yıldırım, Muhammet, *Dede Korkut Destanlarının Kültürel Açısından İncelenmesi ve Eğitimde Kullanılabilirliği*, Yüksek Lisans Tez Çalışması, Çanakkale, 2011.
- Yusupov, Keneş *Manas Destanı*, Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen, Alimcan İnayet, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009.

